

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचलित -
महात्मा फुले महाविद्यालय,
अहमदपूर

नेक प्रमाणन 'ब' दर्जा

आर्युड

२०२२ - २३

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज
वार्षिक विशेषांक

छायांकित महाविद्यालय... !

अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळ उद्घाटन

मानवी हक्क दिन साजरा करताना

कोरोना प्रतिबंधक बुस्टर डोस शिबिरात डोस घेत असताना

स्वच्छता दुताचा सत्कार

राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाद्वारे आयोजित सत्कार स्वच्छता दुताचा कार्यक्रम अध्यक्षीय समारोप करताना प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांची जयंती

परीक्षा पे चर्चा कार्यक्रम

राष्ट्रीय मतदार दिनानिमित्त तहसील कार्यालयाला देण्यात आलेली भेट

संस्था स्थापना : १९६४

महाविद्यालय स्थापना : जून २०००

॥ बहुजन हिताय बहुजन सुखाय ॥

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचलित -

महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर-४१३५१५

जि. लातूर

नॅक प्रमाणन 'ब' दर्जा

आसूड

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज

वार्षिक विशेषांक

२०२२-२३

आसूड

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज
वार्षिक विशेषांक

२०२२-२३

मुख्य संपादक

प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

संपादक

उपप्राचार्य डॉ. डी.डी. चौधरी

संपादक मंडळ

डॉ. सतीश ससाणे

डॉ. अनिल मुंढे

डॉ. ए. एस. मोरे

प्रा. अतिश आकडे

डॉ. पी.डी. चिलगार

प्रा. परमेश्वर इंगळे

श्री. पी. वाय. डोंगळीकर

संयोजक

ग्रंथपाल पी. एम. इंगळे

मुद्रित शोधक

डॉ. मारोती कसाब

डॉ. अनिल मुंढे

टीप : या अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

विद्यार्थी संपादक

मराठी विभाग

विश्वनंदा नंदवंशी

हिंदी विभाग

जुफिशा जैनुद्दीन शेख

संस्कृत विभाग

गीता डांगे

इंग्रजी विभाग

ऐश्वर्या बोरेवार

गायत्री पदमपल्ले

समाजशास्त्र विभाग

ऐश्वर्या रेचवाड

अर्थशास्त्र विभाग

गायत्री पदमपल्ले

अक्षर जुळवणी

अब्दुल अतिख

मुखपृष्ठ मांडणी

सतीश कुलकर्णी

मुद्रक

सतीश कुलकर्णी

मयूर प्रिंटर्स, नांदेड

mayur.ned@gmail.com

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ,

उदगीर जि.लातूर

कार्यकाळ २०१७-२२

कार्यकारी मंडळ

श्री श्रीरंगराव ज्ञानोबा पाटील /अध्यक्ष

श्री अशोकराव माधवराव पाटील /उपाध्यक्ष

श्री ज्ञानदेव रामभाऊ झोडगे / सचिव

श्री माधवराव किशनराव पाटील / सहसचिव

श्री नामदेवराव चामले / कोषाध्यक्ष

श्री बळवंत रंगराव जाधव / सदस्य

श्री दत्त मनोहर जाधव / सदस्य

श्री व्यंकटराव माणिकराव जाधव / सदस्य

श्री त्र्यंबकराव गोविंदराव धोंडगे / सदस्य

प्राचार्यांचे मनोगत... !

‘रौप्य महोत्सवी’ वर्षाच्या उंबरठ्यावर महाविद्यालय... !

वाचक हो,

सस्नेह नमस्कार !

होय, ‘बहुजन हिताय बहुजन ! सुखाय’ या ध्येयाने प्रेरित होऊन कार्यरत असलेल्या किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीरचं हे महाविद्यालय प्रारंभी कला आणि विज्ञान शाखा घेऊन सुरू झाले. पैकी विज्ञान शाखा ही २००७ पर्यंत सुरू होती. पण, प्रारंभीच्या काळात ते चालवणे कसरतीचे बनू लागले. नाईलाजाने विज्ञान शाखा बंद करावी लागली, अन् कला शाखेवरच किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाने व महाविद्यालयाने विद्यार्थी हाच केंद्रबिंदू मानून त्यांच्या गुणवत्तेवरच अधिकाधिक फोकस करण्याचे ठरवले.

महाविद्यालयात पारंपरिक विद्यापीठाच्या कला शाखेबरोबरच यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे बी. ए., मराठी आणि हिंदी एम. ए., बी. जे., योगा, बालसंगोपन आणि स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या दूरशिक्षण विभागाचे इंग्रजी, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, इतिहास, राज्यशास्त्र आणि लोकप्रशासन या विषयात एम. ए. पर्यंतची शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. गत १५-१६ वर्षात महाविद्यालयाने संशोधन, गुणवत्ता, पर्यावरण संवर्धनासह राष्ट्रीय, सामाजिक, सांस्कृतिक, क्रीडा आणि इतर कार्यात झोकून देऊन प्रगतीचे एकेक टप्पे

पार पडत आता रौप्यमहोत्सवी वर्षाच्या उंबरठ्यावर (म्हणजे २०२५ मध्ये) येऊन ठेपलो आहोत, हे आम्ही अत्यंत नम्रपणे नमूद करतो.

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ उदगीरने मराठवाड्यातच नव्हे; तर संपूर्ण महाराष्ट्रात आपली स्वतंत्र मुद्रा शैक्षणिक क्षेत्रात अधोरेखित केलेली आहे, हे आपण जाणताच. किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ हे 'बहुजन हिताय बहुजन सुखाय ' या ध्येयाने प्रेरित होऊन आपला शैक्षणिक कार्यभाग साधत आहे. ग्रामीण भागातील वाडी तांड्यांवरील, खेड्यापाड्यातील तळागाळातील दीन दलित उपेक्षितांना, वंचितांना, शेतकरी, कष्टकरी, सालदार, बेलदार, मजूरदार, सुगेमुगे, व इतर श्रमिक यांच्यासह समाजातील सर्वच घटकांना त्यांच्या हक्काचे दर्जेदार आणि सकस शिक्षण मिळालं पाहिजे ही भूमिका किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाची राहिलेली आहे.

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ उदगीरने अहमदपूर येथे शैक्षणिक रोपटे लावले. आज त्याचा वटवृक्ष झाला आहे. प्राथमिक शिक्षणापासून ते पदवी आणि पदव्युत्तर शिक्षणाची सोय टप्प्याटप्प्याने येथे उपलब्ध झालीय. महात्मा फुले प्राथमिक विभाग, मराठी माध्यमासह सेमी इंग्रजी, इंग्रजी माध्यम तसेच महात्मा फुले माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विद्यालय आणि जून २००० मध्ये स्थापन झालेल्या महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूरने आज २३ व्या वर्षात पदार्पण केले आहे. या दरम्यानच्या काळात हे महाविद्यालय विद्यापीठ कार्यक्षेत्रातील उच्च गुणवत्ताधारक बनले असून, अहमदपूरच्या शैक्षणिक क्षेत्रात अव्वल स्थानावर आहे.

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या विद्यापीठ परीक्षेत आमच्या महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी उत्कृष्ट कामगिरी बजावली आहे.

इ.स. २०१६-१७ मध्ये महात्मा फुले महाविद्यालयाचा विद्यार्थी तानाजी कांबळे हा विद्यापीठात गुणानुक्रमे सर्वप्रथम आला. तसेच तो भूगोल या विषयात सर्वप्रथम येऊन 'गोल्ड मेडल' चा मानकरीही ठरला.

इ.स. २०१७-१८ मध्ये आमच्या महाविद्यालयाची विद्यार्थिनी कु. दीपाली परतवाघ हिने संस्कृत विषयामध्ये सर्वप्रथम येऊन ती गोल्ड मेडलची मानकरी ठरली.

इ.स. २०१८-१९ मध्ये कैलास ससाणे हा विद्यार्थी विद्यापीठात सर्व द्वितीय आला. तसेच तो इंग्रजी आणि भूगोल या विषयांमध्ये सर्वप्रथम येऊन इंग्रजी विषयात 'गोल्ड मेडल' चा मानकरी ठरला.

इ.स. २०१९-२० मध्ये कु. अक्षता देवकते ही विद्यार्थिनी विद्यापीठात सर्वप्रथम तर हिंदी विषयामध्ये ज्ञानेश्वरी श्रीरामे, राज्यशास्त्र विषयामध्ये राजश्री गुट्टे व माजिद कुरेशी हे आमचे विद्यार्थी सर्वप्रथम येऊन सुवर्णपदकांचे मानकरी ठरले.

इ.स. २०२०-२१ मध्ये कु. पूजा चव्हाण ही विद्यार्थिनी विद्यापीठात सर्वप्रथम येऊन हिंदी, राज्यशास्त्र या विषयातील दोन पुरस्कारांसह गोल्ड मेडलची मानकरी ठरली.

इ. स. २०२१-२२ मध्ये कु. समीक्षा कांबळे ही विद्यार्थिनी विद्यापीठात बी.ए. परीक्षेत सर्वप्रथम आली तर कु. कोमल पोले ही विद्यापीठात तृतीय आली. दोघीही प्रमाणपत्र व 'गोल्ड मेडल' च्या मानकरी ठरल्या. तसेच इंग्रजी विषयात समीक्षा कांबळे ही विद्यार्थिनी सर्वप्रथम आली, तर संस्कृत विषयात कु. कोमल

पोले ही स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठात सर्वप्रथम आली.

शैक्षणिक वर्ष २०१६ ते २०२२ या कालावधीत महाविद्यालयाने चौफेर प्रगती केली आहे. त्यामध्ये इ.स. २०१६ या वर्षी महाविद्यालयाचे स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या वतीने शैक्षणिक ऑडिट होऊन त्यात महाविद्यालयास 'ए' ग्रेड प्राप्त झाला आहे, ही अत्यंत अभिमानास्पद बाब आहे.

इ.स. २०१७ मध्ये समाजशास्त्र या विषयाची विद्यापीठ स्तरीय कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली. सर्व सहाय्यक प्राध्यापकांनी महात्मा फुले यांचे विचार व कार्यावर आपले संशोधन लेख संपादित करून 'महात्मा फुले गौरव ग्रंथ' प्रकाशित केला.

महाविद्यालयातील सर्व विभागाच्या वतीने एकूण २८ ऑनलाईन व ऑफलाइन पद्धतीने राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील चर्चासत्रांचे आयोजन विद्यापीठ व महाविद्यालयाच्या संयुक्त विद्यमाने करण्यात आले होते.

याची फलश्रुती म्हणजे एकूण ३४ एवढ्या संशोधन ग्रंथांचे प्रकाशन करून महाविद्यालयाने संशोधन क्षेत्रात भर टाकली आहे. एवढेच नव्हे तर महाविद्यालयातील ग्रंथपाल प्रा. पी. एम. इंगळे यांनी ग्रंथालय विभागाच्या वतीने व स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या संयुक्त विद्यमाने एका आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील चर्चासत्राचे आयोजन अत्यंत उत्कृष्टपणे केले होते. यात १७७ संशोधक सहभागी झाले होते. या निमित्त आलेल्या शोधनिबंधाना एकत्र करून दोन खंडात संशोधन ग्रंथांचे प्रकाशन करण्यात आले.

याच बरोबर इतिहास विभागाच्या वतीने 'योगा' वर तर कार्यालयाच्या वतीने कार्यालयीन कामकाजाच्या अडीअडचणी बाबत राष्ट्रीय पातळीवरील चर्चासत्राचे आयोजन करण्यात आले होते.

महाविद्यालयातील ग्रंथालयाच्या वतीने भारतीय स्वातंत्र्य दिनाच्या अमृतमहोत्सवी वर्षानिमित्त वाचन संस्कृती जोपासण्यासाठी मराठवाड्यातील वाचन संस्कृती जपणारे प्रकाशक व ग्रंथ प्रेमींकडून ७ हजार ५०० ग्रंथांचे संकलन करून ग्रंथालयात अनेक संदर्भ ग्रंथ विद्यार्थी, कर्मचारी, प्राध्यापक व सर्व वाचकांना मोफत वाचनासाठी उपलब्ध करून दिले आहेत.

महाविद्यालयात स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या दूरशिक्षण विभागाचे केंद्र सुरू करण्यात आले असून याद्वारे इंग्रजी, इतिहास, अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र आणि लोकप्रशासन या विषयात एम. ए. च्या अध्यापनाची सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे.

तसेच यापूर्वी महाविद्यालयात इ. स. २०१२ मध्ये सुरू करण्यात आलेल्या यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिकचे अभ्यास केंद्र सुरू करण्यात आले होते. त्यावेळी फक्त पूर्वतयारी आणि बी. ए. चे वर्ग होते. नंतर एकेक टप्पा पार पडत प्रथमतः टप्पाटप्प्याने इ.स. २०१६-१७ मध्ये एम. ए. मराठीचे वर्ग सुरू झाले. त्यानंतर इ. स. २०२२-२३ मध्ये एम. ए. हिंदी चे वर्ग सुरू करण्यात येऊन शै. वर्ष. २०२० मध्ये यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे एन. एस. एस. युनिट महाविद्यालयास प्राप्त झाले. तसेच इ. स. २०२१ मध्ये बी. जे., योगा पदविका अभ्यासक्रम, बालसंगोपन अभ्यासक्रम सुरू करण्यात आले.

महाविद्यालयात इ. स. २०२२ मध्ये पर्यावरण संवर्धनासाठी 'शहाजी राजे मिया-वाकी ऑक्सिजन

पार्क' ची उभारणी करून पर्यावरण संवर्धनासाठी महाविद्यालयाने पुढचे पाऊल टाकले. तसेच महाविद्यालयाचे शासन मान्यता प्राप्त संस्थेकडून 'ग्रीन व एनर्जी ऑडिट' ही करून घेण्यात आले आहे. महाविद्यालयाने पर्यावरणा संदर्भात राबविण्यात आलेल्या उपक्रमाबाबत अहमदपूर नगर पालिका, लोहा नगर पालिका आणि सामाजिक वनीकरण विभाग अहमदपूर यांनी पाहणी करून दखल घेत या संदर्भात गौरवपत्रही महाविद्यालयास प्रदान केले आहे.

महाविद्यालय शहराच्या मध्यवर्ती भागात असून महाविद्यालयातील मुलींची संख्या लक्षणीय आहे. मुलींनी व्यवहारिक ज्ञान आणि तेही प्रत्यक्ष प्रॅक्टिकल स्वरूपात घेण्यासाठी महाविद्यालयास अहमदपूर पंचायत समितीच्या माजी सभापती मा. आयोध्याताई केंद्रे यांनी विद्यार्थ्यांनीसाठी दोन शिलाई मशीन भेट म्हणून दिले आहेत. याच बरोबर अहमदपूरच्या ज्ञानदीप अॅकडमीकडून श्री. इप्पर यांनी महाविद्यालयातील सर्व प्राध्यापकांची उपक्रमशीलता लक्षात घेऊन प्रत्येकांना एकेक 'टेबल-टॉप' भेट म्हणून दिला आहे. तसेच अहमदपूरच्या कोमल डिझायनर या कापड दुकानाकडून व उदगीरच्या 'धन्वंतरी आयुर्वेदिक मेडिकल कॉलेज अँड चॅरिटेबल हॉस्पिटल' या महाविद्यालयाकडून मुलींसाठी विविध सुविधा पुरविण्यात आल्या आहेत. अहमदपूर येथील श्री. शंकर डोंगरे यांच्या 'निसर्ग नर्सरी' यांच्या सौजन्याने 'जिजाऊ उद्यान' बहरले आहे. महाविद्यालयाच्या उन्नतीसाठी अनेकांचे हात सरसावले असून किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर व महाविद्यालय या सर्व मान्यवरांचे आभार व्यक्त करते.

महाविद्यालयातील समाजशास्त्र विभागाच्या वतीने उदगीर येथील अंध मुलांसाठी 'अंधारातून प्रकाशाकडे' हा प्रबोधनात्मक कार्यक्रम, तसेच महिला पोलीस कर्मचारी वर्गाचा आणि अहमदपूर नगर पालिकेतील शहरात स्वच्छता मोहीम राबविणाऱ्या महिलांचा यथोचित सन्मान करण्यात आला आहे. दरवर्षी या विभागाच्या वतीने प्रा. डॉ. सतीश ससाणे हे 'जागतिक महिला दिनानिमित्त' विविध आदर्श कार्यक्रमाचे आयोजन करतात.

दरम्यान महाविद्यालयातील क्रीडा विभागानेही नेत्रदीपक यश मिळवले आहे. आय. यू. टी. तील सहभागी संख्या लक्षणीय आहे. तसेच 'तलवारबाजी' हा क्रीडा प्रकार विद्यापीठात सुरू करण्याचे श्रेय आमच्या महाविद्यालयास जाते. याच बरोबर आंतर महाविद्यालयीन क्रीडा तलवारबाजी, हँडबॉल या सारख्या स्पर्धेचे आयोजन नियमितपणे महाविद्यालय करते.

स्वा. रा. ती. म. वि. नांदेडच्या परीक्षेचे कॅंप आणि यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाच्या परीक्षेच्या ऑनलाईन पेपर तपासणी कॅंपचे यशस्वी आयोजन करण्यात येते. याबाबत स्वा. रा. ती. म. विद्यापीठाने कॅंपचे प्रमुख प्रा. डॉ. अनिल मुंढे यांचा आदर्श केंद्र संयोजक म्हणून सत्कार ही केला आहे.

महाविद्यालयातील स्वा. रा. ती. म. वि. नांदेडचे एन. एस. एस. चे युनिट हे आदर्श युनिट आहे. कार्यक्रमाधिकारी डॉ. पी. डी. चिलगर यांना विद्यापीठाने उत्कृष्ट कार्यक्रमाधिकारी म्हणून गौरव केला आहे. ते उपक्रमशील कार्यक्रमाधिकारी आहेत. त्यांनी एन. एस. एस. विभागाच्या वतीने दत्तक गाव रूई(द) ता.अहमदपूर येथील जि. प. प्रा. शा. च्या शाळेच्या प्रांगणात बाग फुलवली आहे. तसेच उगिलेवाडी हे दत्तकगाव ग्रामप्रबोधनातून धूरमुक्त केले आहे, या उपक्रमाची पंतप्रधान कार्यालयानेही दखल घेऊन

उगिलेवाडीचा सन्मान केला आहे.

महाविद्यालयाला आर्थिक पाठबळ प्राप्त होण्यासाठी 'गांडूळ खत' निर्मिती प्रकल्पाची निर्मिती करून त्याच्या पासून पाठबळ तयार झालेल्या खताची विक्री करून आर्थिक आवकचा स्रोत तयार करण्यात आला. तर वीज बचतीसाठी सोलारची यंत्रणा कार्यान्वित करण्यात आली आहे.

याचबरोबर महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल दरवर्षी निसर्ग व ऐतिहासिक आणि राष्ट्रीय वारसा स्थळांचा विद्यार्थ्यांना परिचय करून देण्यासाठी जाते. दरमहा सर्व विभागाची भितीपत्रके विद्यार्थ्यांच्या लेखनाविष्कारासाठी प्रसिद्ध होतात. स्पर्धा परीक्षेच्या तासिका होतात. याचबरोबरीने विद्यापीठाच्या युवक महोत्सवात महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा बहुसंख्य कला प्रकारात सहभाग असतो. महाविद्यालयाच्या माजी विद्यार्थ्यांचेही आम्हाला वेळोवेळी प्रचंड सहकार्य असते. त्यांचा नोंदणीकृत माजी विद्यार्थी संघ स्थापन करण्यात आला आहे, हे विशेष! आता यापुढे केंद्र शासनाकडून एन. सी. सी. चे युनिट महाविद्यालयास मिळावे म्हणून गेली पाच वर्षांपासून महाविद्यालय प्रशासन प्रयत्नशील आहे. त्यासाठीची आवश्यक ती कागदपत्रे सादर करण्यात आली आहेत.

या व इतर उपक्रमातून आमच्या महाविद्यालयाचे विद्यार्थी सर्व क्षेत्रात कार्यरत आहेत याचा आम्हाला अभिमान आहे.

अशा प्रकारे या व इतर माध्यमातून महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक गुणवत्तेसह, सामाजिक, राष्ट्रीय, साहित्यिक तसेच कला, क्रीडा, स्पर्धात्मक, पर्यावरण, आणि सांस्कृतिक, संशोधनाच्या क्षेत्रासह यशाची कमान ही दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होत आहे.

महाविद्यालयाच्या या सर्वांगीण प्रगतीचे सर्व श्रेय हे किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाच्या सर्व पदाधिकाऱ्यांचे डोळस मार्गदर्शना बरोबरच, विद्यार्थ्यांची जिद्द आणि उच्च विद्याविभूषित असलेल्या सर्व प्राध्यापक वृंदांचे अचूक व अभ्यासपूर्ण मार्गदर्शन तर शिक्षकेतर कर्मचारी वर्गाच्या सहकार्याला जातेय.

महात्मा फुले महाविद्यालय अहमदपूरचा 'आसूड' हा वार्षिक अंक नियमितपणे दरवर्षी विविध शीर्षनामाने प्रकाशित होत असतो. याही वर्षी 'आसूड' चा हा अंक विशेषांक असून 'राजर्षी शाहू महाराज स्मृती शताब्दी वर्षानिमित्त' चा हा अंक छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज यांच्या विचार आणि कार्यकर्तृत्वाला वाहिलेला असून, हा विशेषांक आपणास निश्चित आवडेल, याची मला खात्री आहे. यातील सर्व लेख हे आमच्या विद्यार्थ्यांनी लिहिलेले असून त्यांच्या लेखनगुणांनाही आपण दाद द्याल, अशी अपेक्षा व्यक्त करतो.

धन्यवाद !

- प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार
मुख्य संपादक

॥ महाविद्यालय गीत ॥

क्रांतिसूर्य जोतिबांच्या लेखणीमधली ही शिक्षण वाणी ।
ज्ञानमंदिरी भारतभूमी दिसे शोभुनी ॥१॥
सर्वांचा निर्मिक एक जानी
माणूस इथला आत्मज्ञानी
सत्याने वर्तावे सद्गुण मानी
ज्ञानचक्षु विद्यार्थी इथे अभिमानी
ज्ञानदीप लावुनी तेवत ठेवुया मनोमनी ॥१॥
घेवुनिया वसा जोतिबांचा
ठेविला आदर्श सावित्रीचा
फुलला मळा शिक्षणाचा
मिळाला आधार किसान शिक्षण मंडळाचा
फुले महाविद्यालयाचे रोप लाविले दूरदृष्टीने ॥२॥
बालाघाटच्या डोंगर रांगा
मन्याड खोऱ्यात फुलती ज्ञानबागा
शिक्षण क्रांतीचा गुंफला धागा
माणूस इथला सदैव जागा
'फुले पॅटर्न'चा झरा वाहे शिक्षण पंढरीतुनी ॥३॥
शिक्षण ज्ञान विज्ञानाचे
मानवतेचे गुणवत्तेचे
जिजाऊ, सावित्री अन् अहिल्याबाईंचे
स्वराज्य स्थापण्या शिवरायांचे
'बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय' चा
ध्यास घेऊनी मनोमनी ॥४॥
विद्यार्थी सारी मिळूनी राहती
एकतेचे गीत गाती
ज्ञानदिव्यांच्या पेटवून वाती
शूरवीरांचे गुण गाती
शब्दरत्नांच्या अलंकाराने दिसते शोभुनी ॥५॥

- प्रो. डॉ. अनिल मुंढे

महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर

प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार
मुख्यसंपादक

उपप्राचार्य प्रो.डॉ.डी.डी. चौधरी
संपादक
संपादक मंडळ

प्रा. परमेश्वर इंगळे

डॉ. मारोती कसाब

प्रो. डॉ. अनिल मुंढे

डॉ. सतीश ससाणे

डॉ.पी.डी.चिलगर

प्रो. डॉ. ए.एस. मोरे

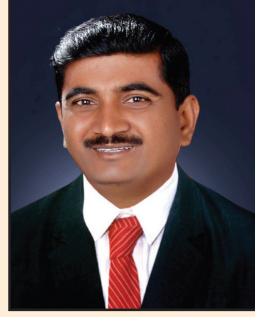

श्री. प्रशांत डोंगळीकर

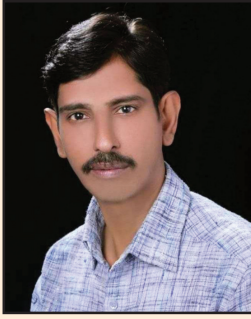
सहयोगी प्राध्यापक पदी पदोन्नती झालेल्या खालील प्राध्यापकांचे
हार्दिक अभिनंदन

डॉ. पी.बी. बिरादार
(संस्कृत विभाग)

डॉ. पी. डी. चिलगर
(हिंदी विभाग)

डॉ. एस. जी. ससाणे
(समाजशास्त्र विभाग)

डॉ. बी. के. मोरे
(इतिहास विभाग)

प्रा. पी. एम. इंगळे
(ग्रंथपाल)

महाविद्यालयातील सहाय्यक प्राध्यापक वृंद

डॉ. पी.पी. चौकटे

प्रा. ए.सी. आकडे

डॉ. डी.एन. माने

डॉ. एस.एच. गर्जे

डॉ. एन. यु. मुळे

तासिका तत्त्वावरील सहाय्यक प्राध्यापक

डॉ. एस.एस.पाटील

प्रा. दत्तात्रय चव्हाण

श्रीमती डॉ. उप्पलवार एस.बी.

श्रीमती डॉ. काटे आर.ए.

कार्यालयीन कर्मचारी वृंद

श्री पी.वाय. डोंगळीकर

श्री ए.एस. मुरमुरे

श्री सी.व्ही. धुमाळे

श्री. डब्ल्यू.के. मलकापुरे

श्री शिवाजी चोपडे

श्री. सी. व्ही. शिंपी

छायांकित महाविद्यालय... !

आंतर महाविद्यालयीन 'रस्सीखेच' स्पर्धेत मुलींचा संघ प्रथम व मुलांचा संघ द्वितीय आल्याप्रसंगी

स्वच्छता पं. पधरवडा निमित्त स्वच्छता अभियाना प्रसंगी

महाविद्यालयात वसंतराव नाईक यांनी जयंती सापरी करताना

'कोरोना-१९' प्रतिबंधक लस घेताना विद्यार्थी

भूगोल विभागाद्वारे आयोजित कार्यक्रमात मार्गदर्शन करताना डॉ. बी. के. मोरे.

'राष्ट्रीय मतदार' दिनानिमित्त अहमदपूर शहरातून काढण्यात आलेली मतदार जनजागृती रॅली

महापुरुषांची जयंती साजरी करताना

ग्रंथालय विभागाद्वारे आयोजित एक दिवसीय आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्राचे उद्घाटन प्रसंगी दीप प्रज्वलन करताना कि. शि. प्र. चे अध्यक्ष श्रीरंगराव पाटील साहेब व इतर मान्यवर

छायांकित महाविद्यालय... !

‘स्वच्छता दुताचा सत्कार करताना’ प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

काव्यवर्षा प्रकाशन समारंभत मार्गदर्शन करताना प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

माजी विद्यार्थी पालक मेळावा

महाकवी कालिदास यांची जयंती साजरी करताना

मिया बाकी प्रकलपासाठी वृक्ष लागवड करताना सर्व महाविद्यालय स्टाफ व विद्यार्थी

काव्य वर्षा प्रकाशन समारंभ

मियावाकी प्रकल्पाचे उद्घाटन करताना प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार व इतर

कंधारच्या ऐतिहासिक किल्लास इंग्रजी विभागाची भेट

छायांकित महाविद्यालय... !

शैक्षणिक सہल कंधारचा किल्ला राज्यशास्त्र विभाग

शैक्षणिक सہल कंधारचा किल्ला अर्थशास्त्र विभाग

शैक्षणिक सہल कंधारचा किल्ला हिन्दी विभाग

शैक्षणिक सہल कंधारचा किल्ला समाजशास्त्र विभाग

वार्षिक स्नेह संमेलनात नृत्य सादर करत असताना विद्यार्थीनी

राष्ट्रीय सेवा योजना विशेष शिबिरात विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना प्राचार्य डॉ. वंसत बिरादार

भारतीय स्वातंत्र्यांच्या 'अमृत महोत्सवी' वर्षानिमित्त ७५ पुस्तके भेट उपक्रमात संकलीत झालेल्या ग्रंथाचा ग्रंथालयास अर्पण सोहळा

बी.ए. प्रथम वर्षाचा विध्यार्थी अमोल बनसोडे याचा सत्कार करताना महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वंसत बिरादार व इतर मान्यवर

छायांकित महाविद्यालय... !

वार्षिक स्नेह संम्मेलनाचा आनंद घेप असताना प्राचार्य,
सर्व प्राध्यापक व विद्यार्थी

शैक्षणिक सहल गुरुद्वारा भेट इतिहास विभाग

पदवी प्रमाणपत्र घेतना विद्यार्थी

संचखंड गुरुद्वारा हुजूरसाहेब नांदेड येथे स्वच्छता करत असताना

शैक्षणिक सहल ऐतिहासिक स्थळ कंधार दर्गा

जगप्रसिद्ध संचखंड गुरुद्वारा हुजूरसाहेब नांदेड येथे भेट

राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या विशेष शिबीरात मार्गदर्शन करताना प्राचार्य
डॉ. वसंत विरादार

'राजमाता जिजाऊ' जन्म स्थळ क्षेत्र अभ्यास भेट सिंदखेड राजा

छायांकित महाविद्यालय... !

पदवी वितरण समारंभ

एन.एस.एस.ची वार्षिक शिबीर अहवाल सादर करताना एन.एस.एस. प्रतिनिधी कु. गायत्री पद्मपल्ले

'कौमी एकता सप्ताह' अंतर्गत इंदिरा गांधी जयंती निमित्त राष्ट्रीय एकात्मता दिवसा निमित्त आपले मनोगत व्यक्त करताना प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

एन.एस.एस.विशेष शिबीरा प्रसंगी प्रास्ताविक करताना कार्यक्रमाधिकारी डॉ. पांडुरंग चिलगर

Student Induction Programme on NEP 2020 & Academic Bank of Credit मध्ये सर्व मार्गदर्शन करताना डॉ. वसंत बिरादार

पदवी प्रमाणपत्र घेतना विद्यार्थी

हिंदी विभागाच्या 'प्रयास' भिती पत्रकाचे प्रकाशन करताना प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार प्राध्यापक व सहभागी विद्यार्थी

वाङ्मय मंडळ उद्घाटन व भित्तीपत्र प्रकाशन सोहळ्या निमित्त मा. श्री ज्ञानदेव झोडगे (सचिव, कि.शि.प्र.म. उदगीर) माजी राज्य मंत्री मा. बाळासाहेब जाधव, माजी पं.स. सभापती मा. श्रीमती आयोध्याबाई केंद्रे, महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार व विद्यार्थी

मराठवाड्यातीलच नाही तर महाराष्ट्रातील अग्रगण्य, नामांकित शिक्षण संस्था असलेल्या 'किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर' या संस्थेने, अहमदपूर येथे महात्मा फुले शैक्षणिक संकुलात 'महात्मा फुले महाविद्यालय' इ.स. २००० पासून सुरू केले. हे महाविद्यालय, 'बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय' या संस्थेच्या ध्येयाने प्रेरित होऊन अहमदपूर व परिसरातील ग्रामीण, गोरगरीब, वंचित असलेल्या कुटुंबातील विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण क्षेत्रात दर्जेदार व गुणवत्ता युक्त शिक्षण देण्याचे सेवा कार्य अविरतपणे करत आहे. स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड कार्यक्षेत्रात गुणवत्तेसह क्रीडा क्षेत्रात एक स्वतंत्र नावलौकिक प्राप्त करून फुले पॅटर्न म्हणून आपली स्वतःची वेगळी ओळख महात्मा फुले महाविद्यालयाने निर्माण केली आहे.

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सन्माननीय अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव, सहसचिव व संस्थेचे सर्व मान्यवर पदाधिकारी, महाविद्यालय विकास समितीचे सर्व पदाधिकारी कल्पक व अनुशासन प्रिय प्राचार्य, कार्य समर्पित असलेले प्राध्यापक व प्राध्यापकेतर कर्मचारी, विद्यार्थ्यांची मेहनत आणि पालकांचा विश्वास या पंचसूत्रीच्या आधारे महाविद्यालय वेगवेगळ्या क्षेत्रांमध्ये भरारी घेत आहे.

महाविद्यालयाचा क्रीडा विभाग, सांस्कृतिक विभाग, गुणवत्ता विकास विभाग, स्पर्धा परीक्षा विभाग, राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग, छत्रपती शिवाजी महाराज अध्यासन केंद्र, यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ अभ्यास केंद्र यासारख्या वेगवेगळ्या विभागातून विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासासह सर्वांगीण विकासाचा चालना देण्याचा यशस्वी प्रयत्न विद्यार्थी केंद्रबिंदू मानून महाविद्यालयाने केलेला आहे.

महाविद्यालयाने विद्यार्थ्यांना गुणवत्ता युक्त शिक्षणासोबत त्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा, सुप्त कलागुणांना, त्यांच्यातील संशोधन कौशल्याला वाव देण्याचा प्रयत्न वेगवेगळ्या माध्यमातून केलेला आहे. त्यापैकीच 'आसूड' हा वार्षिक अंक होय. या वार्षिक अंकाच्या माध्यमातून दरवर्षी वेगवेगळ्या ज्वलंत विषयावर विद्यार्थ्यांना लिहिते करण्याचे कार्य महाविद्यालय व 'आसूड' वार्षिक अंकाचे संपादक मंडळ, माननीय प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनाखाली करत

आहे. प्रतिवर्षी वेगवेगळ्या विषयाचे गांभीर्य लक्षात घेऊन विद्यार्थ्यांना त्या विषयाचे आकलन व्हावे व विद्यार्थ्यांचे त्या विषयाच्या अनुषंगाने असलेले ज्ञान व संशोधन कौशल्य यांना एक मंच मिळावा यासाठी, दरवर्षी एक नवीन विषय घेऊन वार्षिकांक प्रकाशित केला जातो. या पूर्वी रोख विरहित अर्थव्यवस्था, मॅनेटिक महाराष्ट्र, ज्याच्या हाती शून्य होते, शिक्षणातून स्वावलंबनाकडे या वेगवेगळ्या विषयावर वार्षिकांक प्रकाशित झालेले आहेत. गत शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ या वार्षिकांकासाठी महाविद्यालयाच्या संपादक मंडळाने, भारतीय स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवी वर्षाचे औचित्य साधून शाश्वत विकासासाठी पाण्याचे महत्त्व लक्षात यावे या हेतूने 'जलसाक्षरता' या विषयावर विशेषांक प्रकाशित केला. या विशेषांकात जलसंरक्षण, जलसंवर्धन व जलनियोजन या जलसाक्षरतेच्या त्रिसूत्रीतून वेगवेगळ्या दृष्टिकोनातून आपले संशोधनात्मक विचार मांडण्याचा स्तुत्य प्रयत्न केला.

शैक्षणिक वर्ष २०२३ - २४ हे छत्रपती शाहू महाराजांच्या जयंतीचे दीडशेवे वर्ष तर २०२२-२३ हे छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज यांच्या पुण्यतिथीचे शताब्दी वर्ष. या प्रसंगाचे औचित्य साधून छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांच्या जीवनकार्याची व विचारांची ओळख सर्वांना व्हावी व विद्यार्थ्यांचा संशोधनात्मक दृष्टिकोन व्यापक व्हावा हा हेतू समोर ठेवून शैक्षणिक वर्ष २०२२ - २३ या वर्षाचा विशेषांक 'छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज' या विषयावर काढण्याचा प्रयत्न केला आहे. विश्वास आहे आपण सर्व या विशेषांकाचे स्वागत कराल.

या अंकाचा संपादक म्हणून संपादन करण्याची संधी मला दिल्याबद्दल मी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार साहेब यांचे ऋण व्यक्त करतो. तसेच या अंकासाठी प्रेरणा व सहकार्य देणाऱ्या सर्वांचा मी ऋणी आहे. या अंकासाठी संपादक मंडळातील प्राध्यापक, विद्यार्थी तसेच इतर प्राध्यापक सहकाऱ्यांनी प्राध्यापकेतर कर्मचाऱ्यांनी, विद्यार्थ्यांनी यासाठी प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहकार्य केले त्या सर्वांचे मी मनःपूर्वक आभार व्यक्त करतो. हा अंक प्रकाशित करण्यासाठी मयूर प्रिंटरचे संचालक श्री सतीश कुलकर्णी, टंकलेखक अब्दुल अतिख भाई व त्यांचे सहकारी यांनी जे सहाय्य केले त्या बद्दल त्यांचे मी आभार मानतो.

धन्यवाद !

संपादक
प्रो. डॉ. डी. डी. चौधरी
उपप्राचार्य

अ।नु।क्र।म

- शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य / कु. सत्यशिला स्वामी, बी. ए. द्वितीय वर्ष
- राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज : दीनदुबळ्या रयतेसाठी सत्ता राबवणारा लोकराजा / अमोल बनसोडे, बी. ए. प्रथम वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराज : जीवन आणि कार्य / कु. वैष्णवी मुंढे, बी.ए. द्वितीय वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराजांचे आरक्षण विषयक धोरण / कु. वैष्णवी स्वामी, बी. ए. प्रथम वर्ष
- सामाजिक न्यायाचं संतुलन साधणारा राजा- राजर्षी शाहू महाराज / योगेश बडगिरे, बी.ए. तृतीय वर्ष
- छत्रपती राजर्षी शाहू यांचे शेती विषयक विचार / कु. ऐश्वर्या रेचवाड, बी.ए. तृतीय वर्ष
- जगात शोभला लोकराजा / कु. ऐश्वर्या बोरेवार, बी.ए. प्रथम वर्ष
- लोककल्याणकारी राजा / कु. नेहा कुरील, बी.ए. प्रथम वर्ष
- शिक्षणाचा हक्क साकारणारे दृष्टे राजर्षी / कु. जुफिशा शेख, बी.ए. तृतीय वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक विचार / - कु. विश्वनंदा नंदवंशी , बी.ए. तृतीय वर्ष
- रयतेचा राजा छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज / कु. प्रज्ञा गायकवाड , बी.ए. तृतीय वर्ष
- समाज परिवर्तक राजा छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज / कु. प्राजक्ता कांबळे, बी.ए. तृतीय वर्ष
- लोकराजे छत्रपती शाहू महाराज / कु. धनश्री कांबळे, बी. ए. तृतीय वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराजांचे लोकांच्या राज्यासाठीचे 'जाहीरनामे' / कु. जुफैशान शेख , बी. ए. तृतीयवर्ष
- लोककल्याणकारी राजा / कु. नेहा कुरील, बी. ए. प्रथम वर्ष
- मसीहा / कु. भांगे फरहीन, बी. ए. प्रथम वर्ष

- राजर्षी शाहू महाराज जीवन और कार्य /
कु. जुफिशा शेख, बी. ए. तृतीय वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराज का सामाजिक कार्य / कु. सीमा शेख , बी. ए. तृतीय वर्ष
- लोकराजा राजर्षी शाहू महाराज / कु. सानिया शेख, बी. ए. तृतीय वर्ष
- महाराष्ट्र की सामाजिक सुधार में शाहू महाराज का योगदान /
कु. ऋतुजा देशमुख, बी. ए. प्रथम वर्ष
- मसीहा / कु. फरहीन भांगे, बी. ए. प्रथम वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराज का सामाज उद्धार का कार्य /
कु. पायल मंडले, बी. ए. प्रथम वर्ष
- राजर्षी शाहू महाराज और डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर का मानवतावादी कार्य /
कु. वैष्णवी मंडले, बी. ए. प्रथम वर्ष
- छत्रपती शाहू महाराजस्य जीवन परिचय / वेदांत जोशी, बी. ए. प्रथम वर्ष
- छत्रपती शाहू महाराजस्य सामाजिक कार्यम् / कु. गीता डांगे, बी. ए. द्वितीय वर्ष
- छत्रपती शाहू महाराजस्य वेदोक्तप्रकरण / स्वप्नील कांबळे , बी. ए. तृतीय वर्ष
- छत्रपती शाहू महाराजस्य कलाक्षेत्रे योगदानम् / दत्ता समदरले , बी. ए. तृतीय वर्ष
- छत्रपती शाहू महाराजस्य अन्यकार्याणि / कु. निकिता कदम, बी. ए. तृतीय वर्ष
- A Great Social Reformer Chhatrapati Shahu Maharaj / Miss. Priya Shinde, B.A.S.Y.
- Contribution of Rajarshi Shahu Maharaj to The Cause of Women /
Miss. Nagma Shaikh, B.A.S.Y.
- Rajarshi Shahu Maharaj : A True Democrat and Social Reformer /
Miss. Dhanshree Kamble, B.A.T.Y.
- Rajarshi Shahu Maharaj A Democratic King / Dnyaneshwar Jadhav, B.A.S.Y.
- Education For Social Change And Economic Upliftment : Chh. Shahu Maharaj /
Miss. Aishwarya Borewar , B.A.F.Y.
- Work of Rajarshi Shahu Maharaj For Backwards Education /
Bhagwat Bhosale, B.A.F.Y.

शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य

- कु. सत्यशिला स्वामी
बी. ए. द्वितीय वर्ष

इतिहासात जी थोर माणसे, समाजसुधारक होऊन गेली त्यात राजर्षी शाहू महाराजांचे नाव खूप आदराने घेतले जाते. त्यांचे जीवनकार्यच मनाला तृप्त करणारे होते. समाजात मानवाला समान संधीचे मूलभूत हक्क मिळवून देणारे ते थोर राष्ट्रपुरुष होते. शाहू महाराजांनी शोषित, दलित व सामान्य जनतेच्या उद्धारासाठी केलेले कार्य हे खूप महान आहे आणि मार्गदर्शकही आहे. त्यांच्या सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक व दलितोद्धारक कार्याचा शोध - बोध या बाबी स्वातंत्र्योत्तरच्या काळात महत्त्वपूर्ण ठरल्या आहेत यात तीळमात्र शंका नाही.

छत्रपती शाहू महाराजांचा जन्म २६ जून १८७४ साली तर त्यांचा मृत्यू ६ मे १९२२ साली झाला. कोल्हापूर या ठिकाणी वास्तव्यास असणारे शाहू महाराज कोल्हापूरचे संस्थान छत्रपती

म्हणून ओळखले जातात. ते संस्थानचे छत्रपती शाहू महाराज १८८४ ते १९२२ या दरम्यान झाले. यांच्या काळात संपूर्ण भारतावर इंग्रजांचा अंमल होता. इंग्रजांनी खूप अन्याय, अत्याचार माजवला होता. या इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून भारत देश स्वतंत्र झाला पाहिजे यासाठी आणि सामान्य जनतेला न्याय मिळवून देण्यासाठी, त्यांची उन्नती होण्यासाठी शाहू महाराजांनी अथक प्रयत्न केले.

समाजपरिवर्तन करीत असताना त्यांना सनातनी वर्गाचा खूप मोठा विरोध पत्करावा लागला. तरीही सनातनी वर्गाला न जुमानता त्यांनी दलित, अस्पृश्य, मागासवर्गीय लोकांना जागृत करण्यासाठी, लोकांचे प्रबोधन करण्यासाठी त्यांनी अथक प्रयत्न केले. दलितांसाठी ते खूप झगडले. म्हणून त्यांच्या या कार्यास न्याय म्हणून 'राजर्षी' हा किताब त्यांना

देण्यात आला.

राजर्षी शाहू महाराजांच्या कार्याचा आढावा घ्यायचा म्हणजे तो आपल्याला पुढील प्रमाणे पाहता येईल.

शाहू महाराजांनी बहुजन समाजात शिक्षणप्रसार करण्यावर विशेष भर दिला. त्यांनी कोल्हापूर संस्थानात प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले. इ. स. १९०१ मध्ये त्यांनी मराठा विद्यार्थ्यांसाठी 'व्हिक्टोरिया' मराठा बोर्डिंग ची स्थापना केली. त्यांनी कोल्हापुरात निरनिराळ्या जातिधर्मांच्या विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृहाची स्थापना केली. इ. स. १९२० मध्ये त्यांनी घटस्फोटाचा कायदा केला. २६ जून हा शाहू महाराजांचा जन्म दिवस महाराष्ट्र शासनाने २००६ पासून 'सामाजिक न्यायदिन' म्हणून साजरा करण्याचे घोषित केले आहे. २० मार्च १८८६ साली त्यांच्या वडिलांचा मृत्यु झाला. महाराजांनी कोल्हापूर, बेळगाव या भागातील स्वातंत्र्यवीरांना वेळोवेळी आर्थिक व इतर मदत केली. शाहू महाराज व भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे संबंध सर्वश्रुत आहेत. डॉ. बाबासाहेबांनी 'मूकनायक' हे पाक्षिक ३१ जानेवारी १९२० ला प्रथम प्रकाशित केले. परंतु आर्थिक अडचणीमुळे पुढे ते बंद पडले. परंतु हे राजर्षी शाहू महाराजांच्या लक्षात आल्यावर त्यांनी तात्काळ २५०० रुपयांची भरघोस मदत केली. राजर्षी शाहू महाराजांचे मूळ नाव यशवंतराव होते त्यांचा जन्म कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल येथील घाटगे घराण्यात झाला. महाराजांनी सुमारे २३ वर्षे

राज्यकारभार केला. त्यांनी आपल्या राज्यात प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले. स्त्री शिक्षणाचा प्रसार व्हावा म्हणून त्यांनी राजाज्ञा काढली. आंतरजातीय विवाहाचा पुरस्कार केला व त्यासंबंधी कायदा आणला. आपल्या कृतीतूनच संदेश जावा यासाठी आपल्या चुलत बहिणीचा विवाह त्यांनी आंतर जातीय केला, अस्पृश्यता नष्ट करण्याच्या दृष्टीने त्यांनी सवर्ण व अस्पृशांच्या वेगळ्या शाळा भरवण्याची दुष्ट पद्धत १९१९ मध्ये बंद केली. शाहू महाराजांनी खालील शाळा सुरु केल्या. १) प्राथमिक शाळा २) माध्यमिक शाळा ३) पुरोहित शाळा ४) सरदार शाळा ५) पाटील शाळा ६) उद्योग शाळा ७) संस्कृत शाळा ४) सत्यशोधक शाळा ९) सैनिक शाळा १०) बालवीर शाळा ११) डोंबारी शाळा १९) कला शाळा.

शाहू छत्रपती स्पिनिंग अँड विव्हिंग मिलची स्थापना, शाहूपुरी व्यापारपेठेची स्थापना, गुळाच्या बाजार पेठेची स्थापना, शेतकऱ्यांच्या सहकारी संस्थांची स्थापना, शेतकऱ्यांना कर्ज उपलब्ध करून देणे, शेती, उद्योग, सहकार या क्षेत्रात राजर्षींनी नवेनवे प्रयोग केले. शेतीच्या आधुनिकीकरणासाठी त्यांनी संशोधनाला पाठिंबा दिला.

राजर्षी शाहूंनी कोल्हापूर संस्थानात संगीत, चित्रपट, चित्रकला, लोककला आणि कुस्ती या क्षेत्रातील, कलावंतांना राजाश्रय देऊन त्यांना प्रोत्साहन देण्याचे महत्वाचे कार्य केले.

राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज : दीन दुबळ्या रयतेसाठी सत्ता राबवणारा लोकराजा

- अमोल बनसोडे
बी.ए. प्रथम वर्ष

दुर्दम्य इच्छाशक्तीच्या जोरावर शाहूराजांनी आपल्या संस्थानात अनेक सामाजिक सुधारणा घडवल्या. ध्येयधोरणे आखून विकासासाठी त्यांनी सत्ता राबवली.

स्वराज्याचे स्वप्न पाहणाऱ्या छत्रपती शिवरायांचे वंशज असणाऱ्या कोल्हापूरच्या गादीवरील या राजाने सुराज्य आणण्यासाठी प्रयत्न केले आणि ते प्रत्यक्षात आणले देखील! राजा म्हटले की, ऐषोराम करणाऱ्या सत्तांदांची प्रतिमा नजरेसमोर येते.

गाद्या - गिरद्यांवर लोळणाऱ्या राजांपेक्षा शाहूराजांनी आपल्या गादीची ताकद जनसामान्यांसाठी खर्ची घातली, पणाला लावली. या द्रष्ट्या राजर्षींच्या कर्तृत्वाची ओळख आपण करून घेऊ. छत्रपती

राजर्षी शाहू महाराज यांचा जन्म दि. २६ जून १८७४ रोजी कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल येथील घाटगे घराण्यात झाला.

त्यांचे पूर्ण नाव यशवंत जयसिंगराव घाटगे असे होते. यांचा वडिलांचे नाव जयसिंगराव व आईचे नाव राधाबाई होते. कोल्हापूर संस्थानाचे राजे चौथे शिवाजी महाराज यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या पत्नी आनंदीबाई यांनी १७ मार्च १८८४ रोजी १० वर्षीय यशवंतरावांना दत्तक घेतले. त्यांचे नाव शाहू असे ठेवण्यात आले. २ एप्रिल १८९४ रोजी शाहू महाराजांचा राज्यारोहण समारंभ झाला. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज हे वयाच्या २० व्या वर्षी कोल्हापूर संस्थानाचे राजे झाले.

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षण राजकोट येथे झाले. विद्यार्थीदशेत असताना त्यांनी इंग्रजी, संस्कृत, राज्यशास्त्र, इतिहास इत्यादी विषयांचा अभ्यास केला.

सर फ्रेझर आणि सबनीस यांसारखे गुरु त्यांना मिळाले. छत्रपती शाहू महाराजांचा विवाह बडोद्याचे गुणाजीराव खानविलकर यांच्या कन्या लक्ष्मीबाई यांच्याशी १८९१ मध्ये झाला. त्यांना राजाराम व शिवाजी हे दोन मुलगे व राधाबाई (आक्कासाहेब) व आऊबाई या दोन कन्या झाल्या.

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांनी समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रयत्न केले. त्यांनी शिक्षणाचा प्रसार करण्यावर विशेष भर दिला. त्यांनी कोल्हापूर संस्थानामध्ये प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत केले.

स्त्री शिक्षणाचा प्रसार व्हावा यासाठी छत्रपती शाहू महाराजांनी राजाज्ञा काढली जे पालक आपल्या मुलांना शाळेत पाठवणार नाहीत, त्या पालकांना प्रतिमहिना १ रुपये दंड आकारण्याची कायदेशीर तरतूद केली.

मागासलेल्या लोकांना प्रगतीच्या प्रवाहात आणायचे असेल तर त्यांच्यासाठी राखीव जागांची तरतूद केली पाहिजे, हा व्यापक दृष्टिकोन डोळ्यासमोर ठेवून त्यांनी कोल्हापूर येथे संस्थानात ६ जुलै १९०२ रोजी मागासवर्गीयांना ५० टक्के जागा राखीव राहतील अशी घोषणा केली व त्वरित अंमलबजावणी करून मागासवर्गीयांना प्रगतीच्या प्रवाहात आणले.

विहिरी, पाणवटे इत्यादी ठिकाणी अस्पृश्यांना पाणी पिण्यासाठी मज्जाव करता येणार नाही, असा आदेश त्यांनी काढला. कोल्हापूर संस्थानात नवसाच्या नावाखाली देवांना मुले-मुली वाहण्याची आपल्या कोल्हापूर संस्थानामधे कायदा करून ही पद्धत बंद

पाडली. त्यांना समानतेने वागवावे असा आदेश काढला. त्याकाळी प्रथा बंद करण्यासाठी त्यांनी जोगता-मुरळी प्रतिबंधक कायदा केला. जातीभेदाचे प्रस्थ नष्ट व्हावे म्हणून आपल्या संस्थानात आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाहास कायदेशीर मान्यता दिली.

१९०७ साली त्यांनी पुनर्विवाहाचा कायदा करून विधवा विवाहास कायदेशीर मान्यता मिळवून दिली. जातिव्यवस्थेची शिकार झालेल्या अनेक जमातीच्या लोकांना गुन्हेगारीपासून परावृत्त करण्यासाठी ब्रिटीशकालीन हजेरी पद्धत बंद करून त्यांना कोल्हापूर संस्थानात नोकऱ्या दिल्या.

त्यांना घरे बांधून दिली. वणवण भटकणाऱ्या लोकांची राहण्याची व पोटापाण्याची सोय करून दिली. गुन्हेगारी पासून मुक्त होऊन त्या लोकांना समाजामध्ये माणूस म्हणून सन्मानाने वावरता येऊ लागले.

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांची १९१९ मधे भेट झाली ती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्याशी. महाराजांनी आंबेडकरांच्या 'मूकनायक' या वृत्तपत्रास व आंबेडकरांच्या इंग्लंडमधील उच्च शिक्षणास अर्थसहाय्य केले.

सामाजिक सुधारणांबरोबरच शाहू महाराजांनी शेती व उद्योगधंद्यास प्रोत्साहन दिले. त्यांनी अनेक कृषी व औद्योगिक प्रदर्शने भरवली. कृषी उत्पादनांसाठी शाहूपुरी, जयसिंगपूर यासारख्या बाजारपेठा वसविल्या. त्यामुळेच कोल्हापूर ही गुळाची बाजार पेठ जगभर प्रसिद्ध पावली. उद्योगांचा शाहू महाराजांनी पाया रचून 'शाहू मिल' ची स्थापना करून चालना दिली.

कृषी क्षेत्राचा विकास व्हावा यासाठी राधा नगरीसह अनेक धरणे बांधली. छत्रपती शाहू महाराजांनी सामाजिक कार्यांबरोबरच संगीत, नाट्य,

चित्रकला, मल्लविद्या यांसारख्या कलांना राजाश्रय देऊन महाराष्ट्रात कलेच्या क्षेत्रात उल्लेखनीय कामगिरी केली.

त्यांनी अनेक नाटक कंपन्या व गुणी कलावंतांना आश्रय दिला बालगंधर्व व केशवराव भोसले यांसारखे थोर कलावंत महाराष्ट्राला दिले. मल्लविद्येच्या प्रांतात शाहू महाराजांनी संस्थानासह सर्व देशातील मल्लांना उदार आखाड्याच्या धर्तीवर त्यांनी खासबाग हे कुस्तीचे मैदान बांधून कोल्हापूर ही मल्लविद्येची पंढरी बनवली. छत्रपती शाहू महाराजांचा आवडीचा छंद म्हणजे शिकार करणे होय.

छत्रपती शाहूंचा पट्टीचा शिकारी म्हणून लौकीक होता. छत्रपती शाहू महाराजांच्या कार्यामुळे त्यांची दलितांचा उद्धारक व रयतेचा राजा म्हणून प्रतिमा जनसामान्यात निर्माण झाली.

शाहू महाराजांच्या सामाजिक कार्याचा गौरव म्हणून कानपूर येथे कुर्मी क्षेत्रिय सभेने त्यांना 'राजर्षी' ही पदवी बहाल केली. अशा या थोर लोकराजा, दलित-पतितांचा उद्धारक छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांचा वयाच्या ४८ व्या वर्षी म्हणजे ६ मे १९२२ रोजी मुंबई येथे हृदयविकाराने मृत्यू झाला. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज कर्ते सुधारक होते. ते खरे कर्मवीर होते. त्यांच्या कर्माला शिस्त आणि विचारांची जोड होती. या जोडीतूनच त्यांची विचार क्रांती यशस्वी झाली.

राजर्षी शाहू महाराजांनी सहकार, कृषी, उद्योग, सामाजिक या विविध क्षेत्रांमध्ये समाज उन्नतीसाठी आणि जनसामान्यांच्या जीवनात सुखाचे दिवस यावेत यासाठी भरीव असे कार्य केले.

राजर्षी शाहू महाराज भविष्यवेधी दृष्टी असलेले लोक राजे होते. शाहू महाराजांनी कृषी आणि उद्योग क्षेत्रामध्ये लोकहितासाठी मोठ्या प्रमाणावर काम केले.

त्यांनी 'स्पिनिंग अँड विव्हिंग' ची स्थापना केली तसेच शाहूपुरी व्यापार पेठेची स्थापना, गुळाच्या बाजारपेठेची निर्मिती, शेतकऱ्यांच्या सहकारी संस्थांची स्थापना, शेतकऱ्यांना कर्ज उपलब्ध करून देणे असे शेतकऱ्यांना उपयुक्त अनेकविध उपक्रम आपल्या संस्थानात राबविले. हे उपक्रम राबवत असताना ते स्वतः लक्ष घालत आणि या सर्वांचा फायदा असा झाला की हे सर्व उपक्रम मोठ्या प्रमाणावर कमालीचे यशस्वी झाले. सर्वसामान्यांना त्याचा मोठ्या प्रमाणावर फायदा झाला. शेती, उद्योग सहकार या क्षेत्रामध्ये राजर्षी शाहू महाराजांनी नेहमीच नवनवे प्रयोग केले. शेतीमध्ये जर प्रगती साधायची असेल तर त्यासाठी संशोधन गरजेचे आहे. हा त्यांना विश्वास होता. त्यासाठी त्यांनी संशोधनावर भर दिला. संशोधकांना प्रेरणा व प्रोत्साहन दिले. संशोधनासाठी त्यांनी पैशांची कधीही चणचण संशोधकांना भासू दिली नाही. शेतकऱ्यांना नगदी पिके घेता यावी, आपल्या शेतामध्ये तंत्रज्ञानाचा वापर करता यावा यासाठी त्यांनी 'किंग एडवर्ड एग्रीकल्चर इन्स्टिट्यूट' ची स्थापना केली.

शाहू महाराजांनी शेती व उद्योगधंद्यांना मोठ्या प्रमाणावर प्रोत्साहन दिले. कृषी व औद्योगिक प्रदर्शने भरवली. त्यांनी पन्हाळ्यावर चहा, कॉफी व रबर यांच्या लागवडीचे प्रयोग केले. कृषी उत्पादनासाठी बाजारपेठा बसवल्या. आज कोल्हापूरची गुळाची बाजारपेठ जी शाहू महाराजांनी बसवलेली आहे ती जगप्रसिद्ध आहे. शाहू महाराजांनीच कोल्हापूरमध्ये कारखानदारीची मुहुर्त मेढ रोवली. शाहू मीलची स्थापना करून आधुनिक वस्त्रोद्योगास त्यांनी चालना दिली. शाहू महाराजांनी सहकारी संस्था कायदा करून सहकारी चळवळीच्या माध्यमातून समाजाचा विकास घडवण्यास प्रारंभ केला. सहकार चळवळ कायदा केला. एवढेच नव्हे तर शेतीसाठी पाणी अत्यंत

महत्त्वाचा घटक आहे. शेतकऱ्यांची पाण्याची समस्या कायमची दूर व्हावी, नागरिकांना पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाईला सामोरे जाऊ लागू नये, रयतेला दुष्काळाचे चटके बसू नये, यासाठी त्यांनी राधानगरी धरण तयार केले जे आज जगप्रसिद्ध आहे. शाहू महाराजांच्या दूरदृष्टीमुळे आज तेथील परिसर सुजलाम सुफलाम झाला आहे. रयतेची प्रगती साधायची असेल, रयतेला सुखी करायची असेल तर समाजात शिक्षणा शिवाय तरणोपाय नाही, हे राजर्षी शाहू महाराज यांनी हेरले होते. त्यामुळे आपल्या संपूर्ण आयुष्यामध्ये या महापुरुषांनी शिक्षणाला अतिशय महत्त्व दिले. याचसाठी त्यांनी ठिक ठिकाणी शाळा सुरू केल्या. गरिबांच्या लेकरांना उच्च शिक्षण घेता यावे यासाठी शिष्यवृत्ती दिल्या. या माध्यमातून महाराजांच्या काळात गोरगरिबांची लेकरं शिकू लागली.

शिक्षण हा माणसाच्या जीवनाचा आधार आहे. याचमुळे शाहू महाराजांनी 'जर विद्यार्थी शाळेपर्यंत येऊ शकत नसेल तर, शाळा विद्यार्थ्यांच्या दारात न्यावी' या उक्तीप्रमाणे त्यांनी गावोगावी शाळा सुरू केल्या. आज 'बालकाचा मोफत व शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम २००९' देशामध्ये लागू झाला आहे. यानुसार एक किलोमीटर परिसरामध्ये प्राथमिक शिक्षण तर तीन किलोमीटर परिसरामध्ये उच्चप्राथमिक शाळा हे शासनाचे धोरण आहे. असे वाटते की शाहू महाराजांच्या विचारांची परंपरा आमचे शासन पुढे घेऊन जात आहे.

ग्रामीण भागातील मुलांना उच्च शिक्षणाची सुविधा मिळावी म्हणून राजर्षी शाहू महाराजांनी कोल्हापुरात मराठा, लिंगायत, जैन, मुस्लिम, सुतार, मांग, महार, चांभार व ढोर या जाती-जमातींसाठी वसतीगृह स्थापन केले. एवढेच नव्हे तर महाराष्ट्रात पुणे, नागपूर, नगर व नाशिक येथे महाराजांचा आदर्श

समोर ठेवून महाराजांच्या सहकार्याने अनेक वसतीगृहे उघडली गेली. ज्या मधून अनेक गरीबाची लेकरं शिकली. आपलं स्वतःचं अस्तित्त्व निर्माण करू शकली. शाहू महाराजांनी आयुष्यभर शिक्षण क्षेत्रामध्ये खूप मोठ्या प्रमाणावर काम केले त्यामध्ये -

१. विद्यार्थ्यांना त्यांनी मोफत व सक्तीचे शिक्षण उपलब्ध करून दिले.
२. शिक्षण मोफत असूनही जे पालक आपल्या पाल्यांना शाळा पाठवत नाही, त्यांना प्रति महिना एक रुपया दंड आकारण्याची कायदेशीर तरतूद केली.
३. हुशार आणि गोरगरीब विद्यार्थ्यांना वेगवेगळ्या शिष्यवृत्तीच्या माध्यमातून सवलती देण्यावर भर दिला.
४. विद्यार्थ्यांची राहायची व्यवस्था व्हावी म्हणून त्यांनी वसतीगृहाची व्यवस्था केली. शाहू महाराजांनी प्राथमिक, माध्यमिक, उद्योग, संस्कृत, सत्यशोधक, सैनिकी, बालवीर अशा विविध प्रकारच्या शाळा सुरू केल्या. ज्या माध्यमातून सर्व सामान्यांचे शिक्षण पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला. ५. राजा असूनही राजेपण न बघणाऱ्या आणि आपल्या प्रजेवर जीवापाड प्रेम करून त्यांच्या जीवनामध्ये समृद्धी यावी यासाठी सतत झटणाऱ्या राजर्षी शाहू महाराजांचे कृषी व औद्योगिक क्षेत्रातील कार्य नक्कीच आजच्या शासन प्रशासन व्यवस्थेला प्रेरणादायी असे आहे. कोल्हापुरात मराठा, लिंगायत, पांचाळ, जैन, मुस्लिम, शिंपी, देवज्ञ, वैश्य, ढोर-चांभार आणि नाभिक समाजातील विद्यार्थ्यांसाठी स्वतंत्र वसतिगृहे आणि विशेषतः अस्पृश्य (सामाजिक विलगीकरण) विद्यार्थ्यांसाठी मिस क्लार्क बोर्डिंग सुरू केले.

त्यांनी राज्याबाहेर, नाशिक आणि नागपूर येथे मागासवर्गीय वसतिगृहांना उदारपणे मदत केली. त्यांनी १९११ मध्ये राजाराम हायस्कूल आणि राजाराम

कॉलेजमधील मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना फ्री शिप देण्याचा आदेश जारी केला. शाहूंनी मुलींच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष दिले. ब्रिटिश राजसत्तेच्या काळामध्ये सामान्य जनतेला न्याय मिळवून देण्यासाठी व बहुजन समाजाच्या सामाजिक उन्नतीसाठी या काळामध्ये शाहू राजांनी प्रयत्न केले सामाजिक परिवर्तनाला गती प्राप्त करून दिली. सनातनी वर्गाच्या विरोधाला न जुमानता त्यांनी अस्पृश्य व मागासवर्गीय समाजाच्या विकासासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावली. भारताच्या इतिहासात १८व्या शतकात होऊन गेलेल्या अनेक थोर समाजसुधारकांपैकी छत्रपती शाहू महाराज हे एक अग्रगण्य समाजसुधारक होते. संपूर्ण भारतभर ब्रिटिशांचा अंमल असताना रयतेच्या या राजाने आपल्या संस्थानात जे काही कार्य केले, त्या कार्याला आजही तोड नाही. समाजातील अनेक गरीब, वंचित, मागासलेल्या लोकांसाठी लोककल्याणकारी राज्य उभे करून भारतीय जनतेसमोर एक आदर्श ठेवला. शाहू महाराजांना 'बहुजनांचे कैवारी' या टोपण नावाने ओळखले जाते. समाजात असणाऱ्या रूढी, प्रथा, परंपरा या सगळ्या गोष्टी बाजूला ठेवून, केवळ समाजहितासाठी कार्य करणारा राजा म्हणून शाहू राजाचे नाव आजही अग्रक्रमाने घेतले जाते.

शाहू महाराजांनी आपल्या कारकिर्दीत अनेक नवनवनीन योजना अंमलात आणून समाजहिताची दक्षता घेतली. त्यांनी आपल्या संस्थानात अनेक

प्रयोग सुरू करून त्या सगळ्या गोष्टींना राजाश्रय दिला. समाजामध्ये एकी नांदावी यासाठी प्रदान केले. शिवछत्रपतीप्रमाणेच शाहू महाराजांनीही मुस्लिम लोकांचा कधीच तिरस्कार केला नाही, उलट त्यांच्या धर्माविषयी नेहमीच आदर बाळगला, याची अनेक उदाहरणे शाहूचरित्रात विखुरलेली आहेत. मुस्लिम समाजातील शिक्षणेच्छु विद्यार्थ्यांना कोल्हापुरातील व्हिक्टोरीया मराठा बोर्डिंग मध्ये प्रवेश देऊन संस्थानातील मुस्लिमांची शिक्षणाची सुरुवात केली. त्यामधील दहा मुलांपैकी एक अथनी गावचा विद्यार्थी शेख मुहम्मद युनुस अब्दुल्लाह राजाराम कॉलेजमधून ग्रॅज्युएट झाल्यावर महाराजांनी त्याला आपल्या संस्थानात मामलेदार म्हणून नियुक्त केले. शाहू महाराजांनी मुस्लिम बोर्डिंग बनविले व मुस्लिम समाजातील मुलांनी शिकावे म्हणून महाराजांनी अक्षरशः भरभरून मदत केली. शाहूपुरीत मशिद नव्हती. तेव्हा मुस्लिमांची कुचंबणा होऊ नये म्हणून शाहूपुरीत मशिदीस जागा दिली. शिवाय बांधकामास मदत केली.

'कुरआन' हा धर्मग्रंथ अरबी भाषेत असल्याने त्याचा अर्थ सामान्यांना समजत नव्हता. कुरआनातील धर्मतत्त्वांचा अर्थबोध सामान्यांसही झाला पाहिजे, अशी इच्छा महाराजांनी बाळगून त्याचे मराठीत भाषांतर करण्याचे कामही सुरू केले होते. त्यासाठी कोल्हापूर दरबाराची २५ हजार रुपयांची मोठी रक्कमही खर्ची घातली होती. दुर्दैवाने महाराजांच्या अकाली निधनाने हे काम पूर्ण झाले नाही.

राजर्षी शाहू महाराज : जीवन आणि कार्य

- कु. वैष्णवी मुंडे
बी.ए. द्वितीय वर्ष

राजर्षी शाहू महाराजांचा जन्म २६ जून १८७४ मध्ये कागल जि. कोल्हापूर येथे झाला. आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासात कोल्हापूर येथील राजर्षी शाहू महाराजांचे नाव विशेष उल्लेखनीय ठरते. राजर्षी शाहू महाराजांनी आपल्या राज्यात सामाजिक, शैक्षणिक आणि आर्थिक क्षेत्रात भरीव स्वरूपाच्या सुधारणा करून लोककल्याण करण्याचा प्रयत्न केला.

बहुजन समाजाची पारंपरिक बंधनातून सुटका करणे, त्यांना सुशिक्षित बनविणे, त्यांच्यात जागृती घडवून आणणे आणि त्यांना प्रगत बनविण्यासाठी प्रयत्न करणे हे त्यांनी आपले कर्तव्य मानले. कोल्हापूर संस्थानाचा राज्यकारभार पाहण्यासाठी दत्तक घेण्याची आवश्यकता निर्माण झाली. चौथे शिवाजी महाराज यांच्या पत्नी आनंदीबाईसाहेब यांनी घाटगे घराण्यातील जयसिंगराव आबासाहेब घाटगे यांचे पुत्र यशवंतराव यांना १७ मार्च १८८४ रोजी दत्तक घेतले. दत्तक घेतल्यानंतर यशवंतरावांचे नाव शाहू छत्रपती असे ठेवण्यात आले, हेच राजर्षी शाहू महाराज होते.

राजर्षी शाहू महाराज धार्मिक प्रवृत्तीचे होते. ते नियमित पूजा - अर्चा करीत असत. दररोज पंचगंगा नदीवर जात असत. पूर्वापार प्रथेप्रमाणे महाराज ऑक्टोबर १८९९ मध्ये कार्तिक महिन्यात पंचगंगा नदीवर स्नानास गेले. नारायण भटजी हे स्वतः स्नान

न करताच वेदोक्त मंत्राएवजी पुराणोक्त मंत्र उच्चारत होते. महाराजांनी त्यांना जाब विचारला. त्यावर त्यांनी उत्तर दिले, क्षुद्राला पुराणोक्त मंत्र सांगावे लागतात. वैदिक मंत्र म्हणते वेळीच स्नानाची आवश्यकता असते, परंतु या क्षुद्रांना पुराणोक्त पद्धतीचा अनुग्रह करावयाचा असल्याने मला स्नानाची आवश्यकता नाही. यावरून महाराजांनी कुर्तकोटी यांना पुरोहित केले. मराठा पुरोहित तयार करण्याचे विद्यापीठ काढले.

राजर्षी शाहू महाराज यांनी सत्यशोधक समाजाच्या शाखा कोल्हापूर मध्ये स्थापन केल्या. राजर्षी शाहू महाराजांनी आर्य समाजाची स्थापना केली. कुलकर्णी वतने नष्ट करून तलाठी पद निर्मिती केली. राजर्षी शाहू महाराजांनी विविध कलांना राजाश्रय दिला. गुळाची बाजारपेठ कोल्हापुरात स्थापन केली. विविध जातीतील मुलांसाठी हॉस्टेल बांधली. मराठा हॉस्टेल, दलित हॉस्टेल अशा हॉस्टेलची बांधणी केली.

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजांनी २ एप्रिल १८९४ रोजी कोल्हापूर संस्थानाची सूत्रे हाती घेतल्यानंतर त्यांनी सामाजजीवनाचे बारकाईने निरीक्षण केले. त्यावेळी त्यांना विविध अनुभव आले, त्यानुसार त्यांनी राज्यातील जनतेसाठी विविध योजना आखून जनतेच्या कल्याणाचे कार्य सुरु केले. 'प्रजेच्या

सुखातच राजाचे सुख आहे' यावर त्यांचा विश्वास होता. त्यांनी संगीत, वाद्य, शिकार, कुस्ती, अश्वारोहण, मल्लखांब यासारख्या कलांना प्रोत्साहन दिले. त्यामुळे कोल्हापूर हे खऱ्या अर्थाने 'कलापूर' झालेले दिसते. शाहू महाराजांनी संस्थानातील गुणी कारागिरांना उत्तेजन दिले.

शाहू महाराजांनी शिक्षणाप्रमाणेच समाजातील जातीभेद नष्ट करण्यासाठी प्रयत्न केले. त्यांनी संस्थानातील सार्वजनिक पाणवटे आणि मंदिरे सर्वांसाठी खुली केली. गंगाराम कांबळे या महार व्यक्तीला कोल्हापूर शहरात भर रस्त्यावर हॉटेल घालून दिले. शाहू महाराज सर्व जातीतील लोकांबरोबर त्या हॉटेलमध्ये चहा घेत असत, यावरून त्यांनी केलेल्या अस्पृश्यता निर्मूलनाचे कार्य लक्षात येते.

महाराजांनी शेती आणि त्यावर अवलंबून असलेला शेतकरी यांच्यासाठीही अनेक उपाययोजना केल्या. त्यांनी केलेल्या शेतीच्या विकासाच्या प्रयत्नांमुळेच आजचा कोल्हापूर जिल्ह्यातील शेतकरी महाराष्ट्रात आदर्श ठरला. शेतीला पाणीपुरवठा करण्यासाठी त्यांनी प्रथम प्राधान्य दिले. यासाठी भोगावती नदीवर धरणाची पायाभरणी केली. त्याचप्रमाणे शाहू महाराजांनी उद्योगधंद्याच्या निर्मितीस प्रोत्साहन दिले. १८९५ मध्ये महाराजांनी 'शाहूपुरी' या बाजारपेठेची स्थापना केली.

शाहू महाराजांनी शिक्षण क्षेत्रात सुद्धा महत्त्वाच्या सुधारणा घडवून आणल्या. त्या काळात शिक्षणात ब्राम्हणांची मक्तेदारी होती. बहुजन समाजाला शिक्षण घेण्याचा अधिकार नव्हता. त्यांनी शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देऊन समाजांच्या तळागाळापर्यंत शिक्षण पोहोचविण्यासाठी शाहू महाराजांनी सक्तीच्या मोफत प्राथमिक शिक्षणाचे कार्य केले. १९१७ साली

शिक्षण सर्वांसाठीच मोफत आणि सक्तीचे केले. संस्थानात विविध जातीधर्मातील विद्यार्थ्यांसाठी बावीस वसतीगृहे उभारली. खेडोपाडी शाळा उभारल्या.

विविध क्षेत्रातील होतकरू, हुशार, व्यक्तींना, कलाकारांना प्रोत्साहन, पाठबळ दिले. मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण वाढवण्यासाठी राजर्षी शाहू महाराजांनी विविध योजना आखल्या. मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण त्या काळात अत्यल्प होते. अशा वेळी मुलींना प्रोत्साहन देण्यासाठी राजकन्या अक्कासाहेब महाराज व भावनगरच्या महाराणी नंदकुंवर यांच्या नावाने विशेष शिष्यवृत्ती जाहीर केल्या. मुलींच्या स्वतंत्र शाळा नसलेल्या ठिकाणी मुलांच्या शाळेत मुली पास झाल्यानंतर त्या शाळेतील शिक्षकांना बक्षिसे जाहीर करणारा हा एकमेव राजा होता. जुने अल्बर्ट एडवर्ड हॉस्पिटल या हॉस्पिटलमध्ये नर्सिंग अभ्यासक्रमाची सुरुवात करून तो पूर्ण करणाऱ्यांना संस्थानात नोकऱ्या दिल्या. मुलींकडून कोणत्याही प्रकारची फी घेऊ नये, असे शिक्षकांना सांगितले. मागास जातीच्या मुलांकडून कोणत्याही प्रकारची फी घेऊ नये अशी नियमावली, शाळा, शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यासाठी खास करून महाराजांनी घेतली.

शंभर वर्षांपूर्वी शैक्षणिक क्षेत्रात महाराजांनी केलेले विविध कार्य म्हणजे खरोखरच एक क्रांती होती. अशा प्रकारे राजर्षी शाहू महाराजांनी त्यांच्या काळात विविध उपक्रम राबविले. जनतेच्या, मुला - मुलींच्या गरीबांच्या हिताची विविध कार्ये केली. राजर्षी शाहू महाराज त्यांच्या कार्यामुळे आजही आपल्यात प्रसिद्ध आहेत, आपण त्यांच्या या महान कर्तृत्वामुळे आजही त्यांची जयंती मोठ्या थाटा - माटाने साजरी करतोत.

राजर्षी शाहू महाराजांचे आरक्षण विषयक धोरण

- कु. वैष्णवी स्वामी
बी. ए. प्रथम वर्ष

भारतात हजारो वर्षांपासून विषमतेवर आधारित असलेली चातुर्वर्ण्य समाजव्यवस्था नांदत असल्यामुळे इथे समता प्रस्थापित होणे कठीण आहे. मात्र समतेसाठीचा लढा या देशात भगवान बुद्धांपासून तो आजतागायत सुरू आहे. या लढ्याला कधी अल्प स्वल्प यश येते तर कधी अपयश येते. मात्र हा लढा सातत्याने सुरू आहे.

तथागत गौतम बुद्धानंतर महात्मा फुले यांनी भारतात सामाजिक क्रांतीची सुरुवात केली. महात्मा फुले यांचा ब्राह्मण मित्राच्या वरातीत झालेला अपमान हा त्यांच्या जीवनाला कलाटणी देणारा ठरला. त्याचप्रमाणे राजर्षी शाहू महाराजांचा पंचगंगेवर कार्तिक स्नान करताना राजपुरोहिताने वैदिक मंत्रांच्या ऐवजी पौराणिक मंत्र म्हणून अपमान केला. एवढेच नव्हे तर शुद्रांसाठी मंत्र पठण करताना मला आंघोळीचीही गरज नाही असा उर्मटपणा दाखविला. आपला नोकरदार असून सुद्धा हा ब्राह्मण मला शूद्र म्हणतो, याचे शैल्य राजर्षी शाहू महाराजांच्या मनाला बोचले. या घटनेमुळे महाराजांच्या जीवनात मोठे परिवर्तन झाले. राजर्षी शाहू महाराजांनी आपल्या राज्यामध्ये जे आरक्षण धोरण सुरू केले, त्याचे कारण वरील प्रसंगात असले तरी ते केवळ तात्कालिक कारण होते.

मुळातच राजर्षी शाहू महाराजांना गोरगरिबांविषयी अपार कळवळा होता. कागल येथील घाटगे घराणे हे छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या नातलगांपैकी एक होते. याच घाटगे घराण्यात राजर्षी शाहू महाराजांचा जन्म झाला. दत्तक पुत्र म्हणून ते छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कोल्हापूर गादीचे वारसदार ठरले. वयाच्या विसाव्या वर्षी जेव्हा त्यांनी आपल्या हातात राज्यकारभाराची सूत्रे घेतली, तेव्हा आपल्या संस्थानाचा कारभार कसा चालतो? आपल्या संस्थानातील लोक कसे राहतात? काय खातात; काय पितात, त्यांचे जीवनमान कसे आहे? हे समजून घेण्यासाठी महाराज साध्या वेशात पायी पायी हिंडले. महाराजांनी आपले संपूर्ण संस्थान पालथे घातले.

प्रत्यक्ष फिरस्ती मध्ये महाराजांना अनेक अनुभव आले. वैदिकांच्या चातुर्वर्ण्य विषमतावादी व्यवस्थेमुळे सर्वसामान्य माणसाची हाल अपेष्टा होत असल्याचे त्यांच्या निदर्शनास आले. फक्त ३ टक्के उच्च जातीय मजेत आणि बाकीचे ९७ टक्के बहुजन हे दुःखात, वेदनेत कन्हत आहेत हे महाराजांनी पाहिले. आपल्या संस्थानांमध्ये ७१ उच्चस्तरीय अधिकाऱ्यांपैकी ६० अधिकारी एकाच ब्राह्मण समूहातले होते आणि इतर ११ हे इंग्रज किंवा ख्रिश्चन, बनिया, पारसी आदी

समूहातील होते. म्हणजे महाराजांच्या प्रशासनामध्ये शेतकरी, दलित, बहुजन समाजाचे स्थान शून्य होते. याचाच अर्थ तीन टक्के लोकांनी नव्वद टक्के जागा व्यापल्या होत्या आणि नव्वद टक्के लोकांना प्रशासनामध्ये अजिबात स्थान नव्हते. महाराजांनी हे लक्षात घेतल्यानंतर त्यांनी एक आदेश काढला. या आदेशान्वये आपल्या राज्यातील पन्नास टक्के जागा या शूद्र अतिशूद्र, दलित, बहुजन वर्गासाठी राखीव ठेवण्यात आल्या. महाराजांनी सरकारी नोकऱ्यांमध्ये राखीव जागा ठेवल्याबद्दल त्यांच्यावर तथाकथित उच्च वर्णीयांनी प्रचंड आगपाखड केली. महाराजांवर कोर्टात खटले भरले. नाना आरोप लावले. पण तरीही राजर्षी शाहू महाराज हे डगमगले नाहीत. आपल्या राज्यातील प्रजेची काळजी घेणारा हा राजा प्रजेचे कल्याण व्हावे यासाठी स्वतः अंगावर संकटे ओढवून घेत राहिला; परंतु महाराजांनी आरक्षण धोरण हे खंबीरपणाने राबविले. एखाद्या वर्गाला आरक्षण का दिले पाहिजे याचे उदाहरण म्हणून त्यांनी आपल्या राजदरबारात एक प्रयोग करून दाखविला. सगळ्या तगड्या घोड्यांबरोबर काही लंगडे घोडे एकाच रिंगणात ठेवून त्यांच्यासमोर चंदी टाकली. तेव्हा संपूर्ण चंदी तगड्या घोड्यांनी खारून टाकली. लंगड्या घोड्यांना काहीच मिळाले नाही. महाराजांनी हे उदाहरण आरक्षणासाठी

जनतेला दाखवले. संपूर्ण जगासमोर ठेवले. जे दुबळे आहेत, अंध, पंगू आहेत, अपंग आहेत, ज्यांचं सामाजिक दृष्ट्या खच्चीकरण झालेलं आहे अशा सर्व शोषित लोकांसाठी हे आरक्षण धोरण मी राबविले आहे, असे महाराजांनी जाहीर केले आणि ते प्रत्यक्षात राबविले देखील.

मित्रहो, भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर जेव्हा राज्यघटना बनविण्याची वेळ आली, तेव्हा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी राजर्षी शाहू महाराजांचे हेच आरक्षणाचे धोरण संपूर्ण देशासाठी लागू केले. आज या भारतामध्ये समतेसाठी जो काही थोडाफार प्रयत्न होतो आहे तो केवळ आणि केवळ आरक्षणाच्या माध्यमातून. आरक्षणातून समता निर्माण करण्याचे धोरण राबविले जाणे शक्य आहे. मात्र आजही राज्यकर्त्यांच्या मनात दुबळ्या दलित बहुजन वर्गाबद्दल असूया असल्यामुळे आरक्षणाचे धोरण नीट व्यवस्थितपणे राबविले जात नाही. परंतु भारतातील विषमता हटविण्यासाठी आणि समता प्रस्थापित करण्यासाठी हे आरक्षण धोरण नीटपणे राबविले पाहिजे. तरच आपल्या देशाचे नंदनवन होईल आणि या देशातून विषमता हद्दपार होईल. राजर्षी शाहू महाराजांच्या स्मृती शताब्दी वर्षाच्या निमित्ताने महाराजांना विनम्र अभिवादन..!

सामाजिक न्यायाचं संतुलन साधणारा राजा- राजर्षी शाहू महाराज

- योगेश बडगिरे
बी.ए. तृतीय वर्ष

कल्याणकारी राज्याचा विचार रूढ झालेल्या काळात व्यापक, समावेशक राज्य व्यवस्थेची उभारणी करणाऱ्या जगातल्या काही मोजक्या राजांमध्ये राजर्षी शाहू महाराजांचा समावेश होतो. हा राजा विस्तारवादी नव्हता; प्रदर्शनी, चंगळवादी नव्हता; सत्तेचा अन्यायी वापर करणारा नव्हता; अविचारी नव्हता. उलट समाजातल्या दुर्बलांचा विचार करणारा; सर्व धर्म, जाती-जमाती यांना एकत्रित घेऊन जाणारा; सामाजिक विषमतेचा धिक्कार करणारा; त्यासाठी एका मागासवर्गीयाला चहाचा गाडा काढून देणारा; त्यावर स्वतःसह इतर सर्व सरदार इनामदारांना घेऊन जाणारा हा राजा एकमेवच!

लोककल्याण -

लोकरंजनासाठी झटणारा तो राजा. रंजन याचा अर्थ गाणं-वाजवणं असा नाही. जनतेच्या हिताच्या, कल्याणाच्या गोष्टी करणं असा रंजनाचा अर्थ होतो. प्रजेचं जीवन - अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्य, रोजगार,

शिक्षण आणि संरक्षण - व्यवस्थित ठेवणं, असा रंजनाचा अर्थ होतो. असं रंजन करणारा तो खरा राजा. असा अर्थ लक्षात घेतला तर कल्याणकारी अर्थशास्त्र आणि कल्याणकारी समाजरचना करणारे युगप्रवर्तक म्हणून राजर्षी शाहू महाराजांचं नाव घ्यावं लागेल.

धोरण -

कोणत्याही राज्यव्यवस्थेला राज्य चालवण्यासाठी धोरणाची आवश्यकता असते. त्यासाठी धोरण म्हणजे काय, हे समजून घेणं आवश्यक आहे. इंग्रजीतल्या 'पोलीस' या शब्दाचा मूळ अर्थ नागरिकांचं व्यवस्थापन करणारा, काळजी घेणारा असा आहे. त्यापासून पॉलिसी या शब्दांची व्युत्पत्ती होते. बेन्ट हॅसेन यांच्या मते, 'विशिष्ट उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी, विशिष्ट कार्यपद्धतीने पूर्वनियोजित कालमर्यादित, कामाचं नियोजन आणि तरतूद करणं म्हणजे धोरण.'

सामान्यतः आर्थिक धोरणाचे राज्यव्यवस्थेसाठी चलन धोरण, राजस्व धोरण, उद्योग धोरण, शेती धोरण, श्रम धोरण, शिक्षण धोरण, आरोग्य धोरण

आणि सांस्कृतिक धोरण हे महत्त्वाचे घटक असतात.

राज्यव्यवस्थेचं स्वरूप -

राजर्षी शाहू महाराजांच्या काळात देशाची राज्यव्यवस्था दुहेरी होती. संस्थानिकांची राज्यं आणि ब्रिटिश राज्य. या सर्वच व्यवस्थेसाठी संपूर्ण देशभर एकच चलन व्यवस्था होती. मुख्य कर व्यवस्थाही ब्रिटिश सरकारचीच होती. काही स्थानिक कर, शुल्क संस्थानिकांच्या प्रभावाखाली होतं.

बजेट असायचं पण त्याचं स्वरूप धोरणाच्या दृष्टीने मर्यादित होतं. ताळेबंद हेच त्याचं रूप होतं. कर व्यवस्थेचे बदल, खर्च व्यवस्थेचे बदल, कर्ज-बदल यांचा वापर उद्दिष्टपूर्तीसाठी करणं शक्य नव्हतं. साहजिकच, राजर्षी शाहू महाराजांच्या आर्थिक धोरणामधे चलन धोरण आणि राजस्व धोरण यांचा उपयोग धोरणाचे महत्त्वाचे स्तंभ म्हणून करता येत नाही असं असतानाही राजर्षी शाहू महाराजांनी शेती, उद्योग, शिक्षण, आरोग्य, सामाजिक न्याय या क्षेत्रांत ज्या प्रकारचे उपक्रम केले ते लक्षात घेता; ते जगाच्या कितीतरी पुढे होते, असं म्हणावं लागेल.

छत्रपती राजर्षी शाहू यांचे शेती विषयक विचार

- कु. ऐश्वर्या रेचवाड

बी.ए. तृतीय वर्ष

राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज यांचे २०२२ हे स्मृतीशताब्दी वर्ष. शंभर वर्षांनंतर सुद्धा त्यांच्या स्मृती त्यांच्या विचारातून प्रेरणा देणाऱ्या आहेत प्रामुख्याने त्यांनी शेती संदर्भात राबवलेले धोरण शेती विषयक विचार म्हणून आजही मार्गदर्शक आहे. या कृषी विषयक विचाराचा मागोवा खालील प्रमाणे घेता येतो.

विकसित समाजव्यवस्था निर्माण होण्यासाठी शेतीचा विकास कारणीभूत ठरला, हा मानवी संस्कृतीचा इतिहास आहे. भारतात सतराव्या शतकात ईस्ट इंडिया कंपनी आणि इतरही अनेक परदेशी व्यापारी आले. त्यातून आधुनिक जीवनशैलीचा परिचय घडू लागला, सोबतच शोषण व्यवस्था दृढ होऊ लागली. ब्रिटिश साम्राज्याने एकोणिसाव्या शतकात भारतामध्ये सर्वदूर हातपाय पसरले. तेव्हा भारतीय शेतमालाच्या लुटीबद्दल महात्मा फुले, दादाभाई नौरोजी यांनी आवाज उठविला. पुढल्या काळात विविध संस्थानिकांनी कष्टकऱ्यांच्या जीवनात समृद्धी आणण्यासाठी प्रयत्न केले. कष्टकरी, शेतकऱ्यांच्या जीवनात परिवर्तन घडविण्यासाठी विशेष प्रयत्न करणाऱ्यांत राजर्षी शाहू महाराज यांचे नाव अग्रणी. त्याचाच परिणाम म्हणून एकविसाव्या शतकापर्यंत जी सामाजिक आंदोलने झाली, त्यावर त्यांच्या विधायक विचार व कार्याचा प्रभावही जाणवतो. शेतीच्या विकासावरच देशाचा विकास अवलंबून असतो, याची पुरेपुर जाणीव असल्याने शाहू महाराजांनी त्यांच्या संस्थानात शेतीकडे जाणीवपूर्वक लक्ष दिले.

शेती शिक्षण -

शेतीच्या विकासासाठी शेती शिक्षणाची, शेती प्रदर्शनांची व्यवस्था करणाऱ्या महाराजांनी औद्योगिक

प्रदर्शनांही भरवली. 'किंग एडवर्ड ॲग्रिकल्चरल इन्स्टिट्यूट, कोल्हापूर' हे त्याचं द्योतक आहे. शेतीसाठी पूरक कर्ज पुरवठा करण्याकडेही महाराजांचं लक्ष होतं. शेतीच्या विकासासाठी विक्टोरिया मेमोरियल फंड, किंग एडवर्ड मेमोरियल फंड याचाही वापर करण्यात आला.

शेतीच्या तुकडीकरणाला महाराजांचा विरोध होता. शेतकरी संघटनांना प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्नही त्यांनी केला. शेती आणि उद्योगाला पूरक म्हणून सहकारी संघटन आणि विशेषतः सहकारी बँकिंगला महाराजांनी प्रोत्साहन दिलं. शेतीमध्ये महाराजांनी काही नवे प्रयोगही केले. त्यात कापूस शेती, चहाचे मळे, वेलदोडा उत्पादन, देव-कापूस पीक, कंबोडिया-कापूस उत्पादन, केकताडी उत्पादन त्याचबरोबर आदर्श शेती-प्रयोग या गोष्टीही लक्षात घेणं आवश्यक आहे. दुष्काळ, गुरांचे आजार, अल्प उत्पादन यांकडे लक्ष पुरवून शाहू महाराजांनी शेतकऱ्यांच्या आर्थिक विकासाच्या योजना धोरणपूर्वक राबविल्या. राज्यकारभार स्वीकारल्यानंतर छ. शाहू महाराजांनी सर्वप्रथम शेतकऱ्यांच्या प्रत्यक्ष भेटी घेऊन त्यांचे प्रश्न समजून घेतले. शेतीच्या दुरवस्थेमुळे शेतकऱ्यांचे दारिद्र्य वाढून त्यांचे जीवनमान खालावते, याची जाणीव झाल्याने शेतीची उत्पादकता आणि शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढविण्याचे प्रयत्न शाहू महाराजांनी सुरू केले. शेतीचे उत्पादन वाढविण्यासाठी आधुनिक तंत्र आत्मसात केले पाहिजे, ही जाणीव कृतीत आणण्यासाठी छ. शाहू महाराजांनी १९१२ मध्ये कोल्हापूर येथे 'किंग एडवर्ड ॲग्रिकल्चर इन्स्टिट्यूट' स्थापन केली. या संस्थेमार्फत सुधारीत बी-बियाणे, खते, पशुपालन यांची माहिती शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचू

लागली. अद्ययावत शेती अवजारांचे प्रदर्शन भरवून शेतकऱ्यांना प्रात्यक्षिक मिळू लागले. शिवाय आधुनिक शेती उपकरणांचे संग्रहालय सुद्धा शाहू महाराजांच्या प्रयत्नांतून निर्माण झाले. शेतकऱ्यांनी वनौषधी आणि इमारती लाकडाची लागवड केल्यास त्यांचे उत्पन्न वाढू शकेल, हे ध्यानात आल्याने महाराजांनी साग, हिरडा, बेहडा, आंबा, फणस, काजू व इतर वनौषधींची लागवड करण्यासाठी शेतकऱ्यांना प्रोत्साहित केले. साबुदाणा तयार होणाऱ्या टॅपओकाची शेती करण्यासाठी विशेष प्रोत्साहन महाराजांनी दिले.

शेतकऱ्यांना जाचक ठरणाऱ्या वनकायदा आणि पतधोरणात शाहू महाराजांनी तातडीने बदल करून शेतकऱ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण केला. शेतकरी सावकारांकडून कर्ज घेत असल्याने आणि अक्काच्या सव्वा व्याज देत असल्याने शेतकरी नाडला जातो, म्हणून शाहू महाराजांनी १८९५ मध्ये शेतकऱ्यांना दरबारामार्फत कर्जपुरवठा करण्यास सुरुवात केली. १ जून १८९९ रोजी वटहुकूम प्रसृत करून सावकारांवर अनेक निर्बंध आणले, त्यानुसार शेतकऱ्यांच्या शेतातील उभी पिके जप्त करण्यावर बंदी लागू झाली. शिवाय व्हिक्टोरिया राणीच्या स्मरणार्थ एक निधी स्थापन, सावकारांनी शेतकऱ्यांच्या जप्त केलेल्या जमिनी सोडविण्यासाठी शेतकऱ्यांना आर्थिक सहाय्य देण्यास सुरुवात केली.

शेतकऱ्यांनी नगदी पिकाकडे वळले पाहिजे, असे शाहू महाराजांना वाटत असल्यामुळे त्यांनी पन्हाळा येथे चहा, कॉफी, रबर याचे खास मळे तयार केले, सोबतच बटाटे, कापूस, ताग, रेशीम यासारखी पिके घेण्यास शेतकऱ्यांना प्रवृत्त केले. चहा उत्पादनाचा प्रयोग डोंगराळ भागातील हवामानाची साथ लाभल्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर यशस्वी झाला. 'पन्हाळा चहा नं. ४' या नावाने नवीन ब्रँड प्रसिद्ध झाला. महाराजांच्या निधनानंतर हा ब्रँड बंद पडला हे खरे, पण चहासारख्या नगदी पिकांकडे शेतकऱ्यांना वळविण्यासाठी महाराजांनी

आखलेले धोरण महत्त्वपूर्ण होते.

मानवी जीवन आणि शेती याचा अन्योन्यसंबंध सांगताना शाहू महाराज म्हणतात, 'कर्मापासून दुहेरी उन्नती होते. स्वतःला सुख तर होतेच, शिवाय सर्व मनुष्य जातीलाही सुख मिळते. कृषी कर्म करतांना क्षात्रधर्माला बाधा येते, ही समजूत निखालस चुकीची आहे. ज्यावर माणूस समाजाची सुव्यवस्था आणि उन्नती अवलंबून असे कर्म करणारा माणूस समाज खऱ्या अर्थाने क्षत्रिय होय, अन्न माणसाला जगविते आणि इतरांनाही जगवा असा संदेश देते. श्रमाची प्रतिष्ठा जगात मोठी, फारच मोठी आहे. शेती ही श्रमाची प्रतिष्ठाच.

कोल्हापूर संस्थानाची त्यावेळची लोकसंख्या आठ ते नऊ लाखांच्या दरम्यान होती. महाराजांच्या कारकीर्दीत शेती हाच प्रमुख व्यवसाय होता. परंतु शेतीचे लहान-लहान तुकड्यांत विभाजन झाले होते. कुटुंबांतील वाटणी व्यवहारामुळे ते अटळच मानले जात होते. अशा काळात, तुकड्यांची व्यवस्था बदलून त्याचे रुपांतर मोठ्या शेतीमध्ये व्हावे म्हणजे शेती व्यवसाय किफायतशीर होईल, असे शाहू महाराजांचे मत होते. हे मत त्यांनी बोलून दाखविले आणि तशी कृतीही केली. माणगावच्या परिषदेमध्ये भाषण करताना महाराज म्हणतात, साधारण माणसी दहा एकर जमीन वाट्याला येईल असे तुमच्या म्हारकीचे (महारवतन जमिनींचे) तुकडे करा आणि हे उत्पन्न तुमच्यातील वडील असणाऱ्या व्यक्तीकडे चालवायला द्या. म्हणजे सर्वांना अर्धपोटी राहावे लागते ते वाचेल' महाराजांनी आपले मत केवळ भाषणापुरते मर्यादित न ठेवता तशी कृती केली. त्यासाठी त्यांनी १९१३ ला 'अविभाज्य इनामाचा कायदा' केला. त्यानुसार इनाम अथवा वतनी जमिनींची वाटणी करता येणार नाही, असे ठरविले.

थोडक्यात शाहू महाराजांचे शेतीविषयक विचार आजही मार्गदर्शक ठरतात.

जगात शोभला लोकराजा

लोककल्याणकारी राजा

- कु. ऐश्वर्या बोरेवार
बी.ए. प्रथम वर्ष

- कु. नेहा कुरील
बी. ए. प्रथम वर्ष

वारसा चालवी
शिवबाचा खरा
स्मरा त्या वीरा
शाहू राजा

रयतेचे हाल
पाहून बेजार
करी तो विचार
लोक राजा

काढिले शोधून
शोषणाचे मूळ
अज्ञानाचे खूळ
घालविले

देऊन शिक्षण
ज्ञानी केले जन
उपटिले कान
उर्मटांचे

सत्य शोधकांचे
भरविले मेळे
बंद केले चाळे
लबाडांचे

शिवबाचा वीर
एकटा लढला
जगात शोभला
लोकराजा

लोक राजे छत्रपती शाहू महाराज
बहुजन रयतेचा स्वाभिमान
अटळ, ध्येयनिष्ठ कर्मनिष्ठ राजा महान
शिक्षण नोकरीत आरक्षण देऊन

दलितांना दिला सन्मान
समतेसाठी वेचले आयुष्य सारे
आमच्या श्वासा श्वासात भिनले विचार
तोडून गुलामीच्या हात कड्या

समाजास दिला वैचारिक जगण्याचा आधार
दीन दुबळ्या शोषित वंचितांचे कैवारी
राजा लोक कल्याणकारी
विषमता हटवून उध्दारिले गोर गरीबांस

धार्मिक दहशतीची झुंडबळी झुगारुनी
राजा आधार स्तंभ जाहला

लोकराजा छत्रपती शाहू महाराजांना स्मृतिशताब्दीनिमित्त
विनम्र अभिवादन..!

शिक्षणाचा हक्क साकारणारे दृष्टे राजर्षी

- कु. जुफिशा शेख
बी.ए. तृतीय वर्ष

महात्मा फुले यांच्या शिक्षण विचारांचे सूत्र राजर्षी शाहू महाराजांनी नेमके पकडले आणि विसाव्याशतकाच्या पहिल्या दशकात सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रक्रियेला गती दिली. 'शिक्षणाच्या हक्का'ची संकल्पना राबविणारे ते द्रष्टे राजे होते. राजर्षी शाहू महाराजांच्या शिक्षणविषयक कार्याचे महत्त्व विशद करणारा लेख.

महाराष्ट्राच्या पुरोगामी चळवळीत सामाजिक न्याय, समता, बंधुता आणि स्वातंत्र्याचे प्रतीक म्हणून कोल्हापूर संस्थानाचे राजे शाहू महाराज यांचे नाव अग्रस्थानी येते. समाजातील जातिभेद नष्ट करून उपेक्षितांना मुख्य प्रवाहात आणण्याचे कार्य राजर्षी शाहू यांनी केले. सामाजिक, आर्थिक, कला, क्रीडा या सर्वच क्षेत्रांत राजर्षींचे अमूल्य योगदान राहिले आहे. शिक्षणाच्या संदर्भात त्यांनी केलेले कार्य विशेष महत्त्वाचे आहे. शंभर वर्षांपूर्वी त्यांनी शिक्षणाला जे

महत्त्व दिले, शिक्षणाच्या हक्काची जी संकल्पना मांडली, ते एक ऐतिहासिक कार्य होय. महात्मा फुलेंनी पुण्यात उपेक्षितांच्या मुला-मुलींसाठी शाळा काढल्या व मोफत व सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा आग्रह ब्रिटिश सरकारच्या हंटर शिक्षण आयोगापुढे धरला; पण ही शिक्षणविचारांची लाट पुढे क्षीण होत गेली. महात्मा फुले यांच्या याच शिक्षण विचारांचे सूत्र राजर्षी शाहू यांनी नेमके पकडले. शिक्षण ही समतेची गुरुकिल्ली असल्याने लोकांच्या उत्कर्षासाठी, त्यांच्याकडे असलेल्या उपजत बुद्धीच्या प्रगतीसाठी आणि मनावरील संस्कारांसाठी राजर्षी गावोगावी शिक्षणाचे लोण पोचवायचे होते. आपल्या संस्थानात प्रजेसाठी प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे करावे, या विषयावर शाहू महाराज १९१३ पासून गांधीयाने विचार करत होते. पुढे त्यांनी २१ सप्टेंबर १९१७ रोजी सक्तीच्या शिक्षणाच्या कायद्याचा जाहीरनामा

काढून प्रसिद्ध केला. शिक्षण हेच समाज परिवर्तनाचे साधन असून शिक्षणाच्या माध्यमातून शोषण मुक्त समाज निर्मितीचे ध्येय शाहू महाराजांपुढे होते. कोल्हापूर संस्थानातील सर्व प्रजा जनसाक्षर होऊन आपली स्थिती ओळखून प्रगती साधण्यास समर्थ व्हावे, या करिता सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा कायदा राजर्षींनी केला. केवळ शाळा काढून भागणारे नाही, त्या शाळांत पालकांनी मुलांना पाठविले पाहिजे, याचा त्यांचा आग्रह होता. पालकांना त्यांनी या बाबत सक्ती केली. मुलांना न पाठविणाऱ्यांवर दंड आकारला. पहिल्या नव्या सक्तीच्या शाळेची सुरवात ०४ मार्च १९१८ रोजी चिखली या गावी केली. या कायद्याची अंमलबजावणी कसोशीने केली गेली. संस्थानात सर्वसाधारण लोकसंख्या असणाऱ्या प्रत्येक गावात प्राथमिक शाळा सुरू करण्यात आल्या. शाहू महाराजांनी प्राथमिक शिक्षणा वरील खर्चासाठी विशेष तरतूद केली.

शिक्षणाच्या इमारतीचा पायामजबूत घालावा म्हणून राजर्षींनी प्राथमिक शिक्षणावर लक्ष केंद्रित केले; तसेच त्यांनी दुय्यम आणि उच्च शिक्षणावर भर दिला. राजाराम हायस्कूल आणि राजाराम महाविद्यालयाकडे विशेष लक्ष दिले. सरकारी शाळेत शिवा शिव पाळू नये व सर्व जातिधर्मांच्या विद्यार्थ्यांना एकत्र बसवावे, असा वट हुकूम काढला. ज्या शाळा या हुकमाचे पालन करणार नाहीत त्यांचे आर्थिक साह्य (ग्रंट) व इतर सवलती बंद करण्याची तंबी दिली. लोक शिक्षण हाच लोकशाहीचा पाया आहे, हे तत्त्व राजर्षींनी प्राथमिक शिक्षणा पासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत पाळले, म्हणून प्रत्येक जातीने आपापल्या स्त्री-पुरुषांना चांगले शिक्षण दिले पाहिजे, या वर त्यांचा कटाक्ष होता. राजर्षींनी विविध जातिधर्मांच्या मुला-मुलींसाठी वेगवेगळी वसतिगृहे

व शाळा उभारल्या. मागासलेल्या जातीत शिक्षणाबद्दल फारशी आस्था नसल्याने व त्याचे कारण शिक्षण घेऊन ही सरकारी नोकरी लाभण्याची शक्यता नसल्याने शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानातील ५० टक्के शासकीय नोकऱ्या मागासलेल्या वर्गासाठी राखीव ठेवण्याचा क्रांतिकारी निर्णय घेतला. यातून अस्पृश्यतेचे उच्चाटन हे शाहू महाराजांनी आपले जीवित कर्तव्य मानले. मुलींच्या शिक्षणासाठी शाहू महाराज विशेष आग्रही होते. तत्कालीन वर्णव्यवस्थेने शूद्र आणि सर्वस्त्रिया यांना शिक्षणाचा अधिकार नाकारून त्यांच्यावर अन्याय केला; परंतु कोल्हापूर संस्थानाचा स्त्रीशिक्षण विषयक दृष्टिकोन मुळातच पुरोगामी होता. शिक्षण घेऊ इच्छिणाऱ्या मागासलेल्या जातीच्या प्रौढ स्त्रियांसाठी त्यांनी मोफत सोय आपल्या दरबारा मार्फत केली. मुलींच्या उच्चशिक्षणाच्या बाबतीत उदारदृष्टी ठेवली. राजाराम महाविद्यालयात शिकणाऱ्या सर्वमुलींना त्यांनी मोफत शिक्षण दिले. त्यांनी उपेक्षित समाजातील अनेक होतकरू तरुणांना उच्चशिक्षणासाठी आर्थिक साह्य दिले. कोल्हापूर संस्थानातच नव्हे तर संस्थानाबाहेर ही राजर्षींनी विद्यार्थी व संस्था यांना सढळ हाताने देणग्या व शिष्यवृत्त्या दिल्या. विसाव्या शतकाच्या प्रथम दशकात महात्मा फुले यांच्या शिक्षण विचाराचे सूत्र राजर्षींनी पकडले. कोल्हापूर हे सत्यशोधक समाजाचे एक प्रभावी केंद्र करून महाराष्ट्र भर शिक्षणाची लाट उसळून देण्याचे काम राजर्षींनी केले. त्यामुळे कोल्हापुरातील वसतिगृह सुविधा युक्त शिक्षणासाठी महाराष्ट्रातील गोरगरीब आणि हुशार विद्यार्थी कोल्हापूरकडे धाव घेऊ लागले. जी स्थिती आजही कायम आहे.

राजर्षींचा राज्यकारभार हा वंचित प्रजाकेंद्री होता. समकालीन परिस्थितीशी त्यांचे विचार व कार्य मार्गदर्शक व समाजहिताचे ठरतात. त्यांच्या

सुधारणावादी शैक्षणिक व सामाजिक धोरणांना शंभर वर्षे होत आहेत. शाहूंनी महाराष्ट्रात वसतिगृह सुविधा युक्त शिक्षणाचा पाया रचला. सर्व जाती धर्माच्या मुलांसाठी शिक्षणाची, राहण्याची व जेवणाची सोय केली. सध्या या पद्धतीच्या शिक्षणाच्या विकासात्मक नूतनीकरणाची गरज आहे. राजर्षींचा विचार घेऊन शिक्षणाच्या मूळ प्रवाहातून बाहेर पडलेल्या सध्याच्या वंचित घटकाला त्याच प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न व्हायला हवा.

मुलींच्या शिक्षणाच्या बाबतीतला राजर्षींचा सुधारणावादी विचार प्रभावी पणे राबवण्याची गरज आहे. शाहूंनी आपल्या शैक्षणिक धोरणात सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण हे मातृभाषेतून देण्यास महत्त्व दिले. सध्याचे धोरण हे मातृभाषेला दुय्यम स्थानी ठेवण्याचे आहे, त्यामुळे विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता वाढत असली, तरी ज्ञानाचा मूळ आशय विद्यार्थ्यांना अवगत होत नाही. सर्व सामान्य माणसाला घडविणारे, त्याला केंद्रस्थानी ठेवणारे शैक्षणिक धोरण राजर्षींनी आखले. त्यांनी आपल्या शैक्षणिक व सामाजिक धोरणातून जातिधर्मांमध्ये एकोपा घडवून आणण्याचे विशेष

प्रयोग केले. धर्म, जात विरहित समाज बांधणीसाठी केलेले हे प्रयत्न आजच्या काळातील परिस्थिती पाहता विशेष महत्त्वाचे ठरतात. शाहू राजे हे सर्व समाज ऐक्याचे प्रतीक आहेत. शिक्षणाच्या बाबतीत भाषा, प्रदेश, जात, धर्म आणि वंश यांच्या भितीच्या पलीकडे जाऊन राजर्षींनी अज्ञानात खितपत पडलेल्या समाजाला जागे केले. त्यास विकासाच्या दिशेने वाटचाल करण्यास समर्थ बनवण्याचे कार्य त्यांनी केले. या शैक्षणिक कार्याची प्रेरणा घेत पुढे कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या पासून ते डॉ. पंजाबराव देशमुखांपर्यंत अनेक शिक्षण प्रसारकांनी सर्व महाराष्ट्रात उपेक्षित समाजाला समर्थ बनविणारी शिक्षण चळवळ चालू ठेवली. राजर्षी शाहू हे सामाजिक, शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक क्रांतीचे अग्रदूत म्हणून मान्यता पावलेले राजे आहेत. लोकशिक्षण हाच लोकशाहीचा पाया असून, जो पर्यंत सर्व समाज शिक्षणाने समृद्ध होत नाही, तो पर्यंत प्रतिनिधिक लोकशाहीची कल्पना अर्थशून्य आहे, असे राजर्षींचे मत होते. त्यांनी दाखविलेल्या वाटेने वाटचाल करणे हे आज ही राज्यकर्त्या आणि धुरीण वर्गासमोरील आव्हान आहे.

राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक विचार

-कु. विश्वनंदा नंदवंशी
बी.ए. तृतीय वर्ष

राजर्षी शाहू महाराजांनी बहुजन समाजामध्ये शिक्षणाच्या अभावी माजलेली दुरवस्था पाहिली. त्यामुळे या समाजाला सक्तीचे व मोफत शिक्षण देण्याच्या अनुषंगाने त्यांचा विचार सुरू होता. शिक्षणाचे महत्त्व महाराजांनी जाणले होते. ते अधोरेखित करताना महाराज खामगाव (विदर्भ) येथे २७ डिसेंबर १९१७ रोजी केलेल्या भाषणात म्हणतात, 'शिक्षणानेच आमचा तरणोपाय आहे, असे माझे ठाम मत आहे. शिक्षणाशिवाय कोणत्याही देशाची उन्नती झाली नाही, असे इतिहास सांगतो. अज्ञानात बुडून गेलेल्या देशात उत्तम मुत्सद्दी व लढवय्ये वीर कधी ही निपजणार नाहीत. म्हणूनच सक्तीच्या व मोफत शिक्षणाची हिंदु स्थानला अत्यंत आवश्यकता आहे. या बाबतीत आमचा गत काल म्हटला म्हणजे इतिहासातील एक अंधारी रात्र आहे. फक्त एकाच जातीने विद्येचा मक्ता घेतला होता. मनु आणि त्याच्या मागून झालेल्या शास्त्रकारांनी, त्या त्या वेळच्या ध्येयाला अनुसरून निरनिराळ्या जातींच्या व्यवहारास बंधन कारक असे निर्बंध रचिले आणि कमी जातींच्या लोकांना विद्यामंदिराचे दरवाजे बंद करण्यात आले. त्यांचे स्वतःचे धर्मग्रंथ आणि वेद वाचण्याची ही त्यांना मनाई होती.'

नाशिक येथील भाषणातही शाहू महाराजांनी

आपली शिक्षण विषयक भूमिका स्पष्ट केली होती. ते म्हणतात, 'रयतेतील थोडासा भाग पूर्ण सुशिक्षित होण्यापेक्षा सर्व रयतेला प्राथमिक शिक्षणाचा थोडा तरी अंश मिळाला पाहिजे असे माझे मत आहे. रयतेमधील मोठा भाग अडाणी राहिला, थोडे लोक विद्या संपन्न झाले व प्रजेस अधिकार दिले तर ते या थोड्या लोकांच्या हाती पडणार व सुशिक्षित व्युरोक्रसी तयार होणार. म्हणूनच खालच्या वर्गाच्या लोकांच्या बुद्धीवर व ज्ञानावर हे जे जड, जुलमी जू लादले गेले आहे, ते झुगारून देण्याची शक्ती बहुजन समाजाच्या अंगी येण्यास सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणाची फार जरूरी आहे.'

याच भाषणात शाहू महाराज पुढे म्हणतात की, 'बहुजन समाजाचा शिक्षणाच्या बाबतीतील दर्जा वाढून वरिष्ठ वर्गाच्या बरोबरीने अंशतःतरी आल्या शिवाय सुधारणेच्या दृष्टीने माझ्या संस्थानच्या कारभारात लोकांस हक्क देण्या विषयीचा बदल करण्याला हात घालण्यास मी धजणार नाही.'

अन्य एका भाषणात ते म्हणतात की, 'माझे सर्व नागरिक निदान तिसरी इयत्ता पास आहेत, असे झाले म्हणजे मी आनंदाने निवृत्त होईन.'

शाहू महाराजांच्या उपरोक्त विधानांवरून त्यांची

शिक्षणाच्या विषयीची तळमळ आणि कळकळ दिसून येते. समाजाच्या सर्व स्तरांत किमान प्राथमिक शिक्षणाची प्रस्थापना झाल्या खेरीज निवृत्त न होण्याची प्रतिज्ञा करणे किंवा त्या खेरीज संस्थानच्या कारभारात लोकांना हक्क न देण्याचे सूतोवाच करणे यातून राजर्षींच्या शिक्षण विषयक धोरणाबाबत कमालीची आस्था आणि आत्मविश्वास ही दिसून येतो.

शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य :

उपरोक्त पार्श्वभूमीवर, शाहू महाराज सन १९१२-१३ पासूनच आपल्या राज्यात प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे करावे, या बाबत गांभिर्याने विचार करीत होते. शिक्षणाच्या सार्वत्रिक प्रसारासाठी त्यांनी वेतनी शिक्षक नेमण्याचा प्रयोगही केला. मात्र, त्यात त्यांना फारसे यश आले नाही. २४ जुलै १९१७ रोजी मात्र त्यांनी घोषित केले की, 'येत्या गणेश चतुर्थी पासून (३० सप्टेंबर) करवीर इलाख्यात प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करण्यात येत आहे. सध्या असलेल्या सर्व प्राथमिक शाळांतील फी सदर दिवसापासून माफ करण्यात येत आहे.' या सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाची नियमावली तयार करण्यासाठी करमरकर, मराठे व प्रो. पंडितराव अशा तीन ब्राह्मण शिक्षण तज्ज्ञांची समिती नेमली गेली. एज्युकेशन इन्स्पेक्टर डोंगरे यांच्या कडे अभ्यासक्रम तयार करण्याची जबाबदारी सोपविली गेली. या योजनेवर एक लक्ष रुपये खर्च करण्याचे जाहीर केले गेले. त्या पैकी ८० हजार रुपये दरबार खजिन्यातून तर २० हजार रुपये देवस्थान फंडातून खर्च होणार होते. खर्च झाल्यानंतर शिल्लक उरणारी रक्कम ट्रेनिंग कॉलेज, शाळा इमरती व शिक्षणोपयोगी साहित्य यांवर खर्च करण्याचे ठरले होते.

या नंतर २१ सप्टेंबर १९१७ रोजी कोल्हापूर संस्थानात 'सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा' खास

जाहीरनामा काढून प्रसिद्ध करण्यात आला. त्याच्या उद्देशात 'करवीर इलाख्यातील आमच्या सर्व प्रजाजनांना लिहिता - वाचता येऊन आपली स्थिती ओळखून सुधारण्यास समर्थ व्हावे,' म्हणून कायदा केल्याचे म्हटले होते. या कायद्यान्वये, शिक्षणास योग्य वयाची मुले शाळेत पाठविण्याची आईबापांवर सक्ती करण्यात आली. त्यांनी तशी पाठविली नाहीत, तर त्यांना प्रत्येकी एक रुपया दर महिना दंड करण्याची तरतूद करण्यात आली.

ज्येष्ठ शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथ माशेलकर यांना सन २०१७ मध्ये कोल्हापूरच्या राजर्षी शाहू मेमोरियल ट्रस्टचा शाहू पुरस्कार प्रदान करण्यात आला. त्या वेळी त्यांनी आपल्या भाषणात वित्त आयोगाचे माजी अध्यक्ष व अर्थ तज्ज्ञ विजय केळकर यांच्या हवाल्याने सांगितले की, सन १९१७ चा एक रुपया म्हणजे सन २०१७ मधील तब्बल १६ हजार ३९२ रुपये. शाहू महाराजांनी त्या काळात इतका मोठा दंड ठेवला, आणि तो दंड न भरल्यास संपत्ती जप्त करण्याचे आदेश दिले. कारण शिक्षणाविना कोणीही व्यक्ती वंचित राहू नये, ही कळकळच त्या मागे होती.

वर्ष भरत संस्थानातील खेड्यापाड्यांत ९६ नव्या शाळा सुरू झाल्या. या तील पहिल्या नव्या सक्तीच्या शाळेचा उद्घाटन सोहळा चिखली येथे ४ मार्च १९१८ रोजी खुद्द शाहू महाराजांच्या हस्ते झाला. या योजने मुळे सुमारे पाऊण लाख खेडुतांच्या टप्प्यात प्राथमिक शिक्षण प्रथमतः आले. आणि त्यांच्या पैकी साडे चार हजारांवर मुले शिक्षण घेऊ लागली, असे शाहू चरित्रकार लठ्ठे यांनी म्हटले आहे.

त्या काळात कोल्हापूर सारख्या छोट्या संस्थानात शाहू महाराज शिक्षणावर एक लाख रुपये खर्च करीत होते. महत्त्वाचे म्हणजे त्या काळात महाराष्ट्र, गुजरात आणि सिंध इतक्या अफाट प्रदेशावर पसरलेल्या

अख्ख्या मुंबई इलाख्याचीही शिक्षणावरील तरतूद एक लाख रुपये इतकी नव्हती. आणि हा पैसा महाराजांनी संस्थानातील प्रत्येक घरावर एक रुपया अशा नाममात्र शिक्षणकराच्या रुपाने त्यांनी उभा केला आणि बड्यामंडळींवर शेकडा १० ते २० टक्के शिक्षणपट्टी बसविली. आपापल्या गावातील रयतेच्या शिक्षणासाठी एवढा आर्थिक बोजा ही मंडळी आनंदाने सहन करतील, अशी आमची खात्री आहे, असे महाराजांनी त्या संदर्भात काढलेल्या आदेशात म्हटले. (१६ ऑगस्ट १९१८) प्रजेच्या उद्धाराची खरी तळमळ असेल तर पैशाची कमी पडत नाही, त्याला इच्छा शक्तीची जोड मात्र असावी लागते, हे महाराजांच्या या आदेशावरून दिसून येते.

शाहू महाराजांनी शिक्षणाचा कायदा केला, त्या वेळी समकालीन परिस्थितीत सन १९२३ मध्ये मुंबई प्रांताच्या कायदे मंडळातील शिक्षण विषयक अवस्था पाहिली, तरी शाहू महाराजांच्या या कायद्याचे महत्त्व अधोरेखित होते. मुंबई प्रांतिक कायदेमंडळाचे तत्कालीन शिक्षण मंत्री प्राचार्य र. पु. परांजपे यांनी सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणाची कल्पना 'व्यावहारिक दृष्ट्या अशक्य' असल्याचे म्हटले होते. वरिष्ठ वर्गातील विचारवंतांनी महाराजांच्या या प्राथमिक शिक्षण योजनेचे फारसे स्वागत केले नव्हते. 'सर्व्हंट्स ऑफ इंडिया' सारख्या वृत्तपत्राने '... The scheme of compulsory education, as outlined by the

DaRar, is very defective in conception and execution may take several long years, if at all it materialises.' असा निराशेचा सूर लावलेला होता. 'केसरी' कारांनी तर सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणावर खर्च करण्यापेक्षा अस्तित्वात असलेली शाळागृहे 'विस्तृत व हवेशीर' करण्याचा सल्ला सरकारला दिलेला होता. या पार्श्वभूमीवर, शाहू महाराजांनी आपल्या संस्थानात सक्तीच्या व मोफत प्राथमिक शिक्षणासाठी स्वतंत्र खाते काढले. त्याला स्वतंत्र डायरेक्टर, एज्युकेशन डायरेक्टर यांची नियुक्ती केली. आणि हे खाते 'खुद्द आमच्या नजरे खाली राहिल', असे जाहीर केले. संस्थानातील मामलेदार - महालकरी वर्गापासून ते गावच्या पाटलांपर्यंत सर्वांना या चळवळीत सामील करून घेण्यासाठी प्रत्येकाची जबाबदारी निश्चित करण्यात आली. त्या मागे ही योजना कागदोपत्री न राहता तिची अंमलबजावणी पूर्ण कार्यक्षमतेने व्हावी, हाच त्यांचा उद्देश होता. शेतकऱ्यांच्या मुलांना त्यांची शेतीची कामे करता करता शिकता यावे, या साठी त्यांना सकाळी किंवा संध्याकाळी दोन तास शाळेत येण्याची सवलत महाराजांनी दिली. (जुलै १९१९) यावरून निर्णयाची कठोर अंमलबजावणी करीत असतानाही रयतेचे प्रश्न समजून घेऊन प्रसंगी लवचिक धोरण घेऊन त्यात सर्वसमावेशकता आणण्याचा महाराजांचा प्रयत्न अत्यंत वास्तवदर्शी स्वरूपाचा आहे, हे दिसून येते.

◆◆◆

रयतेचा राजा छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज

- कु. प्रज्ञा गायकवाड
बी.ए. तृतीय वर्ष

गोरगरिबांच्या झोपडीमध्ये ज्ञानाचा दिवा पेटावा म्हणून आयुष्यभर एका दिव्याप्रमाणे तेवत राहणारा एक नंदादीप, अठरा पगड जातींना एकाच पंगतीत जेवू घालणारा, सोबत घेऊन चालणारा एक महामानव, कोल्हापूर संस्थानातील रयत, त्या रयतेतील माणसे आणि माणसांच्या मनावर आधिपत्याचा गाजवणारा रयतेचा राजा म्हणजे राजर्षी शाहू महाराज होय.

आज पर्यंतच्या इतिहासामध्ये राजाचा मुलगाच राजा होतो, पण याला काही आपवाद असतात, हे इतिहासाने मान्य केले आहे. खरा राजा हा कधी जन्माला येत नसतो, तर तो आपल्या कर्तृत्वाने

नावलौकिक मिळवतो, याचे ज्वलंत उदाहरण म्हणजे छत्रपती शाहू महाराज होय. शाहू महाराजांचा जन्म हा कोल्हापूर जिल्ह्यामधील कागल तालुक्या मधील घाटगे घराण्यामध्ये २६ जून १८७४ रोजी जहागीरदार श्रीमंत जयसिंगराव घाडगे उर्फ आबासाहेब यांच्या घराण्यात झाला. तर त्यांच्या मातोश्रीचे नाव राधाबाई हे होते. शाहू महाराजांचे मूळ नाव यशवंतराव होते. त्यांना कोल्हापूरच्या महाराणीने दत्तक घेतले. योगायोगाने ते छत्रपती बनले. राजकोट येथे संस्थानिकांच्या मुलांसाठी असलेल्या विद्यालयात त्यांचे शिक्षण पूर्ण झाले. तेथील फ्रेझर या गुरुचा त्यांच्यावर

प्रभाव पडला. अगदी लहान वयात म्हणजे वयाच्या केवळ २० व्या वर्षी २ एप्रिल १८९४ रोजी त्यांनी कोल्हापूरच्या प्रशासनाची सुत्रे हाती घेतली. सत्ता, संपत्ती, वैभव सारे हाती आले असता त्या मोहपाशात गुंतून न राहता जनतेच्या कल्याणाची काळजी करणारा राजा भेटला हे कोल्हापूरच्या जनतेचे, मातीचे सद्भाग्यच समजावे लागेल. हातात आलेला राजदंड वापरून शाहू महाराजांनी सर्व प्रथम वर्णभेदाची उतरंड उध्वस्त केली. या भूमीत संतांनी उभारलेली समतेची पताका महाराजांनी स्वतःच्या खांद्यावर पेलली.

१७ मार्च १८८४ रोजी कोल्हापूर मधील संस्थानाचे राजे चौथे शिवाजी महाराज ह्यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या पत्नी आनंदीबाई ह्यांनी यशवंतरावांना दत्तक घेतले, व त्यांचे नाव बदलून -

‘शाहू हे नाव ठेवले
बोले तैसा चाले,
त्याची वंदावे पाऊले’

वरील उक्तीप्रमाणे शेतकऱ्यांची दुष्काळाच्या दारातून मुक्तता व्हावी यासाठी राधानगरीचे धरण बांधले.

कुलकर्णी वतन नष्ट करून तलाठीपद निर्माण केले, बलुते पध्दती नष्ट केल्या, पुर्वाश्रमीच्या गुन्हेगारांना मुक्त केले, प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे केले, ठिकठिकाणी वसतिगृहे उभारली.

शाहू महाराज हे परिवर्तनाची सुरुवात स्वतः पासून करणारे कृतिवंत होते, गोरगरिबांचे, दीनदलितांचे राजे होते, विद्वानांचे चाहते होते, कलावंतांचे त्राता होते, स्थिरचित्ताने धोरण आखणारे नेते होते, उच्चवर्गीय समाजाच्या गुलामगिरीतून गरिबांना मुक्त करणारे सत्ताधीश होते. त्यांचे कार्य असे होते की, त्याला मर्यादाच नव्हती. म्हणून असे म्हटले जाते की,

‘सागराला किनाऱ्याची,
आकाशाला क्षितिजाची
मर्यादा असते पण।
शाहू महाराजांच्या कार्याला
मर्यादाच नाही।।’

अशा या युगप्रवर्तक राजाला अवघे ४८ वर्षांचे आयुष्य लाभले, पण त्यांनी केलेले कार्य आज २१ व्या शतकातही आजरामर आहेत व त्यांचे विचार आजही प्रेरणादायी ठरतात. म्हणून म्हणावेसे वाटते की,

‘असा देह मिळवावा,
चंदनासारखा झिजवावा।
आयुष्य संपले तरी,
सुगंध दरवळत रहावा !
छत्रपती शाहू महाराज की जय !!’

◆◆◆

समाज परिवर्तक राजा छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज

- कु. प्राजक्ता कांबळे
बी.ए. तृतीय वर्ष

शाहू महाराजांचा जन्म हा कोल्हापूर जिल्ह्यामधील कागल तालुक्या मधील घाटगे घराण्यामध्ये २६ जून १८७४ मध्ये झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव जयसिंगराव उर्फ आबासाहेब होते तर त्यांच्या मातोश्री चे नाव राधाबाई हे होते. शाहू महाराजांचे मूळ नाव यशवंतराव होते. १७ मार्च १८८४ रोजी कोल्हापूर मधील संस्थानाचे राजे चौथे शिवाजी महाराज ह्यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या पत्नी आनंदीबाई ह्यांनी यशवंतरावांना दत्तक घेतले, व त्यांचे नाव बदलून 'शाहू' हे नाव ठेवले.

शाहू महाराजांचे शिक्षण हे कोल्हापुरातील १८८९ ते १८९३ या चार वर्षांमध्ये त्यांचा शारीरिक आणि शैक्षणिक विकास झाला. ब्रिटिश अधिकारी फ्रेजर ह्यांच्या हाताखाली त्यांचे शिक्षण झाले. त्यांनतर

त्यांचे शिक्षण हे राजकोट येथील राजकुमार महाविद्यालयामध्ये झाले. त्यांचे शिक्षण चालू असताना बडोद्याच्या गुणाजीराव खानविलकर यांची मुलगी लक्ष्मीबाई या मुलीशी १ एप्रिल १८९१ रोजी लग्न झाले. २ एप्रिल १८९४ मध्ये वयाच्या अवघ्या २० व्या वर्षी त्यांचा कोल्हापूरचा शासक राजा म्हणून राज्याभिषेक झाला.

शाहूंच्या प्रमुख योगदानांपैकी एक म्हणजे त्यांनी आपल्या राज्यातील खालच्या जाती आणि स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी केलेले प्रयत्न. त्यांनी आपल्या राज्यातील जातिव्यवस्था संपुष्टात आणली आणि खालच्या जातीतील लोकांना शिक्षण आणि रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी धोरणे लागू केली. त्यांनी मुली आणि महिलांसाठी शाळा आणि महाविद्यालये

देखील स्थापन केली आणि त्यांच्या कामगारांच्या सहभागाला प्रोत्साहन दिले.

शाहू महाराज हे सामाजिक समता आणि न्यायावर विश्वास असलेले नेते होते. समाजातील वंचित घटकांच्या उन्नतीसाठी त्यांनी अनेक उपाययोजना केल्या आणि त्यांच्या प्रयत्नांचा कोल्हापूरच्या समाजावर दूरगामी परिणाम झाला. त्यांच्या काही उल्लेखनीय सामाजिक सुधारणा होत्या त्या अशा:

जातिव्यवस्था निर्मूलन -

शाहू महाराज सामाजिक समतेवर दृढ विश्वास ठेवणारे होते आणि त्यांनी जातिव्यवस्था नष्ट करण्याचे काम केले. त्यांनी आंतरजातीय विवाहांना प्रोत्साहन दिले आणि समाजातील सर्व घटकांना समान संधी दिली.

स्त्री शिक्षण -

शाहू महाराज हे स्त्री शिक्षणाचे जोरदार पुरस्कर्ते होते आणि त्यांनी त्याला चालना देण्यासाठी अनेक उपाययोजना केल्या. त्यांनी मुलींसाठी अनेक शाळा आणि महाविद्यालये स्थापन केली आणि महिलांना उच्च शिक्षण घेण्यासाठी प्रोत्साहित केले.

जमीन सुधारणा -

शाहू महाराजांनी भूमिहीन शेतकऱ्यांना जमीन उपलब्ध करून देण्याच्या उद्देशाने अनेक भूमी सुधारणा सुरू केल्या. शेतीच्या विकासासाठी त्यांनी सबसिडी आणि कर्जही दिले.

कामगार कल्याण -

शाहू महाराज हे कामगार कल्याणाचे कट्टर समर्थक होते आणि त्यांनी कामगारांच्या कामाची परिस्थिती सुधारण्यासाठी अनेक उपाययोजना केल्या. त्यांनी अनेक कामगार कल्याण मंडळे स्थापन करून कामगारांना वैद्यकीय व इतर सुविधा पुरविल्या.

शाहू महाराज हे एक दूरदर्शी राज्यकर्ते होते.

त्यांनी कोल्हापूरचा इतिहास घडवण्यात मोलाची भूमिका बजावली. ते सामाजिक समता आणि न्यायावर दृढ विश्वास ठेवणारे होते आणि त्यांनी समाजातील वंचित घटकांच्या उन्नतीसाठी अनेक उपाययोजना केल्या.

कनिष्ठ जाती आणि स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी शाहूंचे प्रयत्न केवळ शिक्षण आणि रोजगाराच्या संधींपुरते मर्यादित नव्हते. त्यांना आरोग्यसेवा, घरे आणि इतर मूलभूत गरजा उपलब्ध करून देण्यासाठी त्यांनी धोरणेही अंमलात आणली. खालच्या जातीतील लोकांसाठी आणि स्त्रियांना वैद्यकीय सेवा देण्यासाठी त्यांनी ग्रामीण भागात रुग्णालये आणि दवाखाने स्थापन केले. त्यांनी खालच्या जातीतील लोकांसाठी गृहनिर्माण वसाहती स्थापन केल्या आणि त्यांना कमी किमतीत घरे उपलब्ध करून दिली.

शेतकऱ्यांचे कैवारी शाहू महाराज हे शेतकरी आणि कामगारांच्या हक्कांचेही प्रखर पुरस्कर्ते होते. त्यांनी जमीन सुधारणा लागू केल्या, शेतकऱ्यांवरिल कर कमी केले आणि कामगारांसाठी योग्य वेतन स्थापित केले. आपल्या लोकांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी त्यांनी आपल्या राज्यात साखर कारखाने, कापूस गिरण्या आणि वीज प्रकल्पांसह अनेक उद्योगांची स्थापना केली. शाहू महाराजांनी 'छत्रपती स्पिनिंग अँड विव्हिंग मिल' ची स्थापना केली, गुळाच्या बाजारपेठेची निर्मिती, आणि शाहूपुरी व्यापारपेठेची इत्यादीची स्थापना केली. शेतकरी आणि कामगारांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी त्यांनी सहकारी संस्थांची स्थापना केली.

अस्पृश्यांना समाजामध्ये प्रतिष्ठा प्राप्त व्हावी म्हणून त्यांनी महार पैलवानांना पैलवान, चांभार यांना सरदार आणि भंगी यांना पंडित अशा पदव्या देण्यास सुरुवात केली. तसेच अस्पृश्य सुशिक्षित तरुणांना रोजगार आणि चांगली प्रतिष्ठा मिळवली म्हणून त्यांची

तलाठी म्हणून नेमणूक केली.

शाहू महाराजांनी अस्पृश्यता नष्ट करण्याच्या दृष्टीने उच्च दर्जाच्या मुलांच्या आणि अस्पृश्यांच्या मुलांच्या वेगळ्या शाळा भरवण्याची पद्धत त्यांनी १९१९ साली बंद केली. त्यांची गावच्या पाटलाने कारभार चांगला चालवावा यासाठी त्यांना शिक्षण देणाऱ्या पाटील शाळा, प्रत्यक्ष व्यावसायिक शिक्षण देणाऱ्या आणि तंत्रे व कौशल्ये शिकवणाऱ्या शाळा असेही अनेक उपक्रम त्यांच्या कडून राबवले गेले.

शाहू महाराजांनी छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या विचारांचा व कार्याचा वारसा समर्थपणे पुढे चालवणारा राजा म्हणून आपली त्यांनी स्वतःची ख्याती निर्माण केली. त्यांनी सामाजिक बंधुभाव, समता, दलित शिक्षण, शेती, व उपेक्षित बांधवांचा उद्धार, उद्योगधंदे, कला, क्रीडा व आरोग्य इ. महत्त्वपूर्ण क्षेत्रांमध्ये उत्कृष्ट कार्य केले.

महाराजांनी मागासलेल्या लोकांना प्रगतीच्या प्रवाहात आणले. जातीभेद संपुष्टात आणावयाचे असेल तर त्यांच्यासाठी राखीव जागांची तरतूद केली पाहिजे असे त्यांचे मत होते. म्हणून त्यांनी ६ जुलै १९०२ रोजी हा व्यापक दृष्टिकोन डोळ्यासमोर ठेवून कोल्हापूर संस्थानात मागास जातींना ५० टक्के जागा राखीव

राहतील अशी घोषणा केली आणि त्याची त्वरित अंमलबजावणी करून संबंधित अहवाल अधिकाऱ्याकडून मागविले.

त्यावेळी अनेक उच्चवर्णीय पुढाऱ्यांनी शाहूंच्या या निर्णयाला विरोध केला होता. त्या काळामध्ये अस्पृश्य मानल्या गेलेल्या जातीच्या लोकांसाठी नोकरीमध्ये राखीव जागांची तरतूद करून सरकारी नोकऱ्या मिळवून दिल्या होत्या. त्यांनी शाळा, पाणवटे, दवाखाने, सार्वजनिक इमारती, सार्वजनिक विहिरी इ. ठिकाणी तात्काळ अस्पृश्यांना समानतेने वागवावे असा आदेश त्यांनी सर्व सामन्यासाठी कोल्हापूर संस्थानामध्ये काढला होता.

विधवाविवाहाला कायदेशीर मान्यता मिळावी म्हणून शाहू महाराजांनी १९१७ मध्ये पुनर्विवाहाचा कायदा केला होता. तसेच त्यांनी देवदासी प्रथा बंद करण्यासाठीही कायद्याची निर्मिती केली होती.

मराठा साम्राज्याचे शासक शाहू महाराज यांना त्यांच्या नेतृत्वाची आणि कर्तृत्वाची दखल घेऊन राजश्री किंवा 'राजांचा राजा' ही पदवी देण्यात आली. कानपूरच्या कूर्मी क्षत्रिय सभेने शाहूंच्या सामाजिक कार्याचा पुरस्कार (गौरव) म्हणून त्यांना 'राजर्षी'. ही पदवी बहाल केली.

लोकराजे छत्रपती शाहू महाराज

- कु. धनश्री कांबळे
बी. ए. तृतीय वर्ष

राजकोट येथे राज कुमार कॉलेजला जानेवारी १८८६ ला पाठविले. त्या ठिकाणी शिक्षण चालू असतानाच २० मार्च १८८६ रोजी वडील आबासाहेब महाराज यांचे निधन झाले. त्या मुळे शाहू महाराजांना कोल्हापूरला परत यावे लागले. त्या वेळी शाहू महाराज यांचे वय बारा वर्षे होते. वडिलांचे वय तीस वर्षे होते. शाहू महाराजांच्या आई सुद्धा महाराज तीन वर्षांचे असताना वारल्या होत्या. वडिलांचे निधन हे अतिमद्य सेवनाने झाले होते. संपूर्ण कारकिर्दीत शाहू महाराजांनी मद्याला स्पर्शही केला नाही. पुन्हा शिक्षणासाठी राज कोटला गेले. त्या ठिकाणी अभ्यासाव्यतिरिक्त नेमबाजी, कुस्ती, अश्वारोहण इत्यादी खेळ खेळत. राजकोट नंतर शिक्षणाची सोय धारवाड येथे आय सी एस अधिकारी 'स्टुअर्ट मिटफोर्ड फ्रेझर' यांच्या मार्गदर्शना खाली सुरू झाली. त्यांना सोबत देशी शिक्षक केशव राव गोखले तसेच पालक म्हणून बुवा साहेब इंगळे यांची नियुक्ती केली. १८८९ ते १८९२ इंग्लिश, गणित, इतिहास, भूगोल, अर्थशास्त्र या विषयात महाराज पारंगत झाले. प्रत्यक्ष प्रशिक्षण म्हणून फ्रेझर यांच्या मार्गदर्शना खाली उत्तर भारत व दक्षिण भारत अभ्यास दौरे आयोजन केले. यात नोव्हेंबर १८९० नाशिक, बनारस, अलाहाबाद, कलकत्ता, आग्रा,

छत्रपती शाहू महाराजाचा जन्म २६ जून १८७४ ला झाला. त्यांच्या आईचे नाव राधाबाई तर वडिलांचे आबासाहेब होते. त्यांचे घराणे हे कागलचे होते. कोल्हापूर संस्थान छत्रपतींच्या गादीवर रक्ताच्या नात्याने सर्वात जवळचे वारसदार म्हणून रीजंट आबासाहेब यांच्या ज्येष्ठ पुत्राची म्हणजेच यशवंतरावांची (छत्रपती शाहू महाराज) निवड ब्रिटिश संमतीने झाली. चौथ्या शिवाजी महाराजांच्या राणी आनंदीबाई यांनी त्यांना १७ मार्च १८८४ रोजी विधिवत दत्तक घेतले. त्यांचे 'छत्रपती शाहू' हे नामकरण झाले. शाहू महाराजांना शिक्षणा साठी

फत्तेपूरशिक्री, दार्जिलिंग, दिल्ली, जयपूर, अजमेर, मुंबई व कोल्हापूर परत हा ५००० मैलांचा प्रवास झाला. यानंतर वर्ष भराने नोव्हेंबर १८९१ ला दक्षिण भारत दौऱ्यात विजापूर, हैदराबाद, तंजावर, मैसूर तसेच पुढे सिलोन पर्यंत गेले. तर ऑक्टोबर १८९२ ला तिसरा अभ्यास दौरा झाला. यात बडोदा, जयपूर, जोधपूर, अलवार, भरतपूर, मथूरा, अलाहाबाद, हरिद्वार, अमृतसर, लाहोर, पेशावर, सक्करम, सक्करमुलता, नकराची आणि शेवटी मुंबई असा प्रवास केला. या अभ्यास दौऱ्यात महाराजांना खूप गोष्टी प्रत्यक्ष पाहायला आणि शिकायला मिळाल्या. ज्या आपल्या संस्थानात एक राजा म्हणून अंमल करण्यास मार्गदर्शक ठरल्या. ते स्वतः उच्च विद्या विभूषित बनले. १ एप्रिल १८९१ ला बडोदा सरदार गुणाजीराव खानविलकर यांच्या लक्ष्मीबाई या कन्येशी छत्रपती शाहू महाराज यांचा विवाह झाला.

गुरुवर्य फ्रेझर यांच्या बाबतीत छत्रपती शाहूमहाराज त्यांना 'फ्रेंड फिलॉसॉफर अँड गार्ड' असा गौरव करतात. कारण शिक्षणानंतर ही या दोघांमध्ये पत्रव्यवहाराच्या माध्यमातून सतत संवाद होत असे. वेळ प्रसंगी महाराजांना ते मार्गदर्शन ही करत असत.

राज्यारोहण समारंभ : शाहू महाराजांचे शिक्षण व प्रशिक्षण संपल्यानंतर २ एप्रिल १८९४ ला त्यांच्या कडे राज्याचे सर्वाधिकार सोपविण्यात आले. त्या वेळी शाहू महाराजांनी प्रसिद्ध केलेला जाहीर नामा अतिशय क्रांतिकारक होता. तो असा 'आमची सर्व प्रजा सतत तृप्त राहून सुखी असावी, तिचे कल्याणाची सतत वृद्धी व्हावी व आमचे संस्थानचे हर एक प्रकारे सदोदित भरभराट होत जावी अशी आमची उत्कट इच्छा आहे.....'

प्रशासन यंत्रणा : महाराजांनी राज्याची सूत्रे हाती घेतल्या नंतर प्रशासन व राज्याचे खाजगी खात्यात असणारे अधिकारी व कर्मचारी यात सर्व जाती धर्माच्या लोकांना सहभागी केले. शाहू महाराजांना सर्वांना न्याय द्यायचा होता. त्या साठी नियोजनबद्ध सुरुवात केली. एप्रिल १८९४ रघुनाथ सबनीस या प्रभूजातीतील कर्तबगार व्यक्तीला दिवाण म्हणून तर १८९५ ला मराठा जातीतील उच्च विद्या विभूषित भास्करराव जाधव यांना असिस्टंट सरसुभे, फर्स्टक्लास मॅजिस्ट्रेट म्हणून तर दाजीराव अमृत विचारे यांना एक्झी. इंजिनियर म्हणून नेमले. या प्रकारे छत्रपती शाहूमहाराजांनी निर्माण केलेले राज्य लोककल्याणकारी राज्य होते. छत्रपती शाहू महाराज जनतेचे लोक राजे होते.

राजर्षी शाहू महाराजांचे लोकांच्या राज्यासाठीचे 'जाहीरनामे'

- कु. जुफैशान शेख
बी. ए. तृतीयवर्ष

आधुनिक भारताच्या इतिहासातील राजर्षी शाहू महाराज यांचे स्थान सुवर्ण अक्षरात लिहिले गेले आहे. कारण एक मांडलिक राज्य असूनही त्यांनी राज्यातील सर्व लोकांना स्वतंत्रता, समता, बंधुता आणि न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी जाणीवपूर्वक आपल्या अधिकाराचा वापर केला. छत्रपती शाहू महाराजांनी सतत कार्य मग्न राहून जीवित कार्य करत राहिले. शरीर आजारी असतानाही त्यांनी महत्त्वाच्या बैठकी, कामानिमित्त सतत प्रवास केला. ५ मे १९२२ रोजी खेतवाडी मुंबईत आजारी असतांनाही प्रबोधनकार ठाकरे यांना बोलावून घेतात, चर्चा करतात. राजर्षी शाहू महाराज यांनी दि. ६ मे १९२२ ला पन्हाळा लॉज, खेतवाडी मुंबई येथे अंतिम श्वास घेतला.

राजर्षी शाहू महाराज यांनी १८९४ ते १९२२ हा २८ वर्षांचा कार्यकाळ हा भारताच्या इतिहासातील लोकराजाचा काळ म्हणून नोंदला जाईल. जो आजही आधुनिक भारताचे शिल्पकार क्रांतिकारक महात्मा जोतीराव फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या साखळीचा मध्य, दुवा आहे.

२६ जुलै १९०२ ला प्रतिनिधित्व (आरक्षण) 'हुकूम पोहोचल्या तारखे पासून रिकाम्या झालेल्या जागा पैकी शेकडा पन्नास जागा मागासलेल्या लोकांमधून

भराव्या' मागासलेल्या वर्गाच्या अंमलदारांचे प्रमाण सध्या शेकडा पन्नास पेक्षा कमी असेल तर पुढची नेमणूक या वर्गातील व्यक्तींची करावी. हुकूमाच्या प्रसिद्धीनंतर केलेल्या सर्व नेमणुकांचे तिमाही पत्रक प्रत्येक खात्याच्या मुख्याने सरकारकडे पाठवावे.' या वर काही लोकांनी तिखट प्रतिक्रिया दिल्या.

१) प्रो. विष्णू गोविंद विजापूरकर यांनी 'समर्थ' या पत्रात अभद्र भाषेत लिहिले. तसेच त्यास मृत्यू लेख ही म्हटले.

२) अॅड. गणपतराव अभ्यंकर सांगलीहून कोल्हापूर येऊन आदेश मागे घेण्यासाठी खटपट केली. त्यावेळी त्यांना घोडे, चणे उदाहरण दाखवून दिले.

३) बाळ गंगाधर टिळक यांनी केसरीच्या अंकात 'महाराजांचा बुद्धी भ्रम झाला आहे. हे भ्रामक आणि घातक कृत्य आहे,' असे म्हटले.

२७ जुलै १९१८ ला अस्पृश्यता मुक्तीचा आदेश मंजूर केला. यातून हजेरी पद्धत बंद झाली. पुढे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सल्ल्यानुसार १९२१ ला महार वतने खालसा केली. अस्पृश्यता निवारणाच्या संदर्भाने चार जाहीरनामे प्रसिद्ध केले. तलाठी म्हणून अस्पृश्यांच्या नेमणुका करणे, मुन्सिपाल्टीच्या चेअरमनपदी दत्तोबा पोवार यांची

निवड करणे, महाराजांचे माहूत, कोचमन, ड्रायव्हर, कुत्तेवान अस्पृश्य होते. माणगावच्या अस्पृश्य परिषदेत छत्रपती शाहूमहाराजांनी सहभोजन करून अस्पृश्यांच्या हातचे अन्नग्रहण केले. याच बरोबर गंगाराम कांबळे यांच्या 'सत्य सुधारक हॉटेल' मध्ये दरबारातील निवडक सहकाऱ्यांसह गंगाराम कांबळेच्या हातचा चहा स्वतः पीत आणि इतरांनाही ही तो देत. पहिल्यांदा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या भेटीसाठी मुंबईत त्यांच्या घरी जाऊन भेट घेतली. याच बरोबर 'मूकनायक' या पत्रास शाहू महाराजांनी आर्थिक सहकार्य केले. तसेच डॉ आंबेडकर विलायतेस जातेवेळी रमाई या माझ्या बहिणी आहेत त्यांची काळजी मी घेतो.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी माणगांव परिषदेत २२ मार्च १९२० रोजी शाहू छत्रपती सरकार इलाखा करवीर यांनी आपल्या राज्यात बहिष्कृतांना समानतेचे हक्क देऊन त्यांचा उद्धार करण्याचे सत्कृत्य आरंभिले आहे, त्याबद्दल' त्यांचा वाढदिवस प्रत्येक बहिष्कृत व्यक्तीने सणा प्रमाणे साजरा करावा असे या परिषदेचे मत आहे. '

भटक्या विमुक्त जमातींचा उद्धार

बंजारा, छप्परबंद कैकाडी, टकारी, राजपूत भामटा, कंजार भाट, रामोशी, मांगगारूडी, फासेपारधी, कटबु, वड्डुर इत्यादी तेरा जमाती गुन्हेगार घोषित होत्या. त्यांना महाराजांनी मुक्त केले. त्यांना

घरे दिली. नोकरी मध्ये समाविष्ट करून घेतले. कुस्ती पटू बनवले. अनेकांना दरबारामध्ये संरक्षक म्हणून जबाबदारी दिली. भटक्या-विमुक्तांचे पुढारी छत्रपती शाहू महाराजांना खरा देव मानतात.

महिलांसाठी छत्रपती शाहू महाराजांचे मौलिक कार्य :

जुलै १९१७ मध्ये विधवा पुनर्विवाह कायदा महाराजांनी आदेशित केला. याच बरोबर १२ जुलै १९१९ ला आंतरजातीय विवाह कायदा संमत केला.

शाहू छत्रपती यांनी आपली बहीण चंद्रप्रभाबाई यांचा विवाह इंदूरच्या तुकोजीराव होळकरांचे पुत्र यशवंतराव यांच्या सोबत करून धनगर-मराठा यांची एकता सिद्ध केली. याच विवाहात २५ विवाह सोबत लावण्यात आले.

कौटुंबिक अत्याचार निवारण कायदा २ ऑगस्ट १९१९ ला संमत केला. ज्या मध्ये ४ ते ६ महिन्यांचा कारावास व २०० रुपये दंडापर्यंत शिक्षेची तरतूद करण्यात आली. ही बाब आमच्या अनेक स्त्रियांना आजही माहिती नाही. ती माहित करून घेण्याचा त्या प्रयत्न ही करत नाहीत. त्यांना आज मिळालेले हक्क अधिकार यासाठी या महापुरुषांचा संघर्ष त्यांनी ध्यानात घेणे, त्यांचा इतिहास समजून घेऊन त्या प्रमाणे वर्तन करणे. समस्त महिला म्हणून जबाबदारी प्रामाणिकपणे पार पाडावी असे वाटते.

राजर्षी शाहू महाराज जीवन और कार्य

- कु. जुफिशा शेख
बी. ए. तृतीय वर्ष

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज के नाम से पुरा विश्व जानता है। मराठा सियासत के सिंहासन पर जून १८९४ से १९२२ तक राजा का शासन का कोल्हापूर की भारतीय रियासतों पर रहा है। उन्हे एक वास्तविक लोकतांत्रिक और सामाजिक सुधारक मान जाता हैं ष कोल्हापूर रियासत राज्य के पहले महाराजा व महाराष्ट्र के इतिहास महत्वपूर्ण सामाजिक सुधारक की रूप मे उन्होने अपनी छबी बनाई।

सामाजिक सुधारक महात्मा ज्योतिबा फुले की योगदान से वे काफी प्रभावित थे। राजर्षी शाहू महाराज एक आदर्श नेता और सक्षम शासक थे जो अपने शासन के दौरा प्रगतिशील थे और उन्होने पतभ्रष्ट से जुडे हुए लोगों को सही रास्ते पर लाने का काम किया है।

उनका प्रारंभिक जीवन कुछ इस प्रकार का है :- जयसिंहराव घाडगे गाव के प्रमुख थे जब की, उनकी पत्नी राधाबाई मुधोळ के के शाही परिवार से संबंधित थी। नवजवान यशवंतराव ने आपली माँ को भी खो दिया, जब केवल तीन वर्ष के थे। अपने आयु के दस साल की उम्र तक उनकी शिक्षा उनके पिता द्वारा पर्यवेक्षित की गई थी ष बीस वर्ष होने पर कोल्हापूर की रियासत राज्य के राजा शिवाजी चतुर्थी

विधवा राणी आनंदीबाई ने उन्हें गोद में लिया। गोद मे लेने के नियम निर्धारित के गये थे कि, बच्चे की नसो मे राजवंस का खून होना चाहिए। यशवंतराव की पारिवारिक पार्श्वभूमि मे एक अनोखा मामला प्रस्तुत किया ष उन्हे राजकुमार कॉलेज राजकोट में अपने औपचारिक शिक्षा और भारतीय सिविल सेवा के प्रतिनिधी सर स्टुअर्ट फ्रिजर से प्रशासनिक कामकाज के लिए सबल बनाया है। १८९४ वे सिंहासन पर असीन हो गये। इससे पहले ब्रिटिश सरकार द्वारा नियुक्त एक राजसी परिषद यह राज्य संभालती थी । अपने प्रवेश के दौरा यशवंतराव का नाम छत्रपती शाहू महाराज रखा गया था। छत्रपती शाहू महाराज पाँच फिट नऊ इंच करके थे ष एक शाही और राजसी व्यक्तित्व का दर्शन उनके माध्यम से होता है। छत्रपती राजर्षी शाहू महाराजने १८९४ से १९२२ कोल्हापूर के सियासत परराज किया। राजकीय अवधी के दौर उन्होने अपने साम्राज्य में कई सामाजिक सुधारों की सुरुवात की। शाहू महाराज ने निचली जाती की सुधार के लिए बहुत कुछ कार्य किया। उन्होने अपनी बहन का विवाह धनगर जमात के लडके से करवाये और जाती अंत का विरोध उनके काल कार्यकाल मे उन्होने ही सुरू किया।

और एक समता के पुरस्कर्तों के रूप में उन्हे जाना जाता है।

आपने राज्य मे पचास प्रतिशत आरक्षण लागू किया उनके कार्यकाल राजाराम कॉलेज की स्थापना की गई और उसके माध्यम से उच्च शिक्षा की सुरुवात की गई। उनका शिक्षा पर विशेष विश्वास था जिस कारण उन्होने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर को विदेश मे पढने के लिये छात्रवृत्ती दी। विभिन्न जातीय और धर्म के उद्धार का कार्य किया। जैसे-पंचाल, नाभी, शिंपी, ढोर चांभार आदि समुदाय के साथ साथ मुसलमान, जैन, इसाई के लिए अलग अलग छात्रावास स्थापित करके सामाजिक रूप से मिस क्लार्क बोर्डिंग स्कूल की स्थापना की।

राजर्षी शाहू महाराजने पिछली जाती के गरिब एवं मेधावी छात्रों के लिए कई छात्रवृत्तिया सुरू की। उन्होने अपने राज्य मे सभी के लिए एक अनिवार्य मुक्त प्राथमिक शिक्षा का भी प्रावधान उस समय सुरू किया। उन्होने वैदिक स्कूल की स्थापना की जिस में सभी जाती और वर्ग के छात्रों को शास्त्र, पुराण और संस्कृत शिक्षा लेने का अधिकार प्रदान किया। आदर्श प्रशासक को बनाने के लिए विशेष प्रशिक्षण विद्यालय की स्थापना की।

छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज ने समाज के सभी स्तरों के बीच समानता का मजबूत समर्थन किया और ब्राह्मण को कोई विशेष दर्जा देने से पुणे विरोध किया। इस कारण सबके लिये समान अधिकार उन्होने प्रदान किये। उन्होने ब्राह्मण को रॉयल धार्मिक सलाहगारों के पद से हटा दिया जब उन्होने गैर

ब्राह्मण के लिए धार्मिक संस्कार करणे से इन्कार कर दिया था। जातीयवाद उच्च-निचता, छुआ-आछूत आदि का प्रखर विरोध शाहू महाराज ने किया। उन्होने धार्मिक पद पर एक युवा मराठा विद्वान नियुक्त किया और उन्हे क्षत्र जगदुरु का पद दिया गया। ये घटना शाहू महाराज के गैर ब्राह्मण को वेद,शास्त्र, संस्कृत पढाने के लिए प्रोत्साहित करने वाली थी।

राजर्षी शाहू महाराज महात्मा ज्योतिबा फुले के कार्य से प्रभावित है और उन्होने फुले द्वारा गठीत सत्यशोधक समाज का संरक्षण भी किया। आपने बाद के जीवन मे वे आर्य समाज की तरफ भी चले गये। छत्रपती शाहू महाराज ने जातीयवाद, अलगाववाद और अस्पृश्यता की अवधारणा को खत्म करने के लिए बडे प्रयास किये। उन्होने अस्पृश्य जातीयों के लिए सरकारी नोकरियों मे आरक्षण प्रणाली सुरू की, उनके रॉयल डिग्री ने समाज के हर सदस्य के बराबर अचुतों को को की कुए और तालाबों के साथ साथ लाभ देने का समानता का अधिकार प्रदान करने का आदेश निकाला। छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज ने अपने साम्राज्य मे महिलाओं की स्थितियों को सुधारने का बहुत बडा काम किया है। उन्होने महिलाओं को शिक्षित करने के लिए स्कूल की स्थापना की और महिलाओं की शिक्षा के विषय पर अमल किया। साथ ही उन्होने देवदासी प्रथा पर प्रतिबंध लगाने वाले कानून की सुरुवात की थी। छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज का जीवन और कार्य हमे एक आदर्श राजा के रूप में दिखाई देता है। सच मे वे लोककल्याणकारी राजा थे। साथ ही साथ वे समाज सुधारक भी थे।

राजर्षी शाहू महाराज का सामाजिक कार्य

- कु. सीमा शेख
बी. ए. तृतीय वर्ष

छत्रपति शाहू ने १८९४ से १९२२ तक २८ वर्षों तक कोल्हापुर के सिंहासन पर कब्जा किया और इस अवधि के दौरान उन्होंने अपने साम्राज्य में कई सामाजिक सुधारों की शुरुआत की। उनका जोर शिक्षा पर था और उनका उद्देश्य शिक्षा को जन-जन तक पहुंचाना था। उन्होंने अपने विषयों के बीच शिक्षा को बढ़ावा देने के लिए कई शैक्षिक कार्यक्रम शुरू किए।

उन्होंने अलग-अलग जातियों और धर्मों जैसे पंचाल, देवडन्या, नाभिक, शिंपी, ढोर-चंभर समुदायों के साथ-साथ मुसलमानों, जैनियों और ईसाइयों के लिए अलग-अलग छात्रावासों की स्थापना की। उन्होंने समुदाय के सामाजिक रूप से संगरोधित क्षेत्रों के लिए मिस क्लार्क बोर्डिंग स्कूल की स्थापना की। उन्होंने गरीब लेकिन पिछड़ी जातियों के मेधावी छात्रों के लिए कई छात्रवृत्तियां शुरू कीं। उन्होंने अपने राज्य में सभी के लिए एक अनिवार्य मुफ्त प्राथमिक शिक्षा भी शुरू की। उन्होंने वैदिक विद्यालयों की स्थापना की जो सभी जातियों और वर्गों के छात्रों को शास्त्र सीखने और सभी के बीच संस्कृत शिक्षा का प्रचार करने में सक्षम बनाते थे। उन्होंने ग्राम प्रधानों या 'पाटिलों' को बेहतर प्रशासक बनाने के

लिए उनके लिए विशेष स्कूल भी शुरू किए। छत्रपति साहू समाज के सभी वर्गों के बीच समानता के प्रबल पक्षधर थे और उन्होंने ब्राह्मणों को कोई विशेष दर्जा देने से इनकार कर दिया। उन्होंने ब्राह्मणों को शाही धार्मिक सलाहकारों के पद से हटा दिया जब उन्होंने गैर-ब्राह्मणों के लिए धार्मिक संस्कार करने से इनकार कर दिया। उन्होंने एक युवा मराठा विद्वान को पद पर नियुक्त किया और उन्हें 'क्षत्र जगद्गुरु' (क्षत्रियों के विश्व शिक्षक) की उपाधि प्रदान की। इस घटना के साथ-साथ साहू द्वारा गैर-ब्राह्मणों को वेदों को पढ़ने और पढ़ने के लिए प्रोत्साहित करने के कारण महाराष्ट्र में वेदोक्त विवाद हुआ। वेदोक्त विवाद ने समाज के संप्रांत वर्ग से विरोध की आंधी ला दी; छत्रपति शासन का घोर विरोध। उन्होंने १९१६ के दौरान निपानी में डेक्कन रैंजट एसोसिएशन की स्थापना की। एसोसिएशन ने गैर-ब्राह्मणों के लिए राजनीतिक अधिकारों को सुरक्षित करने और राजनीति में उनकी समान भागीदारी को आमंत्रित करने की मांग की। शाहूजी ज्योतिबा फुले के कार्यों से प्रभावित थे, और उन्होंने लंबे समय तक फुले द्वारा गठित सत्य शोधक समाज का संरक्षण किया। हालाँकि, अपने बाद के जीवन में, वे आर्य समाज की ओर

चले गए।

छत्रपति शाहू ने जातिगत अलगाव और अस्पृश्यता की अवधारणा को समाप्त करने के लिए बहुत प्रयास किए। उन्होंने अछूत जातियों के लिए सरकारी नौकरियों में आरक्षण प्रणाली (शायद पहली ज्ञात) शुरू की। उनका शाही फरमान उनकी प्रजा को आदेश देता है कि वे समाज के प्रत्येक सदस्य के साथ समान व्यवहार करें और अछूतों को कुओं और तालाबों जैसी सार्वजनिक उपयोगिताओं के साथ-साथ स्कूलों और अस्पतालों जैसे प्रतिष्ठानों तक समान पहुंच प्रदान करें। उन्होंने अंतरजातीय विवाहों को कानूनी मान्यता दी और दलितों के उत्थान के लिए काफी प्रयास किए। उन्होंने राजस्व संग्रहकों (कुलकर्णों) के शीर्षकों और कार्यकालों के वंशानुगत हस्तांतरण को बंद कर दिया, जो कि जनता का शोषण करने के लिए कुख्यात जाति थी, विशेष रूप से महारों की दासता, एक निचली जाति।

छत्रपति ने अपने साम्राज्य में महिलाओं की स्थिति को बेहतर बनाने के लिए भी काम किया। उन्होंने महिलाओं को शिक्षित करने के लिए स्कूलों की स्थापना की, और महिला शिक्षा के विषय पर भी मुखर रूप से बात की। उन्होंने देवदासी प्रथा पर प्रतिबंध लगाने के लिए एक कानून पेश किया, जो लड़कियों को भगवान को चढ़ाने की प्रथा थी, जिसके कारण अनिवार्य रूप से पादरी के हाथों लड़कियों का शोषण होता था। उन्होंने १९१७ में विधवा पुनर्विवाह को वैध बनाया और बाल विवाह को रोकने की दिशा में प्रयास किए।

उन्होंने कई परियोजनाओं की शुरुआत की जो उनके विषयों को उनके चुने हुए व्यवसायों में आत्मनिर्भर बनाने में सक्षम बनाती हैं। शाहू छत्रपति कताई और बुनाई मिल, समर्पित बाजार स्थान, किसानों के लिए सहकारी समितियों की स्थापना छत्रपति द्वारा व्यापार में बिचौलियों से अपने विषयों को कम करने के लिए शुरू की गई थी। उन्होंने कृषि पद्धतियों को आधुनिक बनाने के लिए उपकरण खरीदने के इच्छुक किसानों को ऋण उपलब्ध कराया और यहां तक कि किसानों को फसल की उपज और संबंधित तकनीकों को बढ़ाने के लिए सिखाने के लिए किंग एडवर्ड कृषि संस्थान की स्थापना की। उन्होंने १८ फरवरी, १९०७ को राधानगरी बांध की शुरुआत की और यह परियोजना १९३५ में पूरी हुई। यह बांध छत्रपति शाहू के अपने विषयों के कल्याण के प्रति दृष्टिकोण का प्रमाण है और कोल्हापुर को पानी में आत्मनिर्भर बना दिया।

वह कला और संस्कृति के महान संरक्षक थे और उन्होंने संगीत और ललित कलाओं के कलाकारों को प्रोत्साहित किया। उन्होंने अपने प्रयासों में लेखकों और शोधकर्ताओं का समर्थन किया। उन्होंने व्यायामशाला और कुश्ती पिचें स्थापित कीं और युवाओं में स्वास्थ्य चेतना के महत्व पर प्रकाश डाला।

सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक, कृषि और सांस्कृतिक क्षेत्रों में उनके मौलिक योगदान ने उन्हें राजर्षि की उपाधि दी, जो उन्हें कानपुर के कुर्मी योद्धा समुदाय द्वारा प्रदान की गई थी।

♦♦♦

लोकराजा

राजर्षी शाहू महाराज

- कु. सानिया शेख
बी. ए. तृतीय वर्ष

राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज को एक भारत मे सच्चे प्रजातंत्रवादी और समाज सुधारना करनेवाले समाज सुधारक के रूप मे जाना जाता है। कोल्हापूर के इतिहास में एक अमूल्य रत्न के रूप मे आज भी प्रसिद्ध हैं। राजर्षी शाहू महाराज ऐसे व्यक्ति थे, जो राजा होते हुए भी दलित और शोषित वर्ण के कष्टों को समझा और सदा उनसे निकटता बनाये रखी। शुद्र वर्ण के बच्चो को मुक्त शिक्षा प्रदान करने की प्रक्रिया सुरू की थी। गरीब छात्रों को छात्रावास स्थापित किये थे और बाहरी छात्रों को शरण प्रदान करने के आदेश दे दिए। राजर्षी शाहू महाराज की शासन के दौरान बालविवाह पर इमानदारी से प्रतिबंध लगाया गया। उनके पिता का नाम श्रीमंत जयसिंहराव आबासाहेब घाडगे था। छत्रपती शाहू महाराज का बचपन का नाम यशवंतराव घाडगे था। छात्रों को अपनी ओर प्रेरित किया और छत्रपती शिवाजी महाराज प्रथम के दुसरे पुत्र के वंशज शिवाजी चतुर्थ कोल्हापूर में राज्य करते थे। राजर्षी शाहू महाराज का जन्म २६ जून १८७४ मे हुआ था। उनके बचपन का नाम यशवंतराव था। बाल्य अवस्था मे ही बालक यशवंतराव छत्रपती शाहू महाराज को कोल्हापूर सियासत की राजगद्दी को संभालना पडी थी।

छत्रपती शाहू महाराज की माता राधाबाई मुधोळ राज्य की राजकन्या थी, पिता जयसिंगराव उर्फ आबासाहेब घाटगे कागल निवासी थे। उनके दत्तक पिता शिवाजी चतुर्थ दत्तक माता आनंदीबाई थी। राजर्षी शाहू महाराज केवल तीन वर्ष के थे, तभी उनकी माता राधाबाई का २० मार्च १९७७ के दिन निधन हो गया।

छत्रपती संभाजी की माँ का देहांत बचपन मे ही हुआ था, इसलिये उनका लालन पार्थ पालन जिजाबाई ने किया था छत्रपती शाहू महाराज ही उम्र तब तीन वर्ष की थी। उनके पिता आबासाहेब घाटगे की मृत्यु ३० मार्च १८८६ हुई थी। छत्रपती शिवाजी महाराज प्रथम के दुसरे पुत्र के वंशज छत्रपती चतुर्थ कोल्हापूर मे राज्य करते ब्रिटिश षडयंत्र और आपने ब्राह्मण दीवानो की गद्दारी की वजह से जब छत्रपती चतुर्थ का कल्ल हुआ। तो यशवंतराव को १७ मार्च १८८४ मे गोद लिया गया था अब उनका नाम शाहू छत्रपती महाराज हो गया था। छत्रपती शाहू महाराज की शिक्षा राजकोट के राजकुमार विद्यालय मे हुई थी। प्रारंभिक शिक्षा के बाद आगे की पढाई राजवाडे मे ही एक अंग्रेज शिक्षक स्टुअर्ट फ्रिजर के जिम्मेदारी पर सोपी गयी थी। अंग्रेजी

शिक्षक और अंग्रेजी शिक्षा का प्रभाव छत्रपती शाहू महाराज के दिलो दिमाग पर गहराई से पडा था। वैज्ञानिक सोच को न सिर्फ मानते थे बल्कि इसे बढ़ावा देने का हर संभव प्रयास करते थे। पुरानी प्रथा, परंपरा अथवा काल्पनिक बातों को भी महत्व नहीं देते थे।

दलितों की दशा में बदलाव लाने के लिए उन्होंने दो ऐसी विशेष योजना तयार की थी कि, जातीयता का अंत किया जो युगांतकारी साबित हुई। १९१७ में उन्होंने बलुतदारी प्रथा का अंत किया। जिसके मत एक अच्छुत को थोड़ीशी जमीन देकर बदले में उसे और उसके परिवार वालों से पूरे गाव के लिए मुफ्त सेवा ली जाती थी। इसी तरह १९१८ में कानून बनाकर राजा की एक और पुरानी प्रथा वतनदारी का अंत किया। तथा भूमी सुधार लागू कर महारों को भूस्वामी बनने का एक हक्क दिलाया। इस आदेश से महारों की आर्थिक गुलामी की नष्ट हुई। तथा दलित मुक्ती के लिए राजनीति को हत्यार बनाने में सर्वाधिक महत्वपूर्ण योगदान किया किंतु वर्णव्यवस्था में शक्ती के स्रोतो से बहिष्कृत लोगों के हित में किये गये हर कार्य के बावजूद इतिहास में जिस बात के लिए खास तौर से याद किया जाता है, वह है उनके द्वारा किया गया आरक्षण का प्रावधान। आरक्षण की व्यवस्था स्थापित की और आरक्षण व्यवस्था १९०२ के मध्यम शाहू महाराज ने लागू की उन्होंने वही से एक आदेश

जारी कर कोल्हापूर के अंतर्गत शासन प्रशासन के पचास प्रतिशत पद पिछडी जातियों के लिए आरक्षित कर दी। महाराज के इस आदेश से कोल्हापूर के ब्राह्मण पर जैसे खास उल्लेखनीय है।

सन १८९४ में जब शाहू महाराज ने राज्य की बागडौर संभाली थी इस समय कोल्हापूर के सामान्य प्रशासन में कुल ७१ पदों में से ६० पदों पर ब्राह्मण अधिकारी नियुक्त थे। इसी प्रकार लिपीकीय पदों के ५०० पदों में से मात्र दस पर गैर ब्राह्मण के थे। शाहू महाराज द्वारा पिछडी जाती को अवसर उपलब्ध कराने के कारण सन १९१२ में ९५ पदों में से ब्राह्मण अधिकारी संख्या अब १२ पदों पर ब्राह्मण अधिकारी थे। सन १९०३ में शाहू महाराज ने कोल्हापूर स्थित शंकराचार्य मठ को भारी मदत की जाती थी। कोल्हापूर के पूर्व महाराजा द्वारा अगस्त १८६३ में जारी एक आदेश के अनुसार कोल्हापूर स्थित मठ के शंकराचार्य को अपने तत्कालीन शंकराचार्य मुक्त आदेश का दर्शन करवाते हुए अधिक से अधिक मदत प्राप्त करते थे। परंतु, शाहू महाराज मठ पर जाने वाली मदत लोक कल्याण के लिए लगाई। ऐसे लोककल्याणकारी राजा छत्रपती शाहू महाराज का निधन ६ मई १९२२ के दिन मुंबई में हुआ। महाराज पुनर्विवाह को मान्यता दी, आंतरजातीय विवाह को मान्यता दी तथा आरक्षण लागू करके जनकल्याण राजा के रूप में अपनी प्रतिमा भारत देश में बनाई थी।

महाराष्ट्र की सामाजिक सुधार में शाहू महाराज का योगदान

- कु. ऋतुजा देशमुख
बी. ए. प्रथम वर्ष

महाराष्ट्र का इतिहास प्राचीन है। अनेक घरानों की सत्ता महाराष्ट्र पर थी, जिनमें से सर्व प्रथम 'मौर्य' घरानों की सत्ता थी। इसके पश्चात् सातवाहन, वाकाटक, चालुक्य, राष्ट्रकूट, यादव, तुघलक, आदिलशाही, निजामशाही, वरिदशाही, कुतुबशाही, इमामशाही आदि प्रमुख घरानों की सत्ता आयी। इनमें से कई शासन में आम लोगों का शोषण होता था। धर्म, जाति के नाम झगड़े होते थे। सत्रहवीं सदी परिवर्तन के रूप में सामने आयी। छत्रपति शिवाजी महाराज ने तत्कालीन समय सभी जाति, धर्म को एकत्रित किया। समाज की गलत रूढ़ि का विरोध किया। स्वराज्य की स्थापना की। जुल्मी सत्ता के विरुद्ध संघर्ष करते रहे। कालांतर से परिवर्तन की शुरुआत हुई। वैचारिक विचारों की पृष्ठभूमि निर्माण होने लगी।

वारकरी संप्रदाय महाराष्ट्र के लिए वरदान साबित हुआ। उन्होंने प्रबोधन के माध्यम से समाज जागृति की। सभी जाति, धर्म को समान माना। जाति भेद, अस्पृश्यता नष्ट करने की कोशिश की। समानता निर्माण करने का प्रयास किया। संत से प्रेरणा लेकर कई व्यक्तियों ने तत्कालीन समय कार्य किया। वर्तमान में भी कर रहे हैं। परिणाम

समाज में सामाजिक क्रांति हुई।

क्रांति के दृष्टि से उन्नत सदी महत्वपूर्ण रही। क्योंकि कई समाज सुधारक, सामाजिक संस्था का निर्माण हुआ। समाज में प्रचलित रूढ़ि, परंपरा, जातिभेद, अस्पृश्यता, वर्णभेद, अंधश्रद्धा आदि का विरोध किया। आधुनिक क्रांति शुरू हुई। सिर्फ विरोध नहीं किया, कार्य निरंतर करते रहे। इन्हीं कारणवश वर्तमान में महाराष्ट्र को पुरोगामी विचार से पहचाना जाता है। महाराष्ट्र की वैचारिक परंपरा प्राचीन है, तथागत गौतम बुद्ध के विचार से शुरू होती है। आधुनिक काल में जगन्नाथ शंकर शेट, बाळशास्त्री जांभेकर, दादोबा पांडुरंग, गोपाळ हरि देशमुख, भाऊ दाजी लाड, विष्णु बुआ ब्रह्मचारी, महात्मा ज्योतिबा फुले, विष्णु शास्त्री, सावित्रीबाई फुले, रा. गो. भांडारकर, न्यायमूर्ति गोविंद रानाडे, गोपाळ गणेश आगरकर, धोंडो केशव कर्वे, रमाबाई रानाडे, पंडिता रमाबाई, गोपाळ कृष्ण गोखले, विठ्ठल रामजी शिंदे, कर्मवीर भाऊराव पाटिल, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, राजर्षि शाहू महाराज, लहूजी साळवे, ताराबाई बापुजी शिंदे, भास्कर राव जाधव, बाबा पदमजी, भाऊ महाजन, मुक्ता साळवे, कृष्ण राव भालेकर, नारायण लोखंडे,

लक्ष्मी बाई टिळक, काशीबाई कानिटकर, रघुमाबाई राऊत, आनंदी बाई जोशी, विष्णु शास्त्री पंडित आदि का योगदान रहा। वर्तमान में भी उनसे प्रेरणा लेकर कई व्यक्ति कार्य कर रहे हैं। विचार आगे बढ़ा रहे हैं। महाराष्ट्र की वैचारिक परंपरा में जिन्होंने योगदान दिया, उनमें से प्रमुख व्यक्तियों के विचार पर प्रकाश डालेंगे।

महाराष्ट्र की वैचारिक परंपरा

धर्म के नाम पर बहुजन समाज का शोषण कल भी होता था, आज भी होता है और शायद

आने वाले समय में भी होगा। हर धर्म में कोई बुरी परंपरा रहती है। इससे आम लोगों का मानसिक, शारीरिक शोषण होता है। शोषण विरुद्ध महात्मा ज्योतिबा फुले ने तत्कालीन समय आवाज उठाई। उन्होंने किसी धर्म का विरोध नहीं किया, धर्म में प्रचलित रूढ़ि, परंपरा का विरोध किया। वे धर्म को दोष नहीं देते, धर्म के अनुयाई को दोष देते हैं। हर धर्म में भेद है चाहे ख्रिश्चन हो, मुस्लिम हो, जैन हो, बौद्ध हो, हिंदू हो। जहा भेद वहां उच्च – नीचता आती है। वे भेदभाव का निरंतर विरोध करते रहे।

♦♦♦

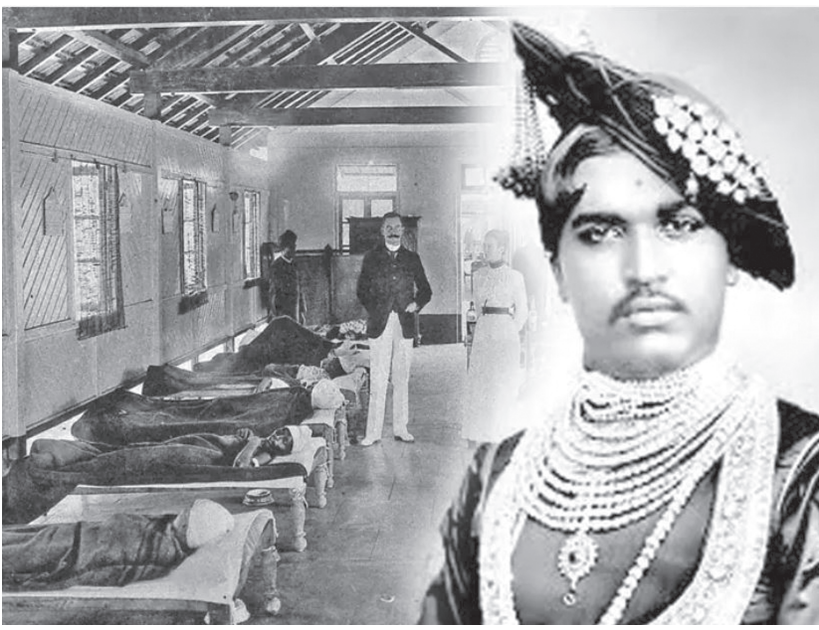
मसीहा

– कु. फरहीन भांगे
बी. ए. प्रथम वर्ष

मानवतेचा 'मसीहा'
येथे जन्माला आला
भयावह अंधारात
खितपत पडलेल्या
शोषित वंचितांना
प्रकाशा कडे नेणारा
ओजस्वी तेजस्वी
राजा शिव छत्रपती शाहू
आसमंतात तळपू लागला
दांभिकतेचा करुनी पर्दाफाश

धर्मांधते वर डागल्या तोफा
लोक कल्याणाची केली सिंहगर्जना
दांभिकाचे धाबे दणाणले
स्वच्छ चारित्र्याचा
अखंड मानवतेचा
समतेचा ममतेचा
इथल्या मातीची शान
आमच्या अस्तित्वाचा स्वाभिमानी
'मसीहा' शिव छत्रपती शाहूराजे
या मातीत जन्माला आले

♦♦♦

राजर्षी शाहू महाराज का समाज उद्धार का कार्य

- कु. पायल मंडले
बी. ए. प्रथम वर्ष

सनातनी ब्राह्मण बहुजन समाज का निरंतर शोषण करते रहे, वर्तमान में भी कर रहे हैं किंतु कम मात्रा में। लोगों में भेदभाव निर्माण किया, खुद के स्वार्थ के लिए। बहुजन समाज को धार्मिक विचार में बांध रखा। पाप-पुण्य, स्वर्ग-नरक आदि काल्पनिक घटनाओं में लोगों को व्यस्त रखा। यात्रा, गृह प्रवेश, जन्म, विवाह, मृत्यु, उत्सव आदि से बहुजन समाज का आर्थिक शोषण करते रहे। धार्मिकता के गुलाम बनाते रहे। सनातनी ब्राह्मण के विचार गुलामी से मुक्ति मिले, इसलिए सत्यशोधक विवाह पद्धति शुरू की। पद्धति में मंगलाष्टक कहने ब्राह्मण की जरूरत नहीं थी। वर, वधू दो, दो मंगलाष्टक और पाँचवी समारोह में आया एक व्यक्ति कहता था। सनातनी ब्राह्मण की मक्तेदारी खत्म होना शुरू हुआ। बहुजन

समाज मुक्त होने लगा। सनातनी ब्राह्मण के धार्मिक विचार के संदर्भ में महात्मा ज्योतिबा फुले कहते हैं, 'ब्राह्मणों ने बच्चों के जन्म, विवाह, ग्रह प्रवेश मृत्यु, नए वर्ष, विभिन्न त्योहारों, हर जगह की वार्षिक, अर्धवार्षिक या मासिक यात्रा इस तरह की घटनाएँ यानी सामान्य मनुष्य को निरंतर लूट के प्रसंग बना दिए।' वर्तमान में धार्मिक रूढ़ि, परंपरा का बोलबाला दिखाई दे रहा है, इसके परिणाम गंभीर हो रहे हैं। इनमें परिवर्तन होना जरूरी है, इसलिए महात्मा ज्योतिबा फुले के विचार को आत्मसात करना समय की माँग है।

धोंडो केशव कर्वे ने स्त्री शिक्षा, स्त्री पुनर्विवाह के लिए निरंतर कार्य किया। स्त्री की सुधारना उनके जीवन का उद्देश्य था। तत्कालीन समय बाल विवाह होते थे। परिणाम स्त्री जल्द विधवा

होती थी। विवाह क्या होता है? यह भी उसे अच्छी तरह समझ नहीं आता था। उसका कई माध्यम से शोषण होता था। इन समस्या की तरफ धोंडो केशव कर्वे ने ध्यान दिया। बाल विवाह प्रथा पर पाबंदी हो, यह अंग्रेज सरकार को बताने की कोशिश की। १८५६ में विधवा पुनर्विवाह कानून बना, किंतु विधवा विवाह नहीं हो रहे थे। विधवा विवाह हो, इसलिए मानव धर्म सभा, परमहंस सभा, प्रार्थना समाज, सत्यशोधक समाज, आर्य समाज आदि ने निरंतर कार्य किया। संस्था के कार्य का आदर्श सामने रखकर धोंडो केशव कर्वे ने सामाजिक कार्य शुरू किया। कालांतर से महाराष्ट्र में विधवा विवाह होने लगे।

विधवा विवाह को ज्यादातर विरोध ब्राह्मण जाति से था। विधवा की पीड़ा धोंडो केशव कर्वे ने नजदीक से देखी थी। उन्होंने उद्धार करने का ठान लिया था। उनका विवाह भी बाल विवाह था। विवाह के समय उनकी उम्र पंद्रह वर्ष और पत्नी राधाबाई की उम्र नौ वर्ष थी। पत्नी राधाबाई का देहांत जल्द यानी १८९१ में हुआ, तब धोंडो केशव कर्वे पैंतीस वर्ष के थे। विधवा की समस्या जान चुके थे। उन्होंने तय किया कि मैं विवाह करूंगा तो विधवा स्त्री से। वह भी प्रौढ़ स्त्री से। परिवार के सदस्य को समझा कर विधवा स्त्री से विवाह किया। विधवा विवाह के संदर्भ में धोंडो केशव कर्वे के विचार हैं, ११ मार्च, १८९३ को कुंवारी लड़की से शादी न करके मुंबई में पंडिता रमाबाई के शारदा आश्रम में चार साल रहने वाली गोदुबाई नाम की अटठार्हस वर्षीय विधवा स्त्री से पुनर्विवाह करके समाज के सामने आदर्श निर्माण किया। वे सिर्फ बोलते नहीं थे, खुद कार्य करते थे, बाद में दूसरों को बताते थे। इसी से उनकी कथनी और करनी में

कोई अंतर नहीं था, यह समझ आता है।

तत्कालीन व्यवस्था में धर्म का वर्चस्व था। धर्म के नाम पर स्त्री का शोषण होता था। स्त्री जीवन शाप बन चुका था। देवदासी प्रथा, मुरळी प्रथा, बाल विवाह, विधवा पन, जरठ विवाह आदि प्रमुख समस्या प्रचलित थी। गलत परंपरा का कई समाज सुधारक ने विरोध किया, जिसमें प्रमुख नाम था विठ्ठल रामजी शिंदे। समस्या पर हल निकालने की उन्होंने निरंतर कोशिश की। स्त्री को नई ज़िंदगी दी। विठ्ठल रामजी शिंदे प्रार्थना समाज के अनुयाई थे। उन्होंने समाज में जागृति की। धर्म शिक्षा के लिए इंग्लैंड गए। वहाँ दो वर्ष रहे। जाने के लिए पैसे नहीं थे, तब सयाजीराव गायकवाड ने आर्थिक सहायता की। इंग्लैंड में विठ्ठल रामजी शिंदे ने कई धर्म का तुलनात्मक अध्ययन किया। वहाँ के विचारवंत से चर्चा की। अलग-अलग विषय के व्याख्यान सुने। कई मंदिर में गए, वहाँ की परंपरा देखी। अनी बेज़ंट, रिसडे व्हिड आदि के ग्रंथ पढ़े। कालांतर से स्कॉटलैंड, फ्रान्स, जर्मनी, होलैंड, स्विजरलैंड, इटली आदि देश की यात्रा की। वहा भी धर्म का ज्ञान हासिल किया। वे होलैंड के ?मस्टरडॅम में आंतर राष्ट्रीय उदार धर्म परिषद को गए। भारतीय प्रतिनिधि के रूप में वहाँ 9 भारत के उदार धर्म“ विषय पर व्याख्यान दिया। बुरी परंपरा के खिलाफ कार्य करने वाली संस्थाओं की जानकारी दी। इंग्लैंड से भारत आने के पश्चात धर्म सुधार में तेजी से लगे। धर्म की मीमांसा भी की। धार्मिक विचार के संदर्भ में विठ्ठल रामजी शिंदे कहते हैं, ‘एक दस वर्षीय लड़की को जमखेड़ी गाँव में एक अछूत ने मुरळी के रूप में छोड़ दिया था। उसे अपने घर बुलाया और उसके माता-पिता से मुरळी प्रथा

रोकने का आग्रह किया। उन्हें कहा कि लड़की को पढ़ाना चाहिए। मुरळी प्रथा नहीं चलानी चाहिए।' वर्तमान में धर्म के नाम पर परंपरा शुरू है किंतु कम। आज भी देवदासी, मुरळी जैसी प्रथा प्रचलित है। इन वजह से समाज में, परिवार में स्त्री को सम्मान नहीं मिलता। संविधान होकर भी भारत की यह अवस्था है, इसे नकारा नहीं जा सकता। प्रथा से स्त्री को मुक्त करना है तो पुरुष को मानसिकता बदलनी होगी। धर्म का अंधविश्वास छोड़ना होगा।

समाज में धार्मिक प्रथा प्रचलित थी, वर्तमान में भी है सिर्फ स्वरूप बदला है। परंपरा को विज्ञान का आधार नहीं था काल्पनिकता था। इन विचार से समाज अंधकार में था। धर्म के कई नियम थे। पालन नहीं किया तो धर्म से बहिष्कृत किया जाता था। समाज में हर धर्म की अलग-अलग परंपरा थी, समाज के लिए वह कलंक थी। बुरी प्रथा के माध्यम से सनातनी विचार के लोग बहुजन समाज का शोषण करते थे। कोई भी धर्म के विचार बुरे नहीं होते, विचार का प्रसार करने वाले व्यक्ति बुरे होते हैं। खुद के स्वार्थ के लिए गलत विचार का प्रसार वे करते हैं। यह धर्म विषयक कर्मवीर

भाऊराव की धारणा थी। वे रूढ़ि, परंपरा के विरुद्ध निरंतर संघर्ष करते रहे।

कर्मवीर भाऊराव पाटिल पढ़ाई के लिए करवीर के जैन छात्रावास में थे। तत्कालीन समय छात्रावास में धर्म के कई नियम थे। नियम का पालन भाऊराव ने नहीं किया। वे बंडोखोर व्यक्ति थे। उन्होंने धर्म के सभी नियम को तोड़ा। इन कारणवश छात्रावास से उन्हें अत्रासाहेब लठु ने निकाल दिया। छात्रावास से बाहर जाना पसंद किया, लेकिन किसी की माफी नहीं माँगी। क्योंकि वे विज्ञान वादी विचार पर विश्वास रखते थे। सभी जाति धर्म के व्यक्ति के साथ भोजन करते थे। अस्पृश्यता पालन कभी नहीं किया। उन्होंने सनातनी वर्ग का त्रास सहा, किंतु धार्मिक परिवर्तन कार्य अंत तक नहीं छोड़ा। धार्मिकता के संदर्भ में कर्मवीर भाऊराव पाटिल कहते हैं, 'हर एक लड़के ने खाना सोवळे परिधान करके ही खाना चाहिए, और खाने से पहले हर एक लड़के ने दाढ़ी या हजामत करना चाहिए।' समाज ने विज्ञान वादी विचार पर विश्वास रखना चाहिए, यह बात उन्होंने कहीं। वर्तमान में महापुरुष के विचार पर चिंतन होना जरूरी है, तब मानसिक गुलामी से बहुजन समाज मुक्त हो सकता है।

राजर्षी शाहू महाराज और डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर का मानवतावादी कार्य

- कु. वैष्णवी मंडले
बी. ए. प्रथम वर्ष

जाति, धर्म के नाम पर प्राचीन काल से समाज में विषमता थी और वर्तमान में भी है। विषमता नष्ट करने का प्रयास तत्कालीन समय भीमराव रामजी आंबेडकर ने किया। उनके पिताजी रामजी पुरोगामी विचार के थे। उन्होंने कबीर पंथ की दीक्षा ली थी। परिवार को वैचारिक विचार का वारसा था। बचपन में धर्म, जाति के नाम भीमराव आंबेडकर को नीच ठहराया गया। उन्होंने कालांतर से धार्मिकता पर चिंतन, मनन किया। समाज कार्य की शुरुआत की। जाति के नाम पर अस्पृश्य समाज के अधिकार छीन लिए थे। उनके अधिकार के लिए संघर्ष जारी रखा। महाड सत्याग्रह, कालाराम मंदिर प्रवेश यह धार्मिकता प्रतिकार है। वे सभी को समान अधिकार की मांग करते रहे। सनातनी लोगों से निरंतर झगड़ते रहे। हिंदू होकर अस्पृश्य को हीन वागणूक क्यों? यह सवाल उच्च वर्गों से भीमराव आंबेडकर पूछते रहे।

अस्पृश्य समाज पर उच्च वर्ग का अत्याचार बढ़ रहा था। बहुजन समाज सनातनी विचार का मानसिक गुलाम बन रहा था। कर्मकांड में व्यस्त रहता था। पैसे धार्मिक कर्मकांड में उड़ाने लगा। ईश्वर पर अंधविश्वास रखने लगा। ईश्वर के नाम पशु की बलि देता रहा। इसके पीछे का कारण सिर्फ अज्ञान था। इन समस्या से भीमराव आंबेडकर ने अस्पृश्य समाज को बाहर निकालने की कोशिश की। धार्मिक कर्मकांड के संदर्भ में वे कहते हैं, 'जन्म, मृत्यु के समय धर्म के नाम पर विभिन्न क्रियाकलाप करने में वे अपनी मेहनत की कमाई खर्च करने में नहीं हिचकिचाते। हम उनसे विनती करते हैं कि वे अपने कर्म के परिणामों को अधिक बारीकी से देखें। तब समझ जाएंगे कि इस कारण पैसे की बर्बादी होती है, सच्चे धर्म की रक्षा भी नहीं होती और अयोग्य दान करने से पुण्य भी नहीं मिलता।' वर्तमान में कई व्यक्ति धार्मिक परंपरा पर

व्याख्यान देते हैं, वही दिन- रात ईश्वर की पूजा में व्यस्त रहते हैं। भीमराव आंबेडकर के धार्मिक विचार पर बातचीत करते हैं लेकिन उनके गुण, विचार आचरण में नहीं लाते। परिणाम बहुजन समाज धार्मिक पाखंड में पिस्ता जा रहा है। परिस्थिति में परिवर्तन करना है तो भीमराव आंबेडकर के विचार पर चिंतन करने की सख्त जरूरत है। उसका अमल भी!

प्राचीन समय समाज में अंधश्रद्धा का बोलबाला था। बहुजन समाज में शिक्षा न के बराबर थी। भूत, प्रेत के नाम पर बहुजन समाज का शोषण होता रहा। समाज में विषमता थी। इसे प्रबोधन के माध्यम से दूर करने का प्रयास राजर्षि शाहू महाराज ने किया। रूढ़ि, परंपरा के माध्यम से बहुजन समाज पर अत्याचार होते थे। हीन नजर से देखा जाता था। इसे खत्म करने का प्रयास वे निरंतर करते रहे। वर्ण व्यवस्था का विरोध किया। कालांतर से समाज में बदलाव संभव हुआ। जाति के आधार पर व्यवसाय तय थे, यह प्रथा नष्ट करने की कोशिश की। कोई भी व्यक्ति किसी भी व्यवसाय में जा सकता है, व्यवसाय कर सकता है, यह अहसास करके दिया। परिणाम समाज में समता, स्वतंत्रता, बंधुता निर्माण हुई। राजर्षि शाहू महाराज श्रद्धा रखते थे, अंधश्रद्धा नहीं। वे भगवान को मानते थे, किंतु इंसान के रूप में..!

समाज में कोई भी कार्य करने से पहले मुहूर्त देखा जाता था, आज भी देखा जाता है। प्राणियों की बलि दी जाती थी। अभिषेक किया जाता था। इन प्रथा में कई पैसा खर्च होता था। ऐसी प्रथा का वे विरोध करते रहे। समाज जागृति की। अंधश्रद्धा के संदर्भ में राजर्षि शाहू महाराज के

विचार हैं, 'हिंदुस्तान के सभी भगवान जमीन में दफनाएं बिना खेती अच्छी तरह से उत्पाद नहीं देगी, ऐसी मेरी धारणा है। खेती को लगने वाला पैसा किसान देव, धर्म में व्यर्थ खर्च करता है। किसान के कृतित्व एवं खेती में उत्पाद के लिए देव, धर्म सबसे बड़ी दिक्कत है। देहाती लोग सप्ताह, भगवान को अभिषेक करके बहुत पैसा खर्च करते हैं। हिंदुस्तान की आर्थिक एवं नैतिक प्रगति करनी है तो सभी भगवान को जमीन में दफनाना ही होगा।' इसी से उनके विज्ञान वादी विचार समझ आते हैं। राजर्षि शाहू महाराज के विचार महाराष्ट्र के लिए वैचारिक रहे। उन्होंने सामाजिक, शैक्षिक, राजनीतिक, धार्मिक, सांस्कृतिक आदि कार्य से समाज में परिवर्तन किया। महात्मा फुले और भीमराव आंबेडकर के बीच की कड़ी के रूप में कार्य करते रहे। बहुजन समाज का उद्धार किया। गौतम बुद्ध, महात्मा फुले के विचार को आगे बढ़ाया। उनके विचार से प्रेरणा लेकर वर्तमान में भी कई लोग कार्य कर रहे हैं, विचार आगे बढ़ा रहे हैं। शाहू विचार का महाराष्ट्र को आगे बढ़ाने में महत्वपूर्ण योगदान रहा है, इसे इतिहास साक्षी है, यह कोई भूल नहीं सकता।

निष्कर्ष के रूप में इतना ही कहा जा सकता है कि महापुरुष के विचार समाज के लिए मायने रखते हैं। विचार को आगे बढ़ाने का कार्य हमारा है। किसी भी महापुरुष को जाति, धर्म के अंदर कैद नहीं करना चाहिए, क्योंकि उन्होंने किसी एक जाति के लिए कार्य नहीं किया, तो समाज के लिए कार्य किया। भारत के एकता के लिए कार्य किया। उनके विचार को लेकर आगे बढ़ना है, उनका सपना साकार करना है, तभी उनका कार्य सार्थक होगा।

छत्रपती शाहु महाराजस्य जीवन परिचय

- वेदांत जोशी

बी. ए. प्रथम वर्ष

छत्रपती शाहुमहाराजस्य जन्म ई. २६ जून दिनाङ्के अभवत् । कागल-नगरस्य घाटगे-परिवारे १८७४ तमे वर्षे जन्म अभवत् । तस्य मूलनाम यशवन्तः, पितुः नाम जयसिंगरावः (अप्पासाहेबः) मातुः नाम राधाबाई इति । कोल्हापुरराज्यस्य चतुर्थराजस्य शिवाजीमहाराजस्य मृत्योः अनन्तरं तस्य पत्नी आनन्दीबाई इत्यनेन १८८४ तमे वर्षे मार्चमासस्य १७ दिनाङ्के यशवन्तरावः दत्तकग्रहणं कृत्वा तस्य नाम 'शाहु' नामकरणम् इति कृतम् ।

१८८९ तः १८९३ पर्यन्तं चतुर्वर्षेषु शाहुमहाराजस्य शैक्षणिकं शारीरिकं च विकासं

धारवाडनगरे अभवत् । बडोदा-नगरस्य गुणाजिराव-खानविलकरस्य पुत्री लक्ष्मीबाई-इत्यनेन सह शाहुः १८९१ तमस्य वर्षस्य एप्रिल-मासस्य १ दिनाङ्के अध्ययनं कुर्वन् एव विवाहम् अकरोत् । अस्मिन् समये सः १७ वर्षीयः आसीत्, लक्ष्मीबाई महोदयायाः वयः १२ वर्षाणाम् अपि न्यूनः आसीत् । १८९४ तमे वर्षे एप्रिल-मासस्य २ दिनाङ्के तस्य राज्याभिषेकः अभवत् । राज्याभिषेकानन्तरं १९२२ पर्यन्तं अर्थात् २८ वर्षाणि यावत् सः कोल्हापुरराज्यस्य राजा आसीत् । १९२२ तमे वर्षे मेमासस्य ६ दिनाङ्के मुम्बईनगरे तस्य मृत्युः अभवत् ।

छत्रपती शाहुमहाराजस्य सामाजिक कार्यम्

- कु. गीता डान्गे

बी. ए. द्वितीय वर्ष

छत्रपती शाहुमहाराजस्य मूलनाम यशवन्तः । महाराजः प्रायः २८ वर्षाणि यावत् शासनं कृतवान् । सः स्वराज्ये प्राथमिकशिक्षा अनिवार्यं निःशुल्कं च कृतवान् । स्त्रीशिक्षायाः प्रसारणार्थं सः राजनिर्णयस्य प्रचारं कृतवान् । अन्तर्जातीयविवाहस्य वकालतम् अकरोत्, तदसम्बद्धं नियमं च आनयत् । सः स्वकर्मणा सन्देशं प्रेषयितुं स्वमातुलविवाहेन अन्तरजातीयविवाहेन विवाहं कृतवान् ।

अस्पृश्यतायाः उन्मूलनार्थं सः १९१९ तमे वर्षे उच्चजातीयानां अस्पृश्यानां च पृथक् पृथक् विद्यालयान् धारयितुं दुष्टग्रथां स्थगितवान् । ग्रामपटलस्य सुशासनार्थं शिक्षाप्रदात्पाटिलविद्यालयाः,

प्रत्यक्षव्यावसायिकशिक्षाप्रदानं विधिं कौशलं च अध्यापयन्ति विद्यालयाः, बहुजनछात्राणां कृते वैदिकपाठशालाः, संस्कृतभाषाविकासाय संस्कृतविद्यालयाः इत्यादीनि कार्याणि अपि सः कार्यान्वितवान् ।

सः अधिकानि विद्यालयानि आरब्धवान् १. प्राथमिक विद्यालयाः २. माध्यमिक विद्यालयाः ३. पुरोहित विद्यालयाः ४. युवराज/ सरदार विद्यालयाः ५. पाटील विद्यालयाः ६. उद्योग विद्यालयाः ७. संस्कृत विद्यालयाः ८. सत्यशोधक विद्यालयाः ९. सैनिक विद्यालयाः १०. बालवीर विद्यालयाः ११. डोंबारी विद्यालयाः १२. कला विद्यालयाः

♦♦♦

छत्रपती शाहुमहाराजस्य वेदोक्तप्रकरण

- स्वप्निल कांबळे
बी. ए. तृतीय वर्ष

छत्रपती शाहुमहाराजस्य कोल्हापुरे (१८१९) वेदोक्तप्रकरणस्य विस्फोटः अभवत् । कोल्हापुरस्य ब्रह्मवर्गः शाहुस्य क्षत्रियत्वं तिरस्कृत्य तं शूद्रं आहूय वेदमंत्रानामधिकारं नकारयति स्म । अत एव वेदोक्तस्य संघर्षस्य प्रभावः सम्पूर्णं महाराष्ट्रे अनुभूयते स्म । यदा तिलकः ब्रह्मवर्गस्य पक्षं गृह्णाति स्म, तथैव विषयः निश्चिन्तः अभवत् । शाहुः वेदोक्तस्य अधिकारं तिरस्कृतानां राजोपाध्यायानां शंकराचार्याणां च भूमिं जप्तवान् । ब्रह्मवर्गः वायसरायस्य समीपं विषयं नीतवान्; परन्तु अन्ते शाहुः एव विजयी अभवत् । कोल्हापुरस्य ब्राह्मणानां तेषां सह सहमतिः करणीयः आसीत्, परन्तु महाराष्ट्रस्य ब्राह्मणाः अन्त्यपर्यन्तं तेषां विरुद्धं एव आसन् । कुलकर्णी-वतन बर्खास्तगी, शाहुः सत्यशोदक जलशा समर्थनम्, अयं विरोधः निरन्तरं वर्धमानः आसीत् ।

वेदोक्तप्रकरणस्य अनुभवात् शाहुस्य मतं आसीत् यत्, यावत् ते मठस्य जालतः मुक्ताः न भवन्ति तावत् उच्चजातीयानां धार्मिकसामाजिक एकाधिकारः न नश्यति । फलतः सः म. फुले इत्यस्य सत्यार्थी विचारधारायां आकृष्टः । यद्यपि सः स्वस्य अनुयायिनां प्रकटतया न स्वीकृतवान् तथापि सः सत्यार्थिनः सिद्धान्तान् समर्थितवान् । तस्य प्रोत्साहनेन महाराष्ट्रे सत्यार्थी समाजस्य पुनरुत्थानम् अभवत् । पारम्परिकमठधर्मस्य वर्चस्वं सुदृढं कर्तुं कोल्हापुरे अब्राह्मणपुरोहितानाम् प्रशिक्षणार्थं 'श्रीशिवाजी वैदिकविद्यालयस्य' स्थापनां कृत्वा मराठाजनानाम् कृते 'क्षत्रजगद्गुरु' इति पृथक् पदं निर्माय सदाशिवरावपाटिलस्य उच्चशिक्षितस्य युवकस्य नियुक्तिः (१९२०) । धार्मिकसामाजिकक्षेत्रेषु एषः अभिनवप्रयोगः आसीत् ।

♦♦♦

छत्रपती शाहुमहाराजस्य कलाक्षेत्रे योगदानम्

- दत्ता समदरले
बी. ए. तृतीय वर्ष

छत्रपती शाहुः महाराजेन महाराष्ट्रे कलाक्षेत्रे सङ्गीत-नाटक-चित्रकला-मल्लयुद्धादिकलाभ्यः संरक्षणं दत्त्वा विलक्षणं उपलब्धिम् अकरोत् । अलदियाखान, हैदरबक्षखान, भूर्जीखान, सुरश्री केसरबाई, गानचन्द्रिका अंजनीबाई मालपेकर इत्यादयः अनेके गायकाः शाहुस्य संरक्षणे अखिलभारतीयप्रसिद्धिं प्राप्तवन्तः । सः अनेकेभ्यः नाट्यसंस्थाभ्यः प्रतिभाशालिनः कलाकारेभ्यः च आश्रयं दत्तवान् । बालगन्धर्व संगीतात्सुर्य केशवराव भोसले च महाराष्ट्राय महान् कलाकारः शाहुः महाराजेन दत्तः । सः कोल्हापुरे सङ्गीतस्य नाटकस्य च संवर्धनार्थं भव्यं प्रासादनाट्यगृहं (केशवराव भोसले नाट्यगृहं) निर्मितवान् । तस्य

पार्श्वे मुक्तनाट्यगृहमपि व्यवस्थापितम् आसीत् । आबालाल रहिमान इव महान् चित्रकारः शाहु-दरबारस्य कलाकारः अभवत् । बाबूराव चित्रकार, दत्तोबा दलवी प्रकृति चित्रकारः प्रेरणाम प्राप्तवान् ।

मल्लविद्याप्रान्ते शाहुः रियासतसहितसर्वदेशेभ्यः मल्लेभ्यः उदारं संरक्षणं दत्तवान् । कोल्हापुरे रोमनक्षेत्रस्य रेखायां मल्लयुद्धक्षेत्रं निर्मितम् । तस्य कार्यकाले कोल्हापुरं 'मल्लयुद्धस्य पंढरी' अभवत् । शाहुः स्वयं मल्लानां मल्लः इति प्रसिद्धः आसीत् । एतदतिरिक्तं सः कोल्हापुरे साठमारी इत्यस्य गजक्रीडां प्रारभत । मृगया तस्य प्रियः लीला आसीत् । तस्य पट्टिकालुब्धकः इति प्रतिष्ठा आसीत् ।

छत्रपती शाहुमहाराजस्य अन्यकार्याणि

- कु. निकिता कदम
बी. ए. तृतीय वर्ष

सः डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकरस्य शिक्षायाः कृते अपि च मूकनायकपत्रिकायाः समर्थनं कृतम् । सः चित्रकारः अबलाल रहिमान् इत्यादीन् कलाकारान् राजश्रयं दत्त्वा प्रोत्साहयति स्म ।

महाराजः समये समये कोल्हापुरस्य, बेल्गामक्षेत्रस्य स्वातन्त्र्यसेनानीनां वृत्ते आर्थिकादिसहायतां ददाति स्म । शाहु महाराज एवं भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकरस्य सम्बन्धः सुसम्मानः अस्ति । डॉ. बाबासाहेबः प्रथमवारं १९२० तमे वर्षे जनवरीमासे ३१ दिनाङ्के 'मूकनायक' इति पखवाशीं प्रकाशितवान् । परन्तु आर्थिकसमस्यायाः कारणात् पश्चात् तत् निरुद्धम् अभवत् । परन्तु यदा राजर्षिशाहुमहाराजः एतत् अवलोकितवान् तदा सः

तत्क्षणमेव २५०० रुप्यकाणां महतीं साहाय्यं दत्तवान् ।

तस्य संस्थायां 'स्पिनिंग अँड विव्हिंग' मिलस्य स्थापना, शाहुपुरीबाजारस्य स्थापना, गुडबाजारस्य स्थापना, कृषकाणां सहकारीसंस्थानां स्थापना, कृषकाणां ऋणप्रदानम् इत्यादीनि कार्याणि सम्पादितानि, अत्यन्तं सफलानि च अभवन् । राजर्षिः कृषि-उद्योग-सहकार-क्षेत्रेषु नूतनान् प्रयोगान् अकरोत् । सः कृषिस्य आधुनिकीकरणाय शोधस्य समर्थनं कृतवान्, नगदसस्यानां प्रौद्योगिक्याः च उपयोगं वर्धयितुं 'किङ्ग एडवर्ड कृषिसंस्थानस्य' स्थापनां कृतवान् । तस्मिन् समये जलस्य महत्त्वं विचार्य राजानः राधानगरी इति जलबन्धं निर्मितवन्तः येन भविष्ये अनावृष्टेः सामना न करणीयः स्यात् ।

♦♦♦

A Great Social Reformer Chhatrapati Shahu Maharaj

- Miss. Priya Shinde
B.A.S.Y.

Among all these social reformers, Rajshri Shahu Maharaj's uniqueness is felt with intensity. Despite being a Chhatrapati, he became a social revolutionary and used his power for the social and economic upliftment of the people. There are many aspects of Shahu Maharaj's work that he uses to uplift his society, his Chhatrapati position, his authority, his uniqueness and his revolutionary ideas. From every aspect of them, there seemed to be a longing for the poor and the exploited. So whether the component of the society is backward class, nomadic destitute or feminist.

Rajarshi Shahu Maharaj's concept of transformational thought was full of awareness of broad social equality. With this in mind, he undertook the task of women's liberation. Shahu Maharaj, like Mahatma Phule, was aware that if the chain of female slaves was to be broken, the female class must first be educated. After that, women's education became a part of his reformist administration.

His Great Work for Women -

Shahu Maharaj started schools for girls in hilly, rural and backward areas. In the first 4 to

5 years of her career, he established girls' schools in backward areas like Bhudargad near Sahyadri. In places where there are no separate schools for girls, he encouraged girls to come to school and study together with boys.

Shahu Maharaj also paid special attention to the education of adult women. In 1919, a special decree was issued declaring that all accommodation and meals for adult women from backward castes would be provided free of cost by the royal court. In order for intelligent girls to pursue further education, the Maharaja placed scholarships for such girls on behalf of the royal court.

Shahu Maharaj did not focus on the primary and secondary education of girls, but on giving them higher education. He sent Atrikabai Daniyal Baker, a Christian girl, to Pune. He also sent five girls, including Radhabai Suryavanshi and Tarabai Khanolkar, to Mumbai for higher studies. Krishnabai Kelvakar was sent to Grant Medical College, Mumbai and made a doctor. Later, Maharaj sent Krishnabai to England for higher medical studies.

Shahu Maharaj's approach to the advancement of women was the sky's the limit.

He started a female training school in Kolhapur and appointed Rakhmabai Kelvakar, an intelligent woman, as his teacher. Rakhmabai made her choice meaningful and gave impetus to the work of women's education in Kolhapur Sansthan. After the retirement of Miss Lital, who was the education officer, Maharaj appointed Rakhmabai in her place.

Shahu Maharaj not only opened the doors of education to women at all levels, but also felt the need for women's political participation. So he sent two scholarly sisters, Krishnabai and Rakhmabai Kelvakar, from Kolhapur as volunteers to the National Congress convention held in Mumbai in 1895.

His Thoughts on Women's Education -

The scope of Shahu Maharaj's female education cannot be complete without the mention of his *Snusha* Indumati Devi. Indumati became a widow in the year 11. Then, she outraged by the whole family, Shahu Maharaj decided to educate her.

In 1917, Shahu Maharaj enacted the Widow Remarriage Act in his state. Widowhood was forbidden by Hindu theology and social restrictions. By legally lifting the ban, the Maharajah paved the way for remarriage of women. Not only did Maharaj pass this law, but he had put the option of remarriage before his Daughter inlaw Indumati.

His Thoughts on Women's Liberation -

Shahu Maharaj enacted the Inter-caste, Inter-Religious Marriage Act in 1919, which confirmed the unity of the nation along with the emancipation of women. At that time, inter-

caste marriages were considered illegal and procreation was considered illegitimate. Even so, owning one is still beyond the reach of the average person.

This is the clause that determines women's freedom. Here too the Maharaja started the reform from his own family. He married his sister Chandraprabhabai from the Janak family to the Dhangar family. It is better to imagine the effort that Maharaj had to go through to overcome such a society 100 years ago and bring about such a marriage

Shahu Maharaj gave a woman the freedom to choose a partner, as well as the freedom to be free from the bond she did not want. In 1919, by enacting the Kadimod Act, the Maharajah abolished the Kadimod system, which was based on the whims of the caste panchayats, and gave women the right to divorce.

By enacting many such laws, Shahu Maharaj gave women a weapon of protection. A native king enacted advanced laws from the British government in his kingdom. This is a revolutionary event in the history of India. He issued orders to stop methods that hurt women's self-esteem. In 1921, he issued an order banning obscene language about women at the *Shimga (Holi)* festival. Protesting against the veil system of women in the Maratha community, he says, "This veil system destroys the virtues of heroism in women." Shahu Maharaj's approach to women's issues touched all the progress of women's identity and it was from this perspective that he took up the resolution of women's liberation.

Contribution of Rajarshi Shahu Maharaj to The Cause of Women

- Miss. Nagma Shaikh
B.A.S.Y.

S h a h u Maharaj was crowned as a King of Kolhapur State, on 2nd April, 1894. Shahu Maharaj did not just lead a Royal Life, but he had a vision to see what was happening around him in the society. He had understood the problems of the grass root citizens of his State.

After the 'Vedokta episode' Shahu Maharaj has been against the caste system and discrimination. Similar kind of experience led Mahatma Jyotirao Phule revolt against

the Brahmin caste dominated society so did Shahu Maharaj. Maharaja undertook the work and continued the activities of the Satyashodhak Movement. Being well aware of the exploitation of the non-Brahmin and backward classes, Maharaj had been associated with Arya Samaj, Satyashodhak Samaj, Prathana Samaj.

Rajarshi Shahu Maharaj tried hard to uplift the backward class. Similarly Shahu Maharaj seems to be aware of the backwardness and exploitation of women in the contemporary Indian society. In a patriarchal society like ours, the status of women in the given caste system and religion was subordinate. With issues like child marriage, prohibition to widow re-

marriage, prohibition to women education, rate of illiteracy, want of boy child, parada system, the life of women in the society was unbearable and miserable, wife beating, violence, crimes like cruelty, rape against women and other such activities led women particularly widows go 'Sati' with Hindu traditions and customs based on religion, she was made to be totally

dependent on the male.

It was against this kind of status of women that social reformers, in particular, Mahatma Phule and Agarkar tried to make women aware of her identity and empower her. Hence he stressed on women education and implemented it by educating his wife Savitribai Phule and establishing schools for girls. Savitribai Phule served as his right hand in achieving the objective of women education as he considered education to be the instrument of women's overall development.

Shahu Maharaj was the person who continued the legacy of Satyashodhak Movement so also he upheld the cause of women's education and made efforts towards education of women. As said – charity begins at home; the best example in case of Shahu Maharaj was his realization of the need of educating women could be found in his efforts towards educating his widowed daughter in law 'Indumati' and bringing her out of the exploited society system.

Shahu Maharaj realized that the women in the contemporary society were extremely exploited and that only education alone could not resolve the issues. Shahu Maharaj felt the need of 'binding and enforceable' laws was the need of the hour to change the exploitative

long-standing traditions and customs in the society.

His contribution towards such law making regarding women is important from historic point of view as well as its relevance today. The most important laws enacted were,

- 1) Free and Compulsory Primary Education to All
- 2) Inter-caste and Inter-Religion Marriage and Marriage Registration Act
- 3) Prohibition of Harassment of Women Act
- 4) Divorce amongst different Caste and Religion – Kolhapur Act
- 5) Hindu Illegitimate Children and Act relating to Jogtin.

The laws made by him like 'Child Marriage Prohibition Act', 'Widow Re-marriage Act', 'Marriage Act', 'Prohibition of Harassment/Cruelty of Women Act', 'Devdasi Prohibition Act' are still relevant as the above problems relating to women still continue to exist even in the 21st century.

After independence, laws related to specific issues enumerated above have been enacted by the Indian Government, which points out towards the importance of the problem, the cause of women and the far-sightedness of Shahu Maharaj.

Rajarshi Shahu Maharaj : A True Democrat and Social Reformer

**- Miss. Dhanshree Kamble
B.A.T.Y.**

caste subjects in his state. Primary education to all regardless of caste and creed was one of his most significant priorities.

He was born Yeshwantrao in the Ghatge family in Kagal village of the Kolhapur district as Yeshwantrao Ghatge to Jaisingrao and Radhabai in June 26, 1874. Young Yeshwantrao lost his mother when he was only three. His education was supervised by his father till he was 10-year-old. In that year, he was adopted by Queen Anandibai, widow of King Shivaji IV, of the princely state of Kolhapur.

He completed his formal education at the Rajkumar College in Rajkot. He was married to Lakshmibai Khanvilkar, daughter of a nobleman from Baroda in 1891. The couple had four children – two sons and two daughters.

Social Reforms

From 1894 to 1922, Chhatrapati Shahu reigned as king of Kolhapur for 28 years. During this time, he implemented a number of social changes throughout his dominion. His focus was on education, and he wanted everyone to have access to it. In order to encourage education among his subjects, he introduced a number of educational programmes. He built separate hostels for various racial and religious groups, including the Panchals, Devadnya, Nabhik, Shimpi, Dhor-Chambhar populations, Muslims, Jains, and Christians.

Shahu maharaj also known as Rajarshi Shahu was considered a true democrat and social reformer. First Maharaja of the princely state of Kolhapur, he was an invaluable gem in the history of Maharashtra. Greatly influenced by the contributions of social reformer Mahatma Phule. Shahu Maharaj was an ideal leader and able ruler who was associated with many progressive and path breaking activities during his rule. From his coronation in 1894 till his demise in 1922, he worked tirelessly for the cause of the lower

He introduced several scholarships for the poor but meritorious students from backward castes. He also initiated a compulsory free primary education for all in his state.

Chhatrapati Shahu Maharaj opposed giving the Brahmins any special status and was a fervent supporter of equality for all social classes. When Brahmins refused to carry out religious rites for non-Brahmins, he withdrew them from their position as Royal Religious Advisors. He chose a young Maratha scholar for the position and gave him the honorific title of “Kshatra Jagadguru” (the global Kshatriya teacher). The Vedokta dispute in Maharashtra was caused by this episode and the Shahu’s encouraging of non-Brahmins to read and recite the Vedas.

The Vedokta controversy brought a storm of protest from the elite strata of the society; a vicious opposition of the Chhatrapati’s rule. He established the Deccan Rayat Association in Nipani during 1916. The association sought

to secure political rights for non-Brahmins and invite their equal participation in politics. Shahuji was influenced by the works of Jyotiba Phule, and he long patronized the Satya Shodhak Samaj, formed by Phule. In his later life, he, however, moved towards the Arya Samaj.

Chhatrapati Shahu made great efforts to abolish the concept of caste segregation and untouchability. He introduced (perhaps the first known) reservation system in government jobs for untouchable castes. His Royal Decree ordering his subjects to treat every member of the society as equal and granting the untouchables equal access to public utilities like wells and ponds, as well as establishments like schools and hospitals. He legalised inter-caste marriages and made a lot of efforts for the upliftment of the dalits. He discontinued the hereditary transfer of titles and tenures of revenue collectors (Kulkarni), a caste infamous for exploiting the masses, especially enslavement of the lower caste.

Rajarshi Shahu Maharaj A Democratic King

- Dnyaneshwar Jadhav
B.A.S.Y.

Introduction -

Rajashri Shahu Maharaj was one of the greatest social reformer in India. He is known for his great policies that has brought radical changes in society. He ruled for 28 years from 1894 to 1922 in Kolhapur princely state. Rajarshi Shahu Maharaj started new era of social, cultural, Educational and economic reforms. In childhood Chhatrapati Shahu Maharaj's original name was Yashwantrao Ghatage and he was adopted by Anandibai the widow of Chhatrapati Shivaji IV of Kolhapur in the year 1884. In 1891 Chhatrapati Shahu was married with lakshmibai. After his coronation programme. Rajarshi Shahu Maharaj was worked day and night for the welfare of non Brahmin and untouchable peoples in Kolhapur princely state. Shahu Maharaj was an ideal ruler and they had pity in the general public. Therefore Shahu Maharaj is given special honour even today.

Democratic Policies adopted by Rajarshi Shahu Maharaj in Kolhapur Princely State -

Rajarshi Shahu Maharaj was a great king and took many important decisions. Though were king democracy was considerable thinking and he was bahujan revolutionary king, a true democrat, a visionary, a patron of theatre, music and sports.

Chhatrapati Shahu Maharaj occupied the throne of Kolhapur princely state for 28 years from 1894 to 1922 and during this period Shahu Maharaj initiated numerous social reforms in his empire. His aim was make education available to masses. He opened hostels separately for different ethnicities and religions. He initiated

compulsory free primary education for all in his princely state. He started vedic schools for all castes and classes to learn the Sanskrit education.

Shahu Maharaj was a great reformer of his time. He known for the upliftment of poor and the down trodden in the society. H tried to educate and provide jobs to all of those leaving in his domain. This shows his nature of politician king and clear vision to the future.

The vedokta conflict was an important incident not only in the life of Maharaja Shahu but it effected social life of the whole of Maharashtra State. Vedokta conflict is the milestone in the Indian history for the revolt against inequity. Rajarshi Shahu Maharaj was the first king in India who implemented reservation policy and provided fifty percent reservation in Kolhapur princely state on 26 July 1902. He derecognized brahmmnical supremacy and religious bureaucracy of Brahmins. He was greatest supporter of Dr. Ambedkar movement and he was pillar of social democracy. Chhatrapati Shahu's other imitative was restricting child marriage in his state and he had given too much encouragement of intercaste marriage and widow remarriage. Also to protect women against violence and crimes, on 2nd August 1919 Kolhapur Gazetteer published a law to prohibit the violence against women and divorce rules. He long patronized the satyashodhak Samaj. Shahu Maharaj arranged for several non-brahmin youth to be trained to function as priests. However Rajarshi Shahu Maharaj faced opposition from Brahmin peoples.

Education For Social Change And Economic Upliftment : Chh. Shahu Maharaj

- Miss. Aishwarya Borewar
B.A.F.Y.

A Views of Rajarshi Chhatrapati Shahu Maharaj Even though, Chh. Shahu Maharaj thought that if we provided the education for only few people we should allot the administrative duties to the few, which will be dangerous to the society. Hence, the chh. Shahu decided to provide education as compulsory merit good to the all. He was very familiar with the concentrated power of administration of bureaucracy in hands of forward communities in that days. So he tried to essentiality of spreading the knowledge in all society before the transfer of power and made education compulsory to all. He advised that free and compulsory primary education is the only invigorating tonic that will enable the lower classes to throw off this incubus of the past .

Chhatrapati Shahu Maharaj believed that no country had made progress without education. Best politicians, great warriors are not born in illiterate country . So it is essential to give free and compulsory education to the people of India. It menace, Maharaj identified the importance of education to the masses, and it should be free and compulsory. It is clear that education is essential for survival and national progress. Free and compulsory Education for decentralize the Power In General it's found that the bureaucratic and administrative power is

always in hands of educated and economically empowered people. But there is close association between the education and economical empowerment .

He examined that there is strong relationship between educational and economic empowerment status. The author assumes that this relationship between education and empowerment was exercised by the Chh. Shahu Maharaj through his Idea of Free and Compulsory education in his state. Many recent research studies identified the importance of such relationship in modern era. But Chh. Shahu has realized this so early period of modern era, it is the gratefulness of the Maharaj.

The Strategy of Free and compulsory Education Since the Ganesh Festival of that year 1917. He announced that free and compulsory primary education would be introduced in the state and every parent should send their children to the school. For the providing primary education Chh. Shahu Maharaja had opened a separate division in the revenue department of his state and appointed Prof. Apate as Director. Chh. Shahu Maharja also appointed a committee of Raobahadur Karamarkar, Krishnaji Dhonde, Marathe Guruji, Prof. Panditrao and Vishupant Kale to work out the details of the scheme for

compulsory primary education. The report was to be submitted by Raobahadur Dongre, the Educational Inspector

Fine to the Parents:

To enforce the parents for sending their children to school Chh. Shahu Maharaj issued a declaration that it is the responsibility of the every parents to send their children to school when they attain the schooling age. If they fail to do so within 30 days, the teacher was to report the names of the parents to the Mamledar, who was fined them Rs. 1 every month of delay. He thought that fine implies that receive a penalty for not doing something they're supposed to do. This method has been used smartly by the chh. Shahu Maharja for achieving the target of education to all.

Educational Cess:

The solve the problem of expenditure on free and compulsory education Chh. shahu Maharaj had lived education educational cess on doctors, pleaders, officers, money lenders and Inamdars whose income was more than Rs. 100. In modern India, the concept of education cess was introduced by Government of India since 2004. Dr. Raja Chelliah Committee on tax reforms recommended an education cess of 2% thereon

w.e.f 10 September 2004 on the services provided by service providers.

These evidences shows the vision and the ability to think about or plan the future with imagination or wisdom of Chh. Shahu Maharaj regarding to education and meet the cost of eductaion through the tax revenue.

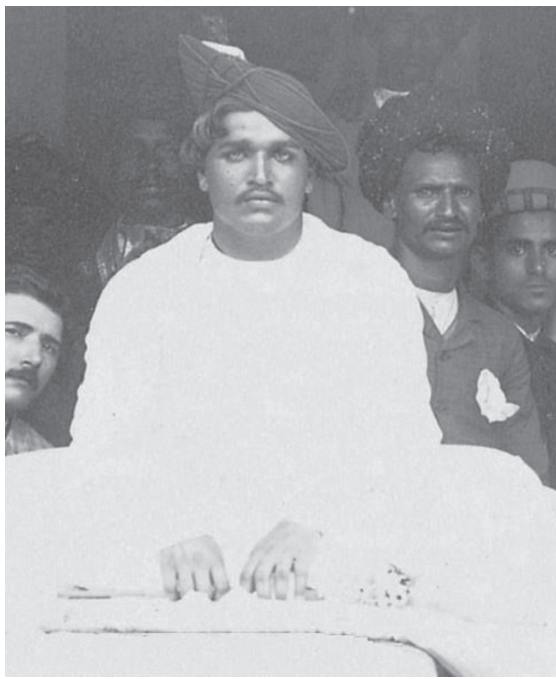
Scholarships and Freeships:

Chh. Shahu Maharaj was offering scholarships and freeships to the students. It was too necessary that time for attracting the students for taking education .

Hence, the Maharaj has implied this scheme accordingly. He issued an order in 1911 that the Backward class students in the Rajaram High School and Rajaram College, be given freeship. Basically there was a scheme of freeships in schools since 1885, however, it was modified in 15th May 1911.

The scheme of Free and compulsory Education is not only the scheme for specific persons but also it was a inclusive in nature. Chh. Shahu issued order that these schools and colleges are open to all castes and communities, the freeships were sanctioned for the boys from lower classes such as agricultural workers preferably.

Work of Rajarshi Shahu Maharaj for backwards education

- Bhagwat Bhosale
B.A.F.Y.

Introduction -

In British rules there were different Indian rulers under the power of British Government ruling in India. They got their won states and responsible for the development of the Sansthan. Kolhapur Aliskarveer was one of the leading states ruled by Chhatrapati Shahu Maharaja. Though these states were under the British Government they did some good social activities and started some good schemes for the welfare of their people along with irrigation, backwards education facility, and agricultural reforms. The Sansthan. Kolhapur was famous for the educational activities Chhatrapati Shahu Maharaja. was not only ruler but also educational reformer. He took interest in the education of heir people. He was opinion that education is the only means to improve the condition of the people and also seems education should be in the common people

hand. As well as education should be given free of cost.

Educational Thoughts of Chhatrapati Shahu Maharaja –

Chhatrapati Shahu Maharaja is first king in the India to implement Reservation policy in education sector for backwards society. And also Vacancies were kept in his state. He was very proud of his state which Was acting as the mother of minority administration. He understood very Well without education people would not develop. He says education is One of the important factors for multidimensional aspects of development Of an individual and society. Education has been included as Fundamantental rights in our constitution. If considering the educational Problems we have seen that there are lack of education to the backward Class people educational problems of women, and

handicapped children, Lack of money for education reservation problems etc. these problems If We want to minimize the problems of life we have to study status and Quality of education. Under the influence of Mahatma Phule Chhatrapati Shahu Maharaja. He thinks education is a good weapon against the battle Of social religious economic inequality. He adopted idea of spreading Primary education form Mahatma Phule Boarding Home Movement.

The poverty and castes were main obstacles in the way of the poor and backward masses. That why he started various hostels for the children from different cast and religious he not only subsidized education in his state providing free education to all but opened several hostels for the rural and low caste student. His educational institution includes Victoria Maratha Boarding School, Miss Clarke Boarding school and Deccan Rayat Sanstha. He ensured suitable employment for the educated Students. Like Sayajirao Gaikwad, Chhatrapati Shahu Maharaja. Offered scholarships to the

backward students for the higher education. For instance He helped Dr. B. R. Ambedkars Higher Education and his News paper Muknyak, P. C. Patil, Prin C. R. Tawade for taking higher education.

Chhatrapati Shahu Maharaja declared the compulsory primary education for all tribes and castes in June 1913 and also 8th sept 1917 he issued the law of free primary education compulsory for all and opened primary schools in every village populated 500 to 1000 persons. He tried to bring women in main educational stream.

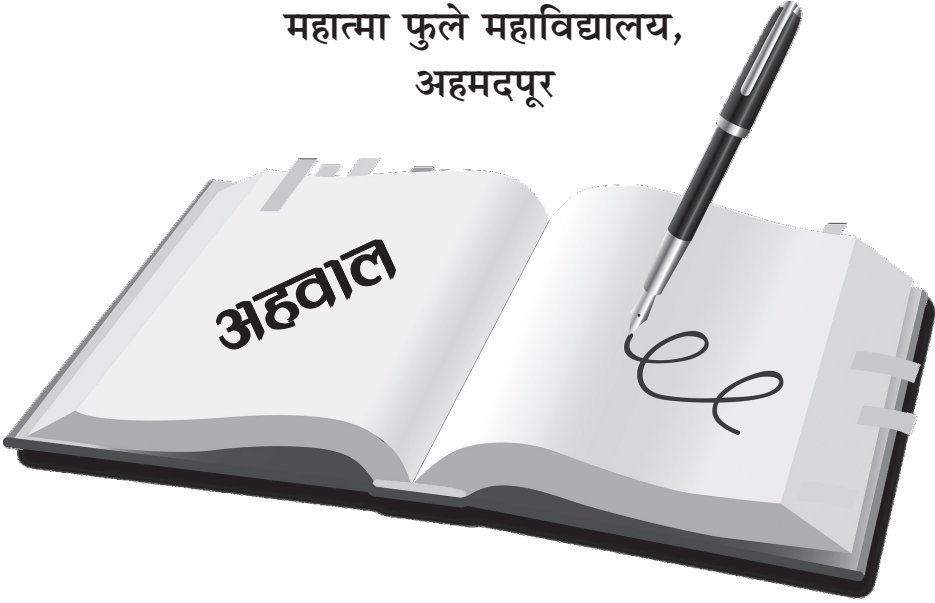
In Short –

After the study and analysis of Chhatrapati Shahu Maharaja Educational thought. We come to know Chhatrapati Shahu Maharaja is still important in present educational scenario. The underprivileged groups are remain backward in higher education despite govt has been revised educational policies. Besides this educational thoughts of Chhatrapati Shahu Maharaja need to be understood in true sense by the government machinery while restructuring the educational policies today's context.”

महात्मा फुले महाविद्यालय,
अहमदपूर

२०२२-२०२३

मराठी विभाग : वार्षिक अहवाल

२०२२-२३

शैक्षणिक सत्राच्या प्रारंभीच महाविद्यालयाचे प्राचार्य तथा मराठी विभागाचे प्रमुख डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली मराठी विभागाची बैठक घेण्यात आली. या बैठकीत वर्षभरातील सर्व कार्यक्रमांचे नियोजन करण्यात आले.

दि. १९ जून २०२२ रोजी मराठी विभागाच्या वतीने आयोजित करण्यात आलेल्या राष्ट्रीय पातळीवरील महात्मा फुले राष्ट्रीय साहित्य पुरस्कार वितरणाचा सोहळा महाविद्यालयाच्या सभागृहात संपन्न झाला. या कार्यक्रमाचे अध्यक्षस्थान महाराष्ट्रातील ख्यातनाम पत्रकार, लेखक व समीक्षक प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांनी भूषविले तर या कार्यक्रमाला प्रमुख पाहुणे म्हणून महाराष्ट्र राज्याचे माजी मंत्री बाळासाहेब जाधव, तसेच किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे पदाधिकारी श्रीरंगराव पाटील, ज्ञानदेव झोडगे, पी. टी. शिंदे, पृथ्वीराज पाटील एकंबेकर आदींची प्रमुख उपस्थिती होती. प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते महात्मा फुले व सावित्रीबाई फुले राष्ट्रीय साहित्य पुरस्कारांचे वितरण करण्यात आले.

विद्यार्थी प्रवेशानंतर दि. ३० जुलै २०२२ रोजी महाविद्यालयात रीतसर तासिकांना प्रारंभ झाला. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली दि. ११ सप्टेंबर २०२२ रोजी मराठी विभागाच्या वतीने “मराठी आत्मकथने: स्वरूप आणि चिकित्सा” या विषयावरील एक दिवसीय आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्र गुगल मीट या आभासी माध्यमातून घेण्यात आले. या चर्चासत्रास उद्घाटक म्हणून जर्मनी येथून जयलक्ष्मी आंबटवार तर बीजभाषक म्हणून मुंबई विद्यापीठाच्या मराठी विभाग

प्रमुख डॉ. वंदना महाजन उपस्थित होत्या. या चर्चासत्राचे अध्यक्षस्थान प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांनी भूषविले. यावेळी किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे पदाधिकारी श्रीरंगराव पाटील व ज्ञानदेव झोडगे गुरुजी यांची प्रमुख उपस्थिती होती. चर्चासत्रातील निबंध वाचन सत्राचे अध्यक्ष म्हणून सुप्रसिद्ध लेखक तथा चित्रपट अभिनेते डॉ. दिनेश काळे (वसई) यांची उपस्थिती होती. तर कॅनडा येथील दीपांजली लांडगे, अंबाजोगाई येथील डॉ. नाथराव घरजाळे आणि मेहकर येथील डॉ. सविता पवार या संशोधकांनी आपले शोधनिबंध यावेळी वाचले. या चर्चासत्राचे यशस्वी संयोजक म्हणून डॉ. मारोती कसाब व डॉ. अनिल मुंढे यांनी काम पाहिले. त्यांनी संपादित केलेल्या ‘नव्वदोतरी मराठी आत्मकथने : स्वरूप आणि चिकित्सा’ आणि ‘नव्वदोतरी स्त्री आत्मकथने: स्वरूप आणि चिकित्सा’ या दोन आयएसबीएन ग्रंथांचे प्रकाशन यावेळी मान्यवरांच्या हस्ते करण्यात आले. या चर्चासत्राचा लाभ जवळपास १०० अभ्यासकांनी घेतला.

महाविद्यालयाचे प्राचार्य तथा मराठी विभाग प्रमुख डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांना लातूर येथे दि. १८ सप्टेंबर २०२२ रोजी राष्ट्रीय मूलनिवासी बहुजन कर्मचारी संघाच्या वतीने राष्ट्रीय पुरस्कार तर मराठीचे प्राध्यापक डॉ. अनिल मुंढे व सहयोगी प्राध्यापक डॉ. मारोती कसाब यांना राज्यस्तरीय पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. विशेष म्हणजे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांना अमेरिकेतील सेंट्रल विद्यापीठाने डी. लिट्. (डॉक्टर ऑफ लिटरेचर) ही सन्मानाची पदवी यावर्षी बहाल केली.

तसेच त्यांना कंधार येथील लोकमान्य टिळक उत्कृष्ट पत्रकारिता पुरस्कारानेही सन्मानित करण्यात आले.

महाविद्यालयाच्या उभारणीत ज्यांचे मोलाचे योगदान आहे, असे किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे माजी अध्यक्ष कै. पी.जी. पाटील यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त दि. १९ ऑक्टोबर २०२२ रोजी झालेल्या कार्यक्रमात ह.भ.प.डॉ. अनिल मुंढे यांचे कै. पी. जी. पाटील यांच्या जीवन कार्यावर विशेष व्याख्यान झाले.

महाराष्ट्र शासन मुंबई, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड आणि उच्च शिक्षण विभाग नांदेड यांच्या आदेशानुसार महाविद्यालयात मराठी विभागाच्या वतीने १४ ते २८ जानेवारी २०२३ या कालावधीत 'मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा' साजरा करण्यात आला. दि १८ जानेवारी २०२३ रोजी मराठी भाषा, साहित्य व संस्कृती या 'आविष्कार' भितीपत्रकाचे प्रकाशन महाविद्यालयाचे प्राचार्य तथा मराठी विभाग प्रमुख डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या हस्ते करण्यात आले. दि. १९ जानेवारी २०२३ रोजी गुराखी गड, (लोहा), सुफी दर्गा (कंधार), भुईकोट किल्ला, कंधार आणि गुरुगोविंद सिंह सचखंड गुरुद्वारा, नांदेड अशा विविध ठिकाणी महाविद्यालयाच्या मराठी विभागाच्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल करण्यात आली होती.

दि. २१ जानेवारी २०२३ रोजी महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थ्यांसाठी 'मायबोली मराठीची महती' या विषयावर वक्तृत्व स्पर्धा घेण्यात आली. त्याच दिवशी 'मराठी भाषा: काल, आज आणि उद्या' या विषयावर निबंध लेखन स्पर्धाही घेण्यात आली. दि. २२ जानेवारी २०२३ रोजी

'एका लेखकाची मुलाखत' या उपक्रमांतर्गत महाराष्ट्रातील ख्यातनाम लेखक प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांची महाविद्यालयातील मराठी विभागाच्या विद्यार्थ्यांनी अत्यंत सविस्तर आणि रंगतदार अशी मुलाखत घेतली. मराठी भाषा संवर्धन पंधरवड्याचा समारोप दिनांक २८ जानेवारी २०२३ रोजी महाविद्यालयाच्या सभागृहात झाला याप्रसंगी प्रमुख पाहुणे म्हणून कवी एन. डी. राठोड हे उपस्थित होते. या कार्यक्रमात महाविद्यालयाच्या माजी विद्यार्थिनी व कवयित्री वर्षा लगडे यांचा 'काव्यवर्षा हा काव्यसंग्रह मान्यवरांच्या हस्ते प्रकाशित करण्यात आला.

दिनांक २७ फेब्रुवारी २०२३ हा दिवस महाविद्यालयात कवी कुसुमाग्रज यांच्या जयंतीनिमित्त 'मराठी भाषा गौरव दिन' म्हणून साजरा करण्यात आला. संध्याकाळी ठीक साडेपाच वाजता गुगल मीटवर प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली निमंत्रितांच्या कवी संमेलनात छत्रपती संभाजी नगर येथून महादेवी चौकटे, ज्योती सोनवणे, अलकनंदा घुगे, कोकणातून मनीषा सूर्यवंशी, मुंबईतून वृषाली पंडित, अजय मुरमुरे, मीनाक्षी तौर, रंजना गायकवाड, उदगीर येथील व्यंकट सूर्यवंशी, लोहा येथून संतोष चमकुरे, वर्धा येथून मीरा निचळे आदी मान्यवर कवी सहभागी झाले होते.

अशा प्रकारे महाविद्यालयाचे प्राचार्य व मराठी विभागप्रमुख डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली महाविद्यालयात दैनंदिन तासिकांसोबतच चर्चासत्रे, घटक चाचण्या, प्रश्नोत्तरे, अंतर्गत मूल्यमापन परीक्षा यासह विविध साहित्यिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक उपक्रम वर्षभर घेण्यात आले.

धन्यवाद !

मराठी विभाग विद्यार्थी संख्या २०२१-२२

अ.क.	वर्ग	प्रवेश विद्यार्थी			खुला		इमाव		अजाती		अनुजमाती	
		मुले	मुली	एकूण	मुले	मुली	मुले	मुली	मुले	मुली	मुले	मुली
१	बी.ए.प्रथम ऐच्छिक	२१	१५	३६	२	२	४	१०	१४	३	१	०
२	बी.ए.प्रथम द्वि.भाषा	२२	१९	४१	४	४	४	१४	१०	५	०	०
३	बी.ए.द्वितीय ऐच्छिक	११	१५	२६	२	१	२	४	७	९	०	१
४	बी.ए.द्वितीय द्वि.भाषा	१०	१९	२९	२	४	४	८	४	६	०	१
५	बी.ए.तृतीय वर्ष	९	१२	२१	१	१	३	८	५	३	०	०

मराठी विभाग निकाल

हिवाळी परीक्षा २०२०

अ.क.	वर्ग	पेपर	परीक्षेस बसलेले	परीक्षा दिलेले	अनुपस्थित	उतीर्ण	अनुतीर्ण	टक्केवारी
१	बी.ए.प्रथम द्वि.भाषा	१	४२	३५	७	३५	०	१००
२	बी.ए.प्रथम ऐच्छिक	१	४५	३५	१०	३५	०	१००
३	बी.ए.प्रथम ऐच्छिक	२	४५	३५	१०	३५	०	१००
४	बी.ए.द्वितीय भाषा	३	२१	१९	०	१९	०	१००
५	बी.ए.द्वितीय ऐच्छिक	५	२१	२०	१	२०	०	१००
६	बी.ए.द्वितीय ऐच्छिक	६	२१	२०	१	२०	०	१००
७	बी.ए.तृतीय ऐच्छिक	९	२३	२३	०	२३	०	१००
८	बी.ए.तृतीय ऐच्छिक	१०	२३	२३	०	२३	०	१००

मराठी विभाग निकाल

उन्हाळी परीक्षा २०२१

अ.क.	वर्ग	पेपर	परीक्षेस बसलेले	परीक्षा दिलेले	अनुपस्थित	उतीर्ण	अनुतीर्ण	टक्केवारी
१	बी.ए.प्रथम द्वि.भाषा	२	३०	३०	३	३०	०	१००
२	बी.ए.प्रथम ऐच्छिक	३	३४	२६	८	२६	०	१००
३	बी.ए.प्रथम ऐच्छिक	४	३४	२६	८	२६	०	१००
४	बी.ए.द्वितीय भाषा	४	२१	१९	२	१७	२	८९.४७
५	बी.ए.द्वितीय ऐच्छिक	७	२१	२०	१	२०	०	१००
६	बी.ए.द्वितीय ऐच्छिक	८	२१	२०	१	१९	१	९५.००
७	बी.ए.तृतीय ऐच्छिक	११	२२	२२	०	२२	०	१००
८	बी.ए.तृतीय ऐच्छिक	१२	२२	२२	०	२२	०	१००

प्रो. डॉ. अनिल मुंडे
प्रा. डॉ. मारोती कसाब
मराठी विभाग

हिंदी विभाग अहवाल

२०२२-२३

सन २००० मे महाविद्यालय की स्थापना के साथ हिंदी विभाग की स्थापना हुई है। अर्थात हिंदी विभाग इस महाविद्यालय के प्रारंभ से ही कार्यरत है। महाविद्यालय मे हिंदी विभाग में हिंदी विषय द्वितीय भाषा और ऐच्छिक के रूप मे पढाया जाता है। स्नातक स्तर पर हिंदी विषय लेने के लिए छात्र-छात्राओं का बारहवीं कक्षा मे हिंदी विषय ही होना आवश्यक नहीं है।

महाविद्यालय के विभाग में दो पूर्ण कालिक अध्यापक कार्यरत है। प्रोफेसर डॉ. नागराज मुळे ३ फरवरी २००४ से विभाग के अध्यक्ष तथा वर्तमान मे प्रोफेसर के रूप मे कार्यरत है। तथा डॉ.पांडुरंग चिलगर ३० नवम्बर २००९ से कार्यरत हैं तथा वर्तमान मे सहयोगी प्राध्यापक के पद नियुक्त है।

इस साल महाविद्यालय की सुरुवात होते ही, शैक्षिक वर्ष २०२२ - २३ के प्रवेश प्रारंभ हो गये। हमारे महाविद्यालय में स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विश्वविद्यालय नांदेड का सत्र निहाय पाठ्यक्रम पढाया जाता हैं। हर साल की तरह २०२२ - २३ में बी.ए. प्रथम, द्वितीय, तृतीय वर्ष मे प्रवेश लेने के बाद नियमित रूप से हिंदी की तासिकाएँ सुरू हो गईं। हिंदी विभाग द्वारा सत्र के प्रारंभ मे सभी छात्रों की बैठक बुलाकर हिंदी साहित्य मंडल तथा प्रयास पत्रिका संपादक मंडल की स्थापना की गई। सत्र के प्रारंभ मे सभी छात्रों के साथ चर्चा कर हिंदी विभागात द्वारा हिंदी साहित्य मंडल के अध्यक्ष तथा अन्य पदाधिकारियों का चयन किया गया है। और उनके द्वारा वर्षभर विभिन्न साहित्यिक

गतिविधियों का आयोजन किया जाता है। जिससे छात्रों में साहित्य की प्रति रुचि निर्माण होने के साथ - साथ साहित्य निर्माण की प्रेरणा मिलती है।

शैक्षणिक वर्ष २०२२ - २३ हिंदी साहित्य मंडल तथा संपादक मंडल का गठन इस प्रकार किया गया हैं -

हिंदी साहित्य मंडल - २०२२ २३

अध्यक्ष : कु. नरवटे वर्षारानी किशनराव
(बी. ए. तृतीय वर्ष)

उपाध्यक्ष : पाटील राम यशवंत
(बी. ए. तृतीय वर्ष)

कोषाध्यक्ष : श्रीरामे ज्ञानेश्वर व्यंकट
(बी. ए. तृतीय वर्ष)

सचिव : कु. देशमुख ऋतुजा यशवंत
(बी. ए. प्रथम वर्ष)

सदस्य : कु. पठाण नूरजहा
(बी. ए. द्वितीय वर्ष)

सदस्य : कदम अविराज रमाकांत
(बी. ए. द्वितीय वर्ष)

सदस्य : कु. मंडले पायल धनराज
(बी. ए. प्रथम वर्ष)

संपादक मंडल - २०२२-२३

संपादक : कु. शेख जुफिशा जैनुद्दीन
(बी. ए. तृतीय वर्ष)

कार्यकारी संपादक : कु. हिप्परगेकर मायावती ज्ञानोबा
(बी. ए. प्रथम वर्ष)

रेखाटन : कु. मंडले वैष्णवी जगदीश
(बी. ए. प्रथम वर्ष)

शब्दसज्जा :	कु. सुरनर मनीषा मसणाजी (बी. ए. तृतीय वर्ष)
सदस्य :	भोसले भागवत ज्ञानोबा (बी. ए. प्रथम वर्ष)
सदस्य :	कु. सोनेवाड संध्या रत्नाकर (बी. ए. प्रथम वर्ष)
सदस्य :	कु. दराडे प्रतीक्षा शिवाजी (बी. ए. प्रथम वर्ष)

इस प्रकार शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ के लिए हिंदी साहित्य मंडल तथा संपादक मंडल का गठन किया गया। दि. १४ सितंबर २०२२ के दिन हिंदी दिवस बड़े ही उत्साह के साथ मनाया गया। इस समारोह के अध्यक्ष महाविद्यालय के प्रधानाचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील थे तथा प्रमुख अतिथी के रूप में श्री. हवगीस्वामी महाविद्यालय उदगीर के हिंदी विभाग में कार्यरत डॉ. मनोहर भंडारे उपस्थित थे। जिन्होंने हिंदी भाषा और साहित्य का महत्व प्रतिपादित किया तथा जीवन में हिंदी भाषा का महत्वपूर्ण स्थान है आदि पर भाष्य किया।

दि. ४ अक्तूबर २०२२ के दिन हिंदी साहित्य मंडल का उद्घाटन कार्यक्रम आयोजित किया गया था। इस कार्यक्रम के लिए किसान शिक्षण प्रसारक मंडल के सचिव मा. श्री. ज्ञानदेव झोडगे साहब अध्यक्ष के रूप में उपस्थित थे, साथ ही महाराष्ट्र राज्य के पूर्व राज्यमंत्री मा. श्री. बाळासाहेब जाधव साहेब प्रमुख उद्घाटक के रूप में उपस्थित थे। उनकी उपस्थिति में हिंदी साहित्य मंडल का उद्घाटन कार्यक्रम संपन्न हुआ तथा प्रयास पत्रिका का विमोचन मान्यवरों के कर कमलों से किया गया।

इसके साथ ही हिंदी साहित्य मंडल तथा संपादक मंडल द्वारा वर्षभर प्रयास पत्रिका का विमोचन महाविद्यालय के प्रधानाचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील

साहेब के कर कमलों से किया जाता है।

इस वर्ष हिंदी विभाग द्वारा दोआंतरराष्ट्रीय ई-संगोष्ठियों का आयोजन किया गया था। पहली आंतरराष्ट्रीय ई - संगोष्ठी २७ मई २०२२ के दिन 'वैश्विकरण के परिप्रेक्ष्य में हिंदी भाषा और साहित्य' इस विषय पर आयोजित की गई। इस संगोष्ठी के लिए बीजभाषक के रूप में चीन के क्वॉनतोंग विश्वविद्यालय के विदेशी भाषा विभाग के प्रोफेसर डॉ. विवेक मणी त्रिपाठी उपस्थित थे तथा संगोष्ठी के अध्यक्ष के रूप में महाविद्यालय के प्रधानाचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील थे तथा प्रमुख उपस्थिति में किसान शिक्षण प्रसारक मंडल के सचिव मा. श्री. ज्ञानदेव झोडगे साहेब उपस्थित थे। इस संगोष्ठी में देश - विदेश से झूम तथा युट्युब के माध्यम से ३०० से अधिक प्रतिभागी सहभागी हुए थे। इस आंतरराष्ट्रीय ई -संगोष्ठी के समय ही विद्वतजनो की उपस्थिति में 'वैश्विकरण के परिप्रेक्ष्य में हिंदी भाषा और साहित्य' इस ग्रंथ का लोकार्पण किया गया।

इस शैक्षणिक वर्ष में ही दुसरी आंतरराष्ट्रीय ई - संगोष्ठी पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होलकर की जयंती की उपलक्ष्य में ३१ मई २०२२ के दिन आयोजित की गई। इस संगोष्ठी का विषय 'पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होलकर : जीवन और कार्य' था। इस संगोष्ठी के अध्यक्ष के रूप में महाविद्यालय के प्रधानाचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील उपस्थित थे तथा बीजभाषक के रूप में त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तीपूर नेपाल के हिंदी विभाग के प्रोफेसर डॉ. विनोदकुमार 'विश्वकर्मा' उपस्थित थे। इस संगोष्ठी में देश विदेश से युट्युब तथा झूम ? प के माध्यम से ४०० से अधिक प्रतिभागी सहभागी हुए थे। इन सभी की उपस्थिति में पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होलकर : जीवन और कार्य इस ग्रंथ का लोकार्पण किया

गया।

इस शैक्षिक वर्ष के अंतर्गत हमारे हिंदी विभाग के सहाय्यक प्राध्यापक डॉ. पांडुरंग चिलगर की सहयोगी प्राध्यापक के रूप में पदोन्नती की गई। विभाग के प्राध्यापक छात्र छात्राओं के सर्वांगीण विकास के लिये विभिन्न गतिविधियों का, कार्यक्रमों का निरंतर आयोजन करते हैं। साथ ही साथ छात्रों के सर्वांगीण विकास के लिये हिंदी विभाग द्वारा सांस्कृतिक तथा राष्ट्रीय सेवा योजना, क्रीडा विभाग. युवक महोत्सव आदी विभागून द्वारा आयोजित

व्यक्तिमत्व विकास संबंधि जो भी गतिविधिया है उसमे सहभागी होने हेतु छात्रोंको प्रोत्साहित किया जाता है। इसी प्रकार वर्षभर हिंदी दिवस, विश्व हिंदी दिवस के साथ ज्साथ हिंदी साहित्यकारों की जयंती – पुण्यतिथि के उपलक्ष्य मे छात्रों को अवगत कराया जाता है। और साहित्यकारों का परिचय पीपीटी के माध्यम से दिया जाता है। इस प्रकार शैक्षणिक वर्ष २०२२- २३ मे महाविद्यालय के प्रधानाचार्य डॉ.वसंत बिरादार पाटील साहेब के सहयोग से हिंदी विभाग में विभाग ने सफलता प्राप्त की है।

WINTER - 2021

Sr. No.	Class	Paper No	Admitted	Present	Absent	Pass	Fail	Result in %
1	B.A.F.Y	I	30	27	03	27	-	100
	OPT	II	30	27	03	27	-	100
2	B.A.F.Y	I	67	53	14	53	-	100
3	B.A.S.Y	V	22	17	05	17	-	100
	OPT	VI	22	17	05	17	-	100
4	B.A.S.Y	III	37	33	04	32	01	97
5	B.A.S.Y	I	07	07	-	07	-	100
6	B.A.T.Y	IX	06	06	-	06	-	100
	OPT	X	06	06	-	06	-	100
7	B.A.T.Y	III	05	05	-	05	-	100
	S.E.C.							

SUMMER - 2022

Sr. No.	Class	Paper No	Admited	Present	Absent	Pass	Fail	Result in %
1	B.A.F.Y	III	23	18	05	16	02	88.88
	OPT	IV	23	18	06	15	02	88.23
2	B.A.F.Y S.L.	II	57	53	04	47	06	87.23
3	B.A.S.Y	VI	20	20	-	20	-	100
	OPT	VIII	20	19	01	19	-	100
4	B.A.S.Y S.L.	IV	36	30	06	29	01	96.66
5	B.A.S.Y S.E.C.	II	07	07	-	07	-	100
6	B.A.T.Y	XI	06	06	-	06	-	100
	OPT	XII	06	06	-	06	-	100
7	B.A.T.Y S.E.C.	IV	05	05	-	05	-	100

Dept. of HINDI (2022-23)

Sr. No	CLASS	Admited Student			SC			ST			OBC			OPEN		
		M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T
1	B.A.F.Y.(S.L)	44	51	95	24	18	42	-	-	-	14	25	39	06	08	14
	B.A.F.Y.(OPT)	24	19	43	12	07	19	-	-	-	06	08	14	06	04	10
2	B.A.S.Y.(S.L)	24	23	47	13	07	20	01	-	01	05	10	15	05	06	11
	B.A.S.Y.(OPT)	09	08	17	02	02	04	-	-	-	03	02	05	04	04	08
	B.A.S.Y.(SEC)	01	03	04	-	-	-	-	-	-	-	01	01	01	02	03
3	B.A.T.Y.(OPT)	08	12	20	01	02	03	-	-	-	04	06	10	03	04	07
	B.A.T.Y.(SEC)	03	02	06	-	-	-	-	-	-	02	-	02	01	03	04

डॉ. पांडुरंग चिलगर
हिंदी विभाग

Department of English

Annual Report 2022-23

The department of English is one of the leading departments in the college. It offers UG course. At present one faculty is working in the department. The department of English tries to motivate to learn English language. The department conducts various activities for the enrichment of students such as seminars, group discussion & wallpaper publication, Educational tour etc.

Every year Department of English forms English Literary Association at the beginning of Academic Year. Through English Literary Association runs wallpaper "Daffodils". Active students are nominated for the Editorial Board of the wallpaper "Daffodils".

The aim and objectives of English Literary Association is to inculcate among students a fondness for language and enhance their literary skills, to work overall personality

development of students. Department tries to develop leadership qualities in the students by allowing them to arrange certain functions, to run wall-paper, to develop literary taste and writing skills among the students and to promote students for creative and critical thinking skills.

The English Literary Association was inaugurated with all its splendor and grandeur. Hon'ble Principal Dr. Vasant Biradar was the Chairperson of this inaugural function. Mr. A.C.Akade, (Head, Department of English, M. P. M. Ahmedpur) and students were present at that time.

A Guest Lecture was organized on 'Career Opportunities in English' on 04/02/2023. Educational Tour was arranged 17/02/2023.

The department is excelling in its research contribution through publication of research papers.

Class wise and Gender wise Students strength of Department of English

DEPARTMENT OF ENGLISH

ACADEMIC YEAR 2022-23

Students Strength

English Compulsory

Category	B.A.F.Y (Comp.)			B.A.S.Y. (Comp.)		
	Male	Female	Total	Male	Female	Total
OPEN	12	10	22	08	08	16
SC	35	26	61	16	10	26
ST	00	01	01	01	00	01
OBC	18	33	51	11	14	25
TOTAL	65	70	135	36	32	68

**Students Strength
Optional**

Category	B.A.F.Y. Optional			B.A.S.Y. Optional			B.A.T.Y. Optional		
	Male	Female	Total	Male	Female	Total	Male	Female	Total
OPEN	00	01	01	01	02	03	01	00	01
SC	01	02	03	03	03	06	00	02	02
ST	00	01	01	00	00	00	00	00	00
OBC	00	05	05	01	02	03	00	00	00
TOTAL	01	09	10	05	07	12	01	02	03

**Result of Department of English
Academic Year 2021-22
Winter 2021**

Class	Paper	Admitted	Exam.sub.	Present/Absent	Pass	Fail	%
BAFY	ENG.(COMP.) A.C.AKADE	123	108	84/23	82	02	97.61
	OPT. I A.C.AKADE	17	17	14/03	14	00	100
	OPT. II A.C.AKADE	17	17	15/02	15	00	100
BASV	ENG.(COMP.) S.V.GAIKWAD	68	50	44/06	44	00	100
	OPT V S.V.GAIKWAD	06	04	04/00	04	00	100
	OPT VI K.G.SHAIKH	06	04	04/00	04	00	100
BATY	OPT. IX S.V.GAIKWAD K.G.SHAIKH	12	10	10/02	10	00	100
	OPT. X A.C.AKADE	12	10	10/02	10	00	100

Result of Department of English
Academic Year 2021-22
Result Summer - 2022

Class	Paper	Admitted	Exam.sub.	Present/Absent	Pass	Fail	%
BAFY	ENG.(COMP.) A.C.AKADE	123	86	73/07	58	15	79.45
	OPT. III A.C.AKADE	17	15	13/02	11	02	84.61
	OPT. IV A.C.AKADE	17	15	13/02	07	06	53.84
BASY	ENG.(COMP.) S.V.GAIKWAD	68	64	55/09	53	02	96.36
	OPT VII S.V.GAIKWAD	06	05	04/01	03	00	100
	OPT VIII K.G.SHAIKH	06	05	04/01	03	00	100
BATY	OPT. IX S.V.GAIKWAD K.G.SHAIKH	12	11	11/00	11	00	100
	OPT. X A.C.AKADE	12	11	11/00	11	00	100

Prof. A. C. Akade
H.O.D. English Department

संस्कृत विभाग

वार्षिक अहवाल २०२२- २०२३

विद्यार्थी संख्या

sr	Class	Admitted			Open		OBC		SC		NT	
		boy	Girls	Total	M	F	M	F	M	F	M	F
1	B.A. First Year	11	7	18	1	2	1	1	6	2	3	2
2	B.A. Second Year	10	01	11	1	0	0	1	09	0	0	0
3	B.A. Third Year	06	01	07	0	1	2	0	4	0	0	0

महाकवी कालिदास दिन -

आषाढ महिन्याच्या पहिल्या दिवशी महाकवी कालिदासाचा दिन म्हणून साजरा करण्यात येतो संपूर्ण भारतात हा दिवस मोठ्या उत्साहाने साजरा केला जातो- त्याचप्रमाणे महात्मा फुले महाविद्यालय अहमदपूर येथील संस्कृत विभागातर्फे दरवर्षी महाकवी कालिदास दिन मोठ्या उत्साहाने साजरा करण्यात येतो- यावर्षीही महाविद्यालयाचे सन्माननीय प्राचार्य डॉ- वसंत बिरादार यांच्या अध्यक्षतेखाली दिनांक ३० जून २०२२ रोजी संस्कृत दिन साजरा करण्यात आला- या कार्यक्रमाला प्रमुख मार्गदर्शक व पाहुणे म्हणून इतिहास विभागाचे प्रमुख डॉ- बब्रुवान मोरे उपस्थित होते.त्यांनी कालिदासाच्या साहित्याचा परिचय देऊन त्यांचे निसर्ग चित्र आणि अलौकिक

प्रतिभा असल्याचे सांगून आजही ते साहित्य आपल्या मनावर राज्य करत असल्याचे सांगितले- अध्यक्षीय समारोप करताना प्राचार्य डॉ- वसंत बिरादार यांनी कालिदासाच्या साहित्यावर प्रकाश टाकला- कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक व आभार संस्कृत विभाग प्रमुख डॉ- प्रशांत बिरादार यांनी केला तर कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन हिंदी विभागाचे डॉ- पांडुरंग चिलगर यांनी केले विद्यार्थ्यांनी संस्कृत गीत मनोगत इत्यादी उपक्रमाद्वारे कार्यक्रमाची शोभा वाढविली.

संस्कृत वाङ्मय मंडळ व संपादक मंडळ -

बी.ए. प्रथम द्वितीय व तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांची एकत्रित बैठक बोलावून संस्कृत वाङ्मय मंडळ व संपादक मंडळाची स्थापना लोकशाही पद्धतीने करण्यात आली.

संस्कृत वाङ्मय मंडळ २०२२-२३

अ.क्र.	पद	नाव	वर्ग
1	अध्यक्ष	कांबळे स्वप्निल	(बी.ए.तृतीय वर्ष)
2	उपाध्यक्ष	मोरे प्रतीक	(बी.ए.द्वितीय वर्ष)
3	सचिव	मेकले प्रकाश	(बी.ए.तृतीय वर्ष)
4	सहसचिव	पिनाटे धीरज	(बी.ए. तृतीय वर्ष)
5	कोषाध्यक्ष	कु डांगे गीता	(बी.ए.द्वितीय वर्ष)
6	सदस्य	गायकवाड अतुल	(बी.ए.द्वितीय वर्ष)
7	सदस्य	जोशी वेदांत	(बी.ए.प्रथम वर्ष)

संपादक मंडळ २०२२-२३

अ.क्र.	पद	नाव	वर्ग
1	संपादक	कु. डांगे गीता	(बी.ए. द्वितीय वर्ष)
2	सहसंपादक	कु. सोळंके गीता	(बी.ए.प्रथम वर्ष)
3	रेखाटक	कु. उटकर अनुराधा	(बी.ए.प्रथम वर्ष)
4	मांडणी	मेकले प्रकाश	(बी.ए. द्वितीय वर्ष)
5	सदस्य	मोरे प्रतीक	(बी.ए.द्वितीय वर्ष)
6	सदस्य	जोशी वेदांत	(बी.ए. प्रथम वर्ष)
7	सदस्य	गवाले धनराज	(बी.ए. द्वितीय वर्ष)

आंतरराष्ट्रीय संस्कृत सेमिनार

वैश्विक संस्कृत मंचदिल्ली, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड, नंदी फाउंडेशन नांदेड (शुद्ध अंतर्गत) व संस्कृत विभाग महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर यांच्या संयुक्त विद्यमाने दिनांक ११ ऑगस्ट २०२२ रोजी ऑनलाईन आंतरराष्ट्रीय संस्कृत सेमिनार घेण्यात आला. या कार्यक्रमाचे अध्यक्ष फुले महाविद्यालयाचे माननीय प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार होते. तसेच विशेष उपस्थिती म्हणून संस्थेचे अध्यक्ष माननीय श्रीरंगराव पाटील, व सचिव माननीय ज्ञानदेव झोडगे उपस्थित होते. कार्यक्रमाचे उद्घाटक नेदरलँडच्या हिंदी युनिव्हर्स फाउंडेशनच्या अध्यक्षा माननीय प्रोफेसर पुष्पा अवस्थी होत्या. प्रमुख पाहुणे म्हणून चीनचे

गाड्या अभ्यासक माननीय विवेक मनी त्रिपाठी होते. निमंत्रिता वैश्विक संस्कृत मंच महाराष्ट्र प्रांत च्या अध्यक्ष डॉ. मंजुषा कुलकर्णी उपस्थित होत्या वैश्विक संस्कृत मंच दिल्लीचे अध्यक्ष सचिव डॉ. राजेश कुमार मिश्रा सहसंयोजक नंदी फाउंडेशन नांदेड चे समन्वयक डॉ. शशिकांत दर्गू व संस्कृत विभाग प्रमुख डॉ. प्रशांत बिरादार उपस्थित होते.

या सेमिनारचा विषय महाकवी कालिदास का साहित्यिक योगदान असून या विषयावर अनेक प्राध्यापक संशोधक विद्यार्थी यांचे शोधलेख जर्नल मध्ये प्रकाशित करण्यात आले. या कार्यक्रमाला अनेक विद्वान संपूर्ण भारतातून सहभागी होते विद्यार्थ्यांनीही अतिशय उत्साहाने या कार्यक्रमात सहभाग घेतला.

Result of 2021-22

S r, N o.	Class	Admission	Se m	Pape r	Exam Fee sub.	Pres ent	Abse nt	Pas s	Fa il	Aver age	% of yr.
1	B.A.-I	13	I	I	15	07	08	07	0	100%	100%
				II	15	07	08	07	0	100%	
			II	III	7	7	0	7	0	100%	
				IV	7	7	0	7	0	100%	
2	B.A.-II	04	III	V	10	10	0	10	0	100%	90.75%
				VI	10	10	0	10	0	100%	
			IV	VII	11	8	3	6	2	75%	
				VIII	11	8	3	7	1	88%	
3	B.A.-III	04	V	IX	03	03	0	03	0	100%	100%
				X	03	03	0	03	0	100%	
			VI	XI	03	03	0	03	0	100%	
				XII	03	03	0	03	0	100%	

प्रा. डॉ. प्रशांत बिरादार
प्रमुख, संस्कृत विभाग

समाजशास्त्र विभाग

वार्षिक अहवाल २०२२-२०२३

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ उदगीर व्दारा संचलित महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूरची सुरुवात इ.स. २००० पासून झाली. महाविद्यालयाच्या स्थापनेपासून समाजशास्त्र विषयाची सुरुवात झाली. सामाजिक संबंधांचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे समाजशास्त्र होय. समाजशास्त्राच्या अध्ययनामुळे व्यक्ती हा सामाजिक प्राणी बनतो. इतकेच नव्हे तर व्यक्तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकासही होतो. आज जगात दिवसेंदिवस समाजशास्त्राच्या अध्ययनाचे महत्त्व वाढू लागले आहे. कारण मानव हा भौतिक सुखाच्या पाठीमागे धावत असल्यामुळे आज अनेक प्रश्न व समस्या निर्माण झाल्या आहेत. त्यावर उपाय म्हणून समाजशास्त्र विषयाचे अध्ययन करणे आता जणू काळाची गरज बनली आहे.

सन्माननीय प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार यांच्या नियोजित केलेल्या वेळापत्रकानुसार समाजशास्त्र

विषयाच्या तासिका सुरु झाल्या. या विभागात समाजशास्त्र विभाग प्रमुख म्हणून प्रा. डॉ. सतीश ससाणे कार्यरत आहेत. समाजशास्त्र विभागात बी. ए. प्रथम वर्षात ६६ विद्यार्थी, बी. ए. द्वितीय वर्षात २६ तर बी. ए. तृतीय वर्षात २० विद्यार्थी प्रवेशित झालेली आहेत.

माननीय प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनाखाली दरवर्षी समाजशास्त्र अभ्यासमंडळाचे उद्घाटन केले जाते. या शैक्षणिक वर्षात समाजशास्त्र अभ्यास मंडळाच्या निर्मितीसाठी समाजशास्त्र विषयाच्या सर्व विद्यार्थ्यांना एकत्र करून बैठक आयोजित करण्यात आली. तेंव्हा समाजशास्त्र अभ्यास मंडळाचे व संपादक मंडळाच्या इ.स. २०२२-२३ या शैक्षणिक वर्षाची सुरुवात झाली. प्रवेश प्रक्रियेनंतर महाविद्यालयाचे पदाधिकाऱ्यांची निवड अतिशय खेळीमेळीच्या व प्रसन्न वातावरणात करण्यात आली. ती पुढील प्रमाणे-

समाजशास्त्र अभ्यास मंडळ-२०२२-२३

अ.क्र.	पद	पदाधिकाऱ्याचे नाव	वर्ग
१	अध्यक्ष	कु. रेचेवाड ऐश्वर्या सुभाष	बी. ए. तृतीय वर्ष
२	उपाध्यक्ष	कु. बडगिरे वैष्णवी ज्ञानोबा	बी. ए. द्वितीय वर्ष
३	सचिव	कु. कोटंबे दिशा ज्ञानेश्वर	बी. ए. द्वितीय वर्ष
४	सहसचिव	पाटील राम यशवंत	बी. ए. तृतीय वर्ष
५	कोषाध्यक्ष	कु. गायकवाड संघार्षा संजय	बी. ए. प्रथम वर्ष
६	सदस्य	कु. गुट्टे कांचन माधव,	बी. ए. द्वितीय वर्ष

संस्कार भितीपत्रक संपादक मंडळ-२०२२-२३

अ.क्र.	पद	पदाधिकाऱ्याचे नाव	वर्ग
१	संपादक	कु. पठाण नुरजहाँ शौकत	बी. ए. द्वितीय वर्ष
२	सहसंपादक	कु. पठाण फिझा महेबूब	बी. ए. द्वितीय वर्ष
३	कार्यकारी संपादक	कु. खाकरे रोहिणी विष्णू	बी. ए. द्वितीय वर्ष
४	रेखाटन व सजावट	कु. वाघमारे प्रियांका संतराम	बी. ए. तृतीय वर्ष
५	मांडणी	कु. कांबळे प्रतीक्षा ज्ञानोबा	बी. ए. द्वितीय वर्ष
६	सदस्य	कु. पद्मपल्ले गायत्री उद्धव कु. राटोड अश्विनी	बी. ए. द्वितीय वर्ष

दिनांक १८/१०/२०२२ रोजी महाविद्यालयाच्या महात्मा फुले सभागृहात समाजशास्त्र अभ्यास मंडळ उद्घाटन सोहळा व 'संस्कार' भितीपत्रकाचे प्रकाशन कार्यक्रम महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाला. या कार्यक्रमाला प्रमुख पाहुणे म्हणून कर्मयोगी तुळशीराम पवार महाविद्यालय, हाडोळती येथील प्रभारी प्राचार्य डॉ. रमेश गंगथडे, इतिहास विभाग प्रमुख हे उपस्थित होते. या कार्यक्रमात प्रमुख पाहुण्यांनी आजच्या समाजाला संस्कार आणि संस्कृतीची नव्याने गरज आहे. कारण आजचा समाज हा भौतिक सुखाच्या

मागे धावतो आहे, म्हणून समाजात नवनवीन समस्या निर्माण होत आहेत. यावर उपाय म्हणून विद्यार्थ्यांनी समाजशास्त्राचा अभ्यास करणे व नवसमाजाची निर्मिती करणे हे विद्यार्थ्यांचे कर्तव्यच असले पाहिजे असे प्रमुख पाहुण्यांनी विद्यार्थ्यांना या प्रसंगी मार्गदर्शन केले. या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षीय समारोपात महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार यांनीही अमूल्य मार्गदर्शन केले. सर्व मान्यवरांच्या हस्ते अभ्यास मंडळ व संपादक मंडळाच्या सर्व पदाधिकाऱ्यांचे स्वागत करण्यात आले. व संस्कार नावाच्या भितीपत्रकाचे प्रकाशन सर्व मान्यवरांच्या हस्ते करण्यात आले.

वर्ग निहाय विद्यार्थी संख्या-२०२२-२३

अनु.क्र.	वर्ग	प्रवेशित	एकूण	Open	OBC	SC	NT
१	बी.ए.प्रथम वर्ष	६६	६६	14 M F ९ ५	11 M F ५ ६	26 M F १४ १२	15 M F ८ ७
२	बी.ए.द्वितीय वर्ष	२६	२६	10 M F ४ ६	02 M F ० २	08 M F ५ ३	06 M F १ ५
३	बी.ए.तृतीय वर्ष	२०	२०	2 M F २ ०	05 M F ४ १	09 M F ४ ५	04 M F ३ १

‘महिला पोलीस कर्तृत्ववान, जिजाऊ सावित्रीच्या लेकींचा सन्मान ’

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ उदगीर, द्वारा संचलित महात्मा फुले महाविद्यालय अहमदपूर यांच्या समाजशास्त्र विभागाच्या वतीने दि .१० मार्च २०२३ रोजी ‘महिला पोलीस कर्तृत्ववान, जिजाऊ सावित्रीच्या लेकींचा सन्मान ’ या विषयावर जागतिक महिला दिनाचे औचित्य साधून कार्यक्रम घेण्यात आला . कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील हे होते. या कार्यक्रमात त्यांनी महिला दिनाच्या शुभेच्छा दिल्या व महिलांचा सन्मान

तोच खर्या अर्थाने आपल्या संस्कृतीचा सन्मान आहे, महिलांना समानतेची वागणूक मिळणे आवश्यक आहे. ज्या महिला बौद्धिकदृष्ट्या सक्षम होतात त्याच आपले अधिकार व कर्तव्य यशस्वीपणे पार पडतात असे त्यांनी प्रतिपादन केले .काय वेळी कार्यक्रमासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून अहमदपूर पोलीस स्टेशन येथील महिला सहाय्यक फौजदार जसुमती केंद्रे व महिला हवालदार सुमित्रा केंद्रे, माधवी कोटेवाड आदि उपस्थित होते . कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक समाजशास्त्र विभाग प्रमुख डॉ.सतीश ससाणे यांनी केले ,सूत्रसंचालन डॉ. पांडुरंग चिलगर यांनी केले तर आभार डॉ. अनिल मुंडे यांनी मानले.

प्रा. डॉ. सतीश ससाणे
प्रमुख, समाजशास्त्र विभाग

इतिहास विभाग

वार्षिक अहवाल इ. स. २०२२-२३

महाविद्यालयाच्या स्थापनेपासून इतिहास विषयाची सुरुवात झालेली आहे. या शैक्षणिक वर्षाची सुरुवात जून महिन्यात विद्यार्थी प्रवेश प्रक्रिया होऊन पूर्ण झाली. प्रवेश प्रक्रिया पूर्ण झाल्यावर विद्यापीठाच्या आदेशानुसार व महाविद्यालयाच्या वेळापत्रकानुसार इतिहास विभागाच्या तासिका सुरु झाल्या. सध्या विभागात इतिहास विभाग प्रमुख प्रा. डॉ. बब्रुवान मोरे व प्रा. डॉ. संतोष पाटील हे कार्यरत आहेत.

इतिहास विभागात बी.ए. प्रथम वर्ष ७४ विद्यार्थी, बी.ए. द्वितीय ३७ विद्यार्थी व बी.ए. तृतीय वर्ष ३० विद्यार्थी संख्या आहे.

इतिहास विषयाच्या सर्व विद्यार्थ्यांची मिटिंग घेऊन इतिहास अभ्यास मंडळाच्या पदाधिकाऱ्यांची व इतिहास विषयाच्या संस्कृती भितीपत्रकाच्या संपादक मंडळाची निवड करण्यात आली. ती पुढील प्रमाणे आहे.

इतिहास अभ्यास मंडळ इ. स. २०२२-२०२३

अनु. क्र.	पद	नाव
१.	अध्यक्ष	कु. शेख जुफिशा नाजरीन जैनुद्दीन
२.	उपाध्यक्ष	कु. गायकवाड प्रज्ञा प्रकाश
३.	सचिव	जाधव ज्ञानेश्वर बाळासाहेब
४.	सहसचिव	कु. नरवटे वर्षारानी किशनराव
५.	कोषाध्यक्ष	कु. शेख सीमा मैनुद्दीन
६.	संघटक	भोसले भागवत ज्ञानोबा
७.	सदस्य	कु. स्वामी वैष्णवी कैलास भालेराव जय गौतम

संस्कृती भितीपत्रक संपादक मंडळ इसवी सन २०२२-२३

१)	संपादक	कु. कांबळे धनश्री प्रकाश
२)	कार्यकारी संपादक	कु. सुरनर मनीषा मसनाजी
३)	सहसंपादक	कु. नंदवंशी विश्वनंदा दयानंद
४)	रेखाटक	कु. साबळे सुप्रिया बालाजी
५)	सजावट	कु. शेख सानिया चाँदपाशा
७)	मांडणी	कु. मचकंटे ज्योत्सना नारायण
८)	सदस्य	गायकवाड विकास नामदेव रेचवाड श्रीहरी सुभाष

इतिहास विभागाच्या विविध कार्यक्रमाचे आयोजन व नियोजन इतिहास अभ्यास मंडळाच्या सदस्यांनी व भित्तिपत्रकाच्या संपादक मंडळांनी वर्षभर आनंदाने उत्साहाने केलेले आहे.

इतिहास अभ्यास मंडळ उद्घाटन व भित्तिपत्रक प्रकाशन कार्यक्रम -

दिनांक १८-१० - २०२२ रोजी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली माननीय क्रांती भारती संचालक इन्स्टिट्यूट ऑफ ब्युरोक्रेटिक एक्झामिनेशन्स लातूर व माननीय प्रा.अमृत कुमार सिंग इन्स्टिट्यूट ऑफ ब्युरोक्रेटिक एक्झामिनेशन्स लातूर यांच्या प्रमुख उपस्थितीत इतिहास अभ्यास मंडळाचे उद्घाटन करण्यात आले. इतिहास अभ्यास मंडळाचे पदाधिकारी व संस्कृती भित्तिपत्रकाचे संपादकीय मंडळ यांचा सत्कार मा. प्राचार्य व प्रमुख पाहुणे यांच्या हस्ते झाला. या कार्यक्रमात पाहुण्यांनी ऐतिहासिक संदर्भ देत स्वातंत्र्य लढ्याची माहिती दिली. विद्यार्थ्यांनी मनोगते मांडली. इतिहास विषयाच्या प्राध्यापकांनी व प्राचार्यांनी समयोचित भाषणे केली. वर्षभर विविध भित्तिपत्रकाचे प्रकाशन इतिहास विभागाच्या 'संस्कृती' भित्तिपत्रक संपादक मंडळातर्फे वर्षभर विविध विषयावर एकूण सहा भित्तिपत्रकांचे प्रकाशन विविध कार्यक्रमात मा. प्राचार्यांच्या हस्ते करण्यात आले. या भित्तिपत्रक प्रकाशनाच्या माध्यमातून ऐतिहासिक लेखाद्वारे प्रबोधन करण्याचे कार्य संपादक मंडळाने उत्तमरित्या केले याचा आम्हाला सार्थ गौरव वाटतो.

इतिहास विषयाच्या ३ आंतरराष्ट्रीय ऑनलाईन परिषदांचे यशस्वी आयोजन : दि.३०-०८-२०२२ रोजी इतिहास विभागा तर्फे ' स्वामी विवेकानंदांचे भारतासाठी व जगासाठी योगदान' या विषयावर ऑनलाईन आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन करण्यात

आले होते. या परिषदेसाठी जगभरातून एकूण ९५ इतिहासाचे अभ्यासक आणि संशोधक सहभागी झाले होते. ५५ संशोधकांनी शोध निबंध पाठवले होते व 'विश्व विजेते स्वामी विवेकानंद' या विषयावर ग्रंथ संपादक डॉ. बब्रुवान मोरे यांनी सिद्धी प्रकाशन नांदेड यांच्या वतीने ISBN पुस्तक प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार यांच्या मुख्य संपादकत्वाखाली प्रकाशित केले.

दिनांक ३० सप्टेंबर २०२२ रोजी 'क्रांतिकारी संत म्हणून महात्मा बसवेश्वरांचे कार्य' या विषयावर इतिहास विभागाच्या वतीने आंतरराष्ट्रीय ऑनलाईन परिषदेचे आयोजन करण्यात आले होते, एकूण ३६ संशोधकांनी शोधनिबंध पाठवले होते व 'क्रांतीसूर्य जगदज्योती महात्मा बसवेश्वर' या विषयावर ग्रंथ संपादक डॉ. बब्रुवान मोरे यांनी सिद्धी प्रकाशन नांदेड यांच्यावतीने ISBN पुस्तक प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मुख्य संपादकत्वाखाली प्रकाशित केले.

दिनांक १५ ऑक्टोबर २०२२ रोजी, 'डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांचे शास्त्रज्ञ व राजकारणी म्हणून कार्य' या विषयावर इतिहास विभागाच्या वतीने ऑनलाईन आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन करण्यात आले होते. अत्यंत अभ्यासपूर्ण असे २४ संशोधनात्मक लेख परिषदेमध्ये प्रस्तुत करण्यात आले. या परिषदेचे यशस्वी आयोजन केल्यानंतर 'भारतरत्न डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम' या शीर्षकाचे पुस्तक संपादक डॉ. बब्रुवान मोरे यांनी सिद्धी प्रकाशन नांदेड यांच्या वतीने ISBN पुस्तक प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मुख्य संपादकत्वाखाली प्रकाशित केले. अशाप्रकारे २०२२- २३ या शैक्षणिक वर्षामध्ये इतिहास विभागाच्या वतीने यशस्वी अशा तीन आंतरराष्ट्रीय परिषदांचे आयोजन करण्यात आले व तीन संशोधन मूल्य असलेले ग्रंथ इतिहास विभागाच्या वतीने प्रकाशित करण्यात आले.

इतिहास विभागाच्या वतीने शैक्षणिक सहलीचे आयोजन -

दिनांक १९ जानेवारी २०२२ रोजी इतिहास विभागाच्या वतीने कंधारचा किल्ला आणि नांदेड येथील गुरुद्वारा पाहण्यासाठी सहल काढण्यात आली होती. माननीय प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली डॉ.बब्रुवान मोरे व डॉ. संतोष पाटील यांच्यातर्फे अत्यंत यशस्वी अशा या ऐतिहासिक सहलीचे आयोजन करून, विद्यार्थ्यांना कंधारच्या

किल्ल्याची सर्वांगीण माहिती देण्यात आली. तसेच ऐतिहासिक अशा नांदेड येथील गुरुद्वाराची माहिती प्रत्यक्ष स्थळावर नेऊन देण्यात आली. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या ऐतिहासिक ज्ञानामध्ये प्रत्यक्षरीत्या भर पडली. ऐतिहासिक स्थळांना भेटी दिल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानामध्ये भर पडते व प्रत्यक्ष गडकिल्ल्यांचे दर्शन घेतल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या जीवनामध्ये शिक्षण घेत असताना एक प्रेरणा मिळते.

**वर्गनिहाय इतिहास विषयाची विद्यार्थी संख्या
इसवी सन २०२२-२३**

अ.क्र.	वर्ग	प्रवेशित		एकूण	Open		OBC		SC		NT	
		मुले	मुली		M	F	M	F	M	F	M	F
१	B.A.F.Y	२४	५०	७४	०६	०३	२४	२०	०७	०६	०४	०४
२	B.A.S.Y	१५	२२	३७	०५	०५	६	०५	०४	०४	०४	०४
३	B.A.T.Y	०९	२१	३०	००	०५	०१	०१	०३	०४	०२	०५

प्रा. डॉ. मोरे बब्रुवान केरबाजी
प्रमुख, इतिहास विभाग

राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळ अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ उदगीर द्वारा संचलित महात्मा फुले महाविद्यालय अहमदपूर ची स्थापना जून २००० मध्ये झाली महाविद्यालयाच्या स्थापने सोबतच राज्यशास्त्र विभागाची स्थापना झाली, तेंव्हापासून आजपर्यंत राज्यशास्त्र विभागाची घोडदौड प्रगतीच्या दिशेने अविरतपणे चालू आहे. २००९ पासून प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार यांच्या मार्गदर्शनाखाली या विभागाने विविध उपक्रम राबवले व निकालाची उत्तुंग भरारी घेतली आहे. या विभागात बी.ए. कला शाखा अंतर्गत राज्यशास्त्र हा ऐच्छिक विषय शिकवला जातो. बारावीला राज्यशास्त्र नसणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही बी. ए. ला राज्यशास्त्र घेऊन शिकता येते व राज्यशास्त्र या विषयाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना आंतरराष्ट्रीय, प्रादेशिक राजकीय प्रक्रियेची माहिती उपलब्ध करून दिली जाते. त्याचबरोबर विविध

विचारवंतांच्या सिद्धांतांचे अवलोकन करून दिले जाते या माध्यमातून विद्यार्थ्यांची स्पर्धा परीक्षेमध्ये रुची निर्माण व्हावी यासाठी हा विषय किती महत्त्वाचा आहे हेही सांगितले जाते. आम्ही राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने वर्षभर विविध कार्यक्रमाचे आयोजन करतो. जसे की भितीपत्रकाचे विमोचन, अभ्यास मंडळाचे उद्घाटन, त्याचप्रमाणे मतदार दिनानिमित्त जनजागृती, संविधान दिवस, ग्रामसभे स उपस्थिती इत्यादी कार्यक्रमाचे आयोजन केले जाते. तसेच आम्ही प्रत्येक वर्षी भितीपत्रकाचे नाव बदलत असतो आणि वर्षभर विविध अंक काढत असतो. हे सर्व काम संपादक मंडळ व अभ्यास मंडळाच्या माध्यमातून वर्षभर अविरतपणे चालू असते. विविध चालू घडामोडी वर ज्वलंत प्रश्नावर भितीपत्रकांचे विशेष अंक काढले जातात.

वर्गनिहाय विद्यार्थी संख्या

अ. क्र.	वर्ग	प्रवेशित		एकूण
		मुले	मुली	
१	बी. ए. प्रथम वर्ष	३२	४१	७३
२	बी. ए. द्वितीय वर्ष	१७	१९	३६
३	बी. ए. तृतीय वर्ष	१३	१४	२७

राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळ व संपादक मंडळ विद्यार्थ्यांची यादी

राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळ

अध्यक्ष : कु. शेख सानिया चांदपाशा (BATY)
उपाध्यक्ष : कु. नरवटे वर्षारानी किशनराव (BATY)
सचिव : कु. सुरनर मनीषा मसनाजी (BATY)
सहसचिव : कु. चव्हाण निकिता प्रभू (BATY)
सदस्य :- कु. केजकर तेजश्री राम (BAFY)
कु.शिंदे प्रिया संतोष (BASU)

राज्यशास्त्र संपादक मंडळ

संपादक : कु. साबळे सुप्रिया बालाजी (BATY)
सहसंपादक : कु. शेख सीमा मैनोद्दीन (BATY)
कार्य संपादक : कु. भांगे फरीन न्हनू (BAFY)
मांडणी : कु. जाधव शालू भीमा (BASU)
सजावट : कु. कुरील नेहा संजय (BAFY)

RESULT 2021-22

Winter 2021

Class	Paper	Admitted	Present	AB	Pass	Fail	%
BAFY	I	56	44	12	44	NIL	100%
	II	56	44	12	44	NIL	100%
BASY	V	32	32	NIL	32	NIL	100%
	VI	32	32	NIL	32	NIL	100%
SEC	I	08	08	NIL	08	NIL	100%
BATY	IX	27	26	01	26	NIL	100%
	X	27	26	01	26	NIL	100%
SEC	III						

Summer 2022

Class	Paper	Admitted	Present	AB	Pass	Fail	%
BAFY	III	40	37	03	31	06	83.78%
	IV	40	37	03	32	05	86.48%
BASY	VII	33	29	04	29	NIL	100%
	VIII	33	29	04	29	NIL	100%
	SEC	08	08	NIL	08	NIL	100%
BATY	XI	24	24	NIL	24	NIL	100%
	XII	24	24	NIL	24	NIL	100%
	SEC	05	05	NIL	05	NIL	100%

प्रा. डॉ. पी. पी. चौकटे
प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग

अर्थशास्त्र विभाग

अहवाल २०२२ - २३

महाविद्यालयाच्या स्थापनेपासून म्हणजेच शै.व.२०००-२००१ पासून अर्थशास्त्र विभाग महाविद्यालयामध्ये यशस्वीपणे शैक्षणिक ज्ञानयज्ञात 'शिक्षणाचं देणं, गुणवत्तेचं लेणं' या उक्तीप्रमाणे कार्यरत आहे. विद्यार्थी केंद्रबिंदू मानून विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेसोबत व्यवहारिक ज्ञान व सर्वांगीण विकास घडावा या दृष्टीने 'फुले पॅटर्न' चा महत्वाचा भाग म्हणून अर्थशास्त्र विभाग प्रयत्नरत राहिलेला आहे. विद्यार्थ्यांना अर्थशास्त्राच्या सैद्धान्तिक ज्ञानासोबत, व्यवहारिक ज्ञान तसेच त्यांच्यातील सुप्त कौशल्य विकसित होण्याच्या दृष्टीने विविध प्रेरणात्मक कार्यक्रम यशस्वीपणे प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनातून राबवत आलेला आहे. यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या स्वागत कार्यक्रमापासून ते अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळ, संपादक मंडळ स्थापन करणे, विद्यार्थ्यांच्या संशोधन वृत्तीला वाव मिळविण्यासाठी 'अर्थसंपंदन' भिक्तीपत्रक दर महिन्याला प्रकाशित करणे, औद्योगिक सहल काढणे, यासारख्या वेगवेगळ्या उपक्रमांच्या माध्यमातून अर्थशास्त्र विभाग विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानकक्षा विस्तारण्यासाठी सातत्यपूर्ण प्रयत्न करत राहिला आहे.

कोरोना विषाणू साथरोगाच्या प्रादुर्भावामुळे २०२१-२२ हे शैक्षणिक वर्ष प्रभावीत असल्याने या शैक्षणिक वर्षातील मोठ्या प्रमाणात नियमित उपक्रम राबवता आले नाहीत. परंतु असे असले तरी ऑनलाईन क्लासच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक ज्ञानयज्ञ खंडित होऊ दिला नाही. या काळात ऑनलाईन शिक्षणासोबत यूट्यूब, व्हाट्सअप ग्रुप च्या माध्यमातून

शैक्षणिक साहित्य व माहिती विद्यार्थ्यांना दिल्या गेली.

शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ या कालावधीत कोरोना रोगाचे काळेढग दूर झाले. नव्या उमेदीने शैक्षणिक वर्षाचा प्रारंभ विद्यार्थ्यांच्या वेलकम व ग्रामीण झाला अर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने शैक्षणिक वर्षाच्या प्रारंभीला अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळ स्थापन करण्यात आले तसेच अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळाच्या वतीने.

नियमित उपक्रमाचा भाग म्हणून नवे प्रवेशित विद्यार्थ्यांची बैठक घेऊन अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळ व अर्थशास्त्र विषयाचे संपादक मंडळ स्थापन करण्यात आले.

अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळ -

पद विद्यार्थ्यांचे नाव

अध्यक्ष : कु. गायकवाड प्रज्ञा प्रकाश (बी.ए.तृ.व.)
उपाध्यक्ष : कु. बडगिरे वैष्णवी ज्ञानोबा (बी.ए.द्वि.व.)
सचिव : जोशी वेदांत रामराव (बी.ए.प्र.व.)
सहसचिव : कु. गवळी आरती राम (बी.ए.तृ.व.)
कार्याध्यक्ष : कु. पाटील सायली राजेंद्र (बी.ए.प्र.व.)
सदस्य : कु. कांबळे सपना शिवाजी (बी.ए.द्वि.व.)
कु. नंदवंशी विश्वनंदा दयानंद (बी.ए.तृ.व.)
कु. गुट्टे कांचन माधव (बी.ए.द्वि.व.)

अर्थशास्त्र संपादक मंडळ -

पद विद्यार्थ्यांचे नाव

संपादक : कु. पद्मपल्ले गायत्री उद्धव (बी.ए.द्वि.व.)
सहसंपादक : कु. बोरेवार ऐश्वर्या बालाजी (बी.ए.प्र.व.)
कार्यकारी संपादक : कु. नंदवंशी विश्वनंदा दयानंद (बी.ए.तृ.व.)

रेखाटन : जोशी वेदांत रामराम (बी.ए.प्र.व.)
 सजावट : कु. चव्हाण निकीता प्रभू (बी.ए.तृ.व.)
 सदस्य : कु. रेचेवाड ऐश्वर्या दयानंद (बी.ए.तृ.व.)
 कु. गिरी अश्विनी अच्युत (बी.ए.तृ.व.)
 कु. रायभोळे प्रज्ञा प्रेमानंद (बी.ए.प्र.व.)

दि. १८ ऑक्टोबर २०२२ रोजी सामाजिकशास्त्र अभ्यास मंडळ उद्घाटन कार्यक्रमांमध्ये अर्थशास्त्र अभ्यास मंडळाच्या उद्घाटनाचा कार्यक्रम संपन्न झाला. तसेच अर्थशास्त्र संपादक मंडळाच्या वतीने तयार करण्यात आलेल्या 'अर्थस्पंदन' या भिती पत्रकाचे विमोचन मान्यवरांच्या हस्ते झाले. या कार्यक्रमासाठी अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार हे होते. कार्यक्रमासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून क्रांती भारती (I.B.E IAS LATUR) व प्रा. अमृतकुमार सिंग दिल्ली हे उपस्थित होते.

माननीय प्राचार्यांच्या मार्गदर्शानुसार 'अर्थस्पंदन' या भितीपत्रकाचे विविध महत्त्वपूर्ण विषयावरचे विशेषांक नियमितपणे प्रकाशित करून विद्यार्थ्यांच्या सुप्तगुणांना संशोधन कौशल्याला वाव देण्याचा प्रयत्न केला गेला.

दिनांक १९ जानेवारी २०२३ रोजी महाविद्यालय अर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने शैक्षणिक सहल व क्षेत्रभेट आयोजित करण्यात आली होती. या भेटीमध्ये नांदेड परिसरातील पार्ले कंपनीच्या मार्केटिंग गोडाऊनला भेट देण्यात आली. या भेटीमध्ये पार्ले कंपनीच्या वतीने उत्पादित होणऱ्या वेगवेगळ्या प्रॉडक्ट्सची पूर्ण मराठवाड्यातील वितरकांसाठी केली जाणारी पॅकिंग व सप्लाय प्रक्रिया कशाप्रकारे होतो याचे प्रात्यक्षिक त्या ठिकाणी दाखवण्यात आले. मार्केटिंग संदर्भात उद्बोधनात्मक असे मार्गदर्शन तेथील उपस्थित व्यवस्थापनाने विद्यार्थ्यांना केले.

या क्षेत्रभेटीमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये 'प्रोडक्ट पॅकेजिंग व मार्केटिंग' संदर्भातील ज्ञान कक्षा विस्तारण्यात मदत मिळाली. तसेच या शैक्षणिक सहलीच्या निमित्ताने गुरुद्वारा परिसरातील आर्थिक व्यवस्थापन तसेच कंधार येथील किल्ल्यातील रचना आणि कंधार येथील महाराष्ट्र प्रसिद्ध असलेल्या दर्ग्याच्या परिसरातील बाजार व्यवस्थेचा अभ्यास विद्यार्थ्यांना करता आला.

विद्यार्थ्यांत 'ग्राहक संरक्षण कायदा' विषयक जाणीव जागृती व्हावी यासाठी 'जागतिक ग्राहक दिनाचे' औचित्य साधून महाविद्यालयाच्या वतीने तहसील ऑफिस अहमदपूरच्या सहकार्याने, दिनांक २९ मार्च २०२३ रोजी 'जागो ग्राहक जागो' या विषयावर प्राचार्यांच्या अध्यक्षतेखाली प्रबोधनात्मक कार्यक्रम घेण्यात आला या कार्यक्रमासाठी उपजिल्हाधिकारी, तहसीलदार ग्राहक संरक्षण कक्षाचे सदस्य तसेच इत्यादी मान्यवर उपस्थित होते.

अर्थशास्त्र विभागाच्या वतीने विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अभ्यासात्मक व अभ्यासेतर उपक्रमांतून प्रभावी प्रयत्न करण्यात आले. विविध सेमिनार, गटचर्चा व भितीपत्रक लेखन या माध्यमातून त्यांच्यातील सुप्त गुणांना वाव देण्याचा प्रयत्न केला गेला.

शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३

विद्यार्थी संख्या

वर्ग	विद्यार्थी	विद्यार्थिनी	एकूण
बी. ए. प्रथम वर्ष	१५	११	२६
बी. ए. द्वितीय वर्ष	०९	०९	१८
बी. ए. तृतीय वर्ष	०८	१०	१८
एकूण	३२	३०	६२

अर्थशास्त्र विभागाचा निकाल २०२१-२२

सत्र / पेपर क्रमांक	प्रवेशित विद्यार्थी	परीक्षेस बसलेले	परीक्षा दिलेले	अनुपस्थित	पास विद्यार्थी	निकाल टक्केवारी	
प्रथम सत्र	I	३४	३०	२७	०३	२७	१०० %
	II	३४	३०	२७	०३	२७	१०० %
द्वितीय सत्र	III	३०	२८	२५	०३	२५	१००%
	IV	३०	२८	२५	०३	२५	१००%
तृतीय सत्र	V	२३	२३	२२	०१	२२	१०० %
	VI	२२	२३	२२	०१	२२	१०० %
	SEC-I	६	६	६	-	६	१०० %
चतुर्थ सत्र	VII	२२	२२	२१	०१	२१	१०० %
	VIII	२२	२२	२१	०१	२१	१०० %
	SEC-II	६	६	६	-	६	१०० %
पाचवे सत्र	K	२१	२१	२१	-	२१	१०० %
	X	२१	२१	२१	-	२१	१०० %
	SEC-III	६	६	६	०	६	१०० %
सहावे सत्र	XI	२१	२१	२०	१	२०	१०० %
	XII	२१	२१	२०	१	२०	१०० %
	SEC-IV	६	६	६	०	६	१००%

प्रा. डॉ.डी.डी. चौधरी
प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग

भूगोल विभाग

वार्षिक अहवाल २०२२ - २०२३

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचालित महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर येथे सन २००० पासून भूगोल या ऐच्छिक विषयाच्या अभ्यासाला सुरुवात झाली. अल्पावधीतच हा विषय विद्यार्थी प्रिय झाला भूगोल विभागात भूगोल विभागप्रमुख डॉ. दिगंबर माने व साह्य. प्रा. डॉ. सचिन गर्जे कार्यरत आहेत.

महाविद्यालयाच्या गुणवत्तेच्या चढत्या आलेखात भूगोल विभागाचे मोलाचं योगदान आहे. सन २०१६ - २०१७ मध्ये कांबळे तानाजी संजय या विद्यार्थ्यांनी विद्यापीठात भूगोल विषयात सर्वाधिक गुण मिळवून सुवर्णपदकाचा मानकरी ठरला. सन. २०२१ - २०२२ मध्ये बी. ए. प्रथम ९२ टक्के बी. ए. द्वितीय १०० टक्के, बी. ए. तृतीय १०० टक्के निकाल लागला.

वर्ग निहाय विद्यार्थी संख्या

वर्ग	मुले	मुली	एकुण
बी. ए. प्रथम वर्ष	२२	१३	३५
बी. ए. द्वितीय वर्ष	०९	१४	२३
बी. ए. तृतीय वर्ष	०४	१०	१४
एकुण	३५	३७	७२

शै. वर्ष २०२२-२०२३ ची सुरुवात झाल्यानंतर दि. २४.८.२०२२ रोजी भूगोल अभ्यास मंडळ स्थापना व संपादक मंडळ स्थापना, पदाधिकारी निवडी संदर्भात बैठकीचे आयोजन करण्यात आले या बैठकीत लोकशाही पद्धतीने अभ्यास मंडळ निवडण्यात आले. अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, संपादक

मंडळ सहसंपादक व इतर पदाधिकार्यांची निवड करण्यात आली. यावेळी भूगोल अभ्यास मंडळाच्या अध्यक्षपदी कांबळे धनश्री या विद्यार्थिनीची निवड झाली, तर उपाध्यक्षपदी जाधव शालू या विद्यार्थिनीची निवड झाली.

दर महिन्याला भूगोल अभ्यास मंडळ 'वसुंधरा' या भिक्तीपत्रकाचे प्रकाशन करत असतो. या प्रकाशनासाठी संपादक, सहसंपादक व पदाधिकारी यांची निवड करण्यात आली संपादक पदी जोशी वेदांत या विद्यार्थ्यांची निवड झाली, तर उपसंपादक पदी बडगिरी वैष्णवी या विद्यार्थ्यांनीची निवड झाली. प्रसिद्धी प्रमुख म्हणून शेख समीर या विद्यार्थ्यांची निवड झाली.

भूगोल अभ्यास मंडळ

अ.क्र.	विद्यार्थ्यांचे नाव	पद
१	कु. कांबळे धनश्री	अध्यक्ष
२	कु. जाधव शालू	उपाध्यक्ष
३	कु. पद्मपल्ले गायत्री	सचिव
४	कु. डांगे गीता	सहसचिव
५	कु. शेख जुफैशान	कोषाध्यक्ष
६	कु. दराडे प्रतीक्षा	सदस्य
७	कु. कुरील नेहा	सदस्य

संपादक मंडळ

अ.क्र.	विद्यार्थ्यांचे नाव	पद
१	जोशी वेदांत	संपादक
२	कु. बडगिरी वैष्णवी	सहसंपादक
३	शेख समीर	प्रसिद्धीप्रमुख
४	कु. सोनेवाड संध्या	सजावट

५	कु. गुट्टे कांचन	मांडणी
६	कु. भांगे फरहीन	सदस्य
७	कु. कोटंबे दिशा	सदस्य

दिनांक १८.१०.२०२२ रोजी महाविद्यालयात सामाजिक शास्त्रे अभ्यास मंडळ उद्घाटन प्रसंगी भूगोल अभ्यास मंडळ उद्घाटन कार्यक्रम संपन्न झाला. या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील हे होते, तर या कार्यक्रमासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून क्रांती भारती (I.B.E IAS, LATUR) व प्रा. अमृतकुमार सिंग दिल्ली हे उपस्थित होते, तर प्रमुख उपस्थितीत महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य डॉ. डी.डी.चौधरी सर हे होते, या कार्यक्रमामध्ये 'वसुंधरा' या भीतीपत्रकाचे प्रकाशन करण्यात आले यावेळी मोठ्या संख्येने विद्यार्थी उपस्थित होते.

दिनांक १४.१.२०२३ रोजी भूगोल अभ्यास मंडळ व भूगोल विभागाच्या वतीने 'भूगोल दिन'

कार्यक्रम संपन्न झाला या कार्यक्रमाचे अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील हे होते तर या कार्यक्रमासाठी प्रमुख पाहुणे म्हणून महाविद्यालयातील इतिहास विभागाचे प्रमुख डॉ. बी. के. मोरे सर उपस्थित होते प्रमुख उपस्थितीत महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य डॉ. डी. डी. चौधरी सर हे होते. या कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक विभाग प्रमुख डॉ. डी. एन. माने यांनी केले. यावेळी प्रमुख पाहुणे डॉ. बी. के. मोरे सर यांनी 'भारतीय संस्कृती व भूगोल' या विषयावर गेस्ट लेक्चरर दिले. सूत्रसंचालन डॉ. एस. एच. गर्जे सर यांनी केले, तर या कार्यक्रमाचे आभार धनश्री कांबळे या विद्यार्थिनीने मानले. दरवर्षी भूगोल विभागाच्या वतीने विद्यार्थ्यांना क्षेत्र भेटीचे आयोजन केले जाते या शैक्षणिक वर्षात २४ जानेवारी रोजी मन्याड नदिवरील लिंबोटी प्रकल्पाला भेट देण्यात आली. या क्षेत्र भेटीत येथील परिसर व या प्रकल्पाविषयी विद्यार्थ्यांनी माहिती घेतली.

डॉ. दिगंबर माने
प्रमुख, भूगोल विभाग

राष्ट्रीय सेवा योजना वार्षिक अहवाल २०२२-२३

आमच्या महाविद्यालयात राष्ट्रीय सेवा योजनेचे १२५ विद्यार्थ्यांचे दोन युनिट आहेत. शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ मध्ये बी.ए. प्रथम, द्वितीय व तृतीय वर्षाची प्रवेश प्रक्रिया संपन्न झाल्यानंतर राष्ट्रीय सेवा योजना प्रवेश प्रक्रिया विद्यापीठाने ठरवून दिलेल्या कालावधीत पूर्ण करण्यात आली.

महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाची विशेष दखल घेऊन स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठाने शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ पासून २५ अतिरिक्त अनुदानित विद्यार्थी राष्ट्रीय सेवा योजना विभागास जोडण्याची परवानगी दिली. यावर्षीपासून आमच्या महाविद्यालयात १२५ विद्यार्थ्यांचे दोन युनिट आहेत. यासाठी मुख्य कार्यक्रमाधिकारी म्हणून डॉ. पांडुरंग चिलगर तर सहाय्यक कार्यक्रमाधिकारी या पदावर डॉ. सतीश ससाणे यांची नेमणूक करण्यात आली आहे. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली वर्षभर विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले.

दि. २१ जून रोजी आंतरराष्ट्रीय योग दिन साजरा करण्यात आला तसेच. दि. २६ जून रोजी राजर्षी शाहू महाराज यांची जयंती 'सामाजिक न्याय दिन' म्हणून साजरी करण्यात आली. दि. १ जुलै ते ३१ जुलै २०२२ या दरम्यान नव मतदार नोंदणी अभियान राबविण्यात आले.

तसेच दि. १ जुलै रोजी महाराष्ट्राचे माजी मुख्यमंत्री हरितक्रांतीचे जनक वसंतराव नाईक यांची जयंती 'कृषी दिन' म्हणून साजरी करण्यात आली. यावेळी महाविद्यालय परिसरात वृक्षारोपण करण्यात आले. तसेच, राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या नवप्रवेशित विद्यार्थ्यांची

कार्यशाळा घेण्यात आली. या कार्यशाळेमध्ये नवोदित विद्यार्थ्यांना डायरी तसेच बॅचचे वाटप करण्यात आले. दि. १५ ऑगस्ट रोजी स्वातंत्र्य दिन मोठ्या उत्साहात साजरा करण्यात आला. यासाठी 'हर घर तिरंगा' या मोहिमेअंतर्गत सर्व विद्यार्थ्यांना व कर्मचाऱ्यांना तिरंगा ध्वजाचे वितरण महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या शुभहस्ते करण्यात आले व भारतीय स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सवी वर्धापन दिन मोठ्या उत्साहात साजरा करण्यात आला.

तसेच, महाविद्यालयाने विकसित केलेल्या 'मियावाकी' प्रकल्पाची सुरुवात २७ ऑगस्ट २०२२ रोजी करण्यात आली. यासाठी एन.एस.एस. विभागाचे विशेष योगदान दिसून येते. दि. २ सप्टेंबर २०२२ रोजी विभागाने कोविड लसीकरण संदर्भात बूस्टर डोस शिबिराचे आयोजन करण्यात आले. यावेळी अहमदपूर ग्रामीण रुग्णालयाचे विशेष सहकार्य लाभले. दि. १४ सप्टेंबर २०२२ रोजी हिंदी दिवस महाविद्यालयामध्ये साजरा करण्यात आला. तसेच दि. २४ सप्टेंबर २०२२ रोजी राष्ट्रीय सेवा योजना दिन महाविद्यालयामध्ये विविध कार्यक्रमाने साजरा करण्यात आला. यावेळी वृक्षारोपण तसेच श्रमदान घेण्यात आले. दि. २ ऑक्टोबर रोजी महात्मा गांधी व लालबहादूर शास्त्री यांची जयंती 'जागतिक अहिंसा दिन' म्हणून साजरी करण्यात आली. स्वच्छता पंधरवडा ही साजरा करण्यात आला. दि. ३ ऑक्टोबर २०२२ रोजी स्वामी रामानंद तीर्थ यांची जयंती मोठ्या उत्साहात साजरी करण्यात आली. तसेच दि. १५ ऑक्टोबर रोजी भारताचे माजी राष्ट्रपती भारतरत्न डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांची जयंती

‘वाचन प्रेरणा दिन’ म्हणून साजरी करण्यात आली. तसेच दि. ३१ ऑक्टोबर २०२३ रोजी सरदार वल्लभ भाई पटेल यांची जयंती ‘राष्ट्रीय एकात्मता दिन’ म्हणून साजरी करण्यात आली. तसेच, स्व. इंदिरा गांधी यांचा स्मृतिदिन साजरा करण्यात आला. दि. १४ नोव्हेंबर २०२२ रोजी भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचा जन्मदिन ‘बालक दिन’ म्हणून साजरा करण्यात आला. दि. १९ नोव्हेंबर रोजी भारताच्या पहिल्या महिला पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांची जयंती साजरी करण्यात आली व दि. १९ ते २५ नोव्हेंबर या दरम्यान महाविद्यालयात ‘कौमी एकता सप्ताहाचे’ आयोजन करण्यात आले होते.

दि. २६ नोव्हेंबर रोजी ‘संविधान दिन’ साजरा करण्यात आला. यावेळी कार्यक्रमाधिकारी डॉ. पांडुरंग चिलगर यांनी संविधान प्रास्ताविकाचे सामूहिक वाचन केले. याबरोबरच दि. २८ नोव्हेंबर रोजी महात्मा फुले स्मृतिदिन, दि. २९ नोव्हेंबर २०२२ रोजी प्रिस्टाइन आयुर इंडिया प्रायव्हेट लिमिटेड पुणे यांच्या संयुक्त विद्यमाने मोफत आरोग्य तपासणी निदान व उपचार शिबिर घेण्यात आले. दि. १ डिसेंबर रोजी एडस जनजागरण कार्यक्रम दि. ६ डिसेंबर रोजी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा महापरिनिर्वाण दिन. तसेच, २० डिसेंबर २०२२ रोजी राष्ट्रसंत गाडगेबाबा यांची पुण्यतिथी साजरी करण्यात आली व स्वच्छता अभियान राबविण्यात आले. दि. २५ डिसेंबर रोजी भारताचे माजी पंतप्रधान अटल बिहारी वाजपेयी यांचा जन्मदिवस ‘सुशासन दिन’ म्हणून साजरा करण्यात आला.

तर दि. ३ जानेवारी २०२३ रोजी राष्ट्रीय सेवा योजना विभागातर्फे सावित्रीबाई फुले यांची जयंती ‘राष्ट्रीय बालिका दिन’ म्हणून साजरी करण्यात आली.

एन.एस.एस. विभागाच्या वतीने दि. १० जानेवारी २०२३ रोजी महिला आरोग्य तपासणी व मार्गदर्शन शिबिर घेण्यात आले. यावेळी अहमदपूर शहरातील प्रसिद्ध स्त्री रोग तज्ज्ञ डॉ. मनकर्णा चिवडे व दंत रोग तज्ज्ञ डॉ. सुचिता कापसे यांनी मार्गदर्शन केले.

तसेच दि. २८ डिसेंबर २०२२ ते ०३ जानेवारी २०२३ या दरम्यान मौजे रूई (दक्षिण) येथे ‘युवकांचा ध्यास – ग्राम शहर विकास’ या विषयावर विशेष युवक शिबीर घेण्यात आले. यात ६३ विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदविला.

दि. १२ जानेवारी २०२३ रोजी राजमाता जिजाऊ व स्वामी विवेकानंद यांची जयंती ‘राष्ट्रीय युवा दिन’ म्हणून साजरी करण्यात आली. दि. २५ जानेवारी रोजी राष्ट्रीय मतदार दिनानिमित्त अहमदपूर शहरातून मतदान मतदार जनजागृती रॅलीचे आयोजन करण्यात आले. तसेच, दि. २६ जानेवारी रोजी भारतीय प्रजासत्ताक दिन मोठ्या उत्साहात साजरा करण्यात आला. दि. २७ जानेवारी २०२३ रोजी महाविद्यालयाचे ‘ग्रीन ऑडिट’ करण्यात आले. दि. ३० जानेवारी रोजी महात्मा गांधी यांची पुण्यतिथी ‘हुतात्मा दिन’ म्हणून साजरी करण्यात आली. दि. १० फेब्रुवारी रोजी परिसरात स्वच्छता अभियान राबविण्यात आले. दि. १३ फेब्रुवारी २०२३ रोजी प्रिस्टाइन आयुर प्रायव्हेट लिमिटेड, पुणे यांच्या संयुक्त विद्यमाने मोफत आरोग्य तपासणी घेण्यात आली यावेळी ७०० हून अधिक लोकांनी या आरोग्य शिबिरात सहभाग नोंदविला तसेच त्यांच्यावर विविध आजारांचे उपचार करण्यात आले.

दि ६ फेब्रुवारी २०२३ रोजी राष्ट्रीय आपत्ती व्यवस्थापन अर्थात एन.डी.आर.एफ. पुणे यांच्या सहकार्याने महाविद्यालय परिसरात आपत्ती व्यवस्थापन याविषयी प्रात्यक्षिक कार्यक्रम घेण्यात आला.

दि. १७ फेब्रुवारी रोजी संत गाडगेबाबा यांची जयंती तर दि. १९ फेब्रुवारी रोजी छत्रपती शिवाजी महाराज यांची जयंती मोठ्या उत्साहाने साजरी करण्यात आली. ८ मार्च रोजी जागतिक महिला दिनानिमित्त एनएसएस विभागाच्या वतीने अहमदपूर शहरातील पोलीस महिला कर्मचाऱ्यांचा सत्कार करण्यात आला.

अशाप्रकारे शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ मध्ये महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाने कोविड लसीकरण, महिला आरोग्य तपासणी, पोलीस महिला कर्मचाऱ्यांचा सत्कार, स्वच्छता दूत नगर परिषद स्वच्छता कर्मचाऱ्यांचा सत्कार, मतदार जनजागृती, मतदार नोंदणी अभियान, वृक्षारोपण व पर्यावरण

संवर्धन यासह विविध कार्यक्रम प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली राबविण्यात आले. राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाचे 'नॉट मी बट यू' या ब्रीद वाक्यानुसार कार्यक्रम वर्षभर अवरितपणे चालू राहिले. यासाठी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठाच्या राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाचे संचालक डॉ. मलिकार्जुन करजगी, जिल्हा समन्वयक डॉ. कल्याण सावंत यांच्यासह महाविद्यालयातील सल्लागार समितीचे सदस्य, प्राध्यापक, कार्यालयीन कर्मचारी व एन. एस. एस. च्या सर्व स्वयंसेवक - स्वयंसेविकांचे विशेष सहकार्य लाभले.

धन्यवाद !

डॉ. सतीश ससाणे
सहा. कार्यक्रमाधिकारी

डॉ. पांडुरंग चिलगर
कार्यक्रमाधिकारी

Department of Library

Annual Report 2022-23

Library is a 'Heart' of the College. Teaching and learning system are supported by library through reading material. College Central Library has established in 2000 for students as well as for faculty members. Library is well prepared with reference books, textbooks, journals, periodicals and newspapers etc.

In this academic year **2022-23** library has taken a **International conference** on the topic of **"India from a Global Perspective."** In this seminar 177 participated around the country. And department of library has **published three volumes journals 60, 56 and 66 articles** in the form of journal. The name is **Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal**. "Library has organized the orientation to new users for use of library and library services; give the information about the library rules and regulations. This academic year library has purchased **36**. And **450** books were received though the **Mahatma Phule National Literary Award** Organised by the Department of Marathi. 1438 books have been received from **Siddhi Vinayak Nyas Samitis Book collection Sceme**. 7500 books have been received from various people of the society to promote reading culture on the occasion of **Amrit Jubilee year of Indian Independence**.

Total collections of books are 12428 and data entry still continues. Also 96 users are using

the library reading materials in this year. Library has launched last four years book bank scheme, scholar student card and demand on books these services are given by the library. Library is also started new **"Wachan sanskrati samrudhi yojana"**. Library has giving Current awareness service, newspaper clipping service, and SMS alert service on what's up for using for teachers and students.

Following services are provided by the library:

- Reference services
- Circulations.
- User orientation and information literacy.
- Reading room.
- Newspaper clipping service.
- Inter library loan.
- Internet facility.
- Wachansanskritisamrudhiyojana
- My book my library.

Library staff:

Following library staff is available for the users.

Mr. Ingle P.M. (Librarian)

Mr. Malkapure W.K. (Lib. Attended)

Library advisory committee

Dr. Biradar V.M. {President}

Mr. Ingle P.M. {Secretary}

Dr. More B.K. {Member}

Mr. Akade A.C. {Member}

Mr. Murmure A.S. {Member}

Prof. P. M. Ingle
Librarian

क्रीडा विभाग शैक्षणिक

अहवाल - २०२२-२३

महात्मा फुले महाविद्यालय अहमदपूर क्रीडा विभागाच्या वतीने शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ वर्षी अनेक क्रीडा उपक्रम घेतले. तसेच यावर्षी मागील वर्षाप्रमाणे यशाची परंपरा कायम ठेवत ठेवली.

- मुलींच्या रस्सीखेच आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धेत महाविद्यालयाचा संघ विद्यापीठात सर्वप्रथम आला.
  - मुलांच्या रस्सीखेच स्पर्धेत महाविद्यालयाचा संघ विद्यापीठात सर्व द्वितीय आला.
  - महाविद्यालयीन नेट बॉल स्पर्धेत महाविद्यालयाचा संघ सर्व द्वितीय आला.
ब झोन स्पर्धेत महाविद्यालयीन खेळाडूंनी खालील पदक प्राप्त केले.
  - रायभोळे प्रज्ञा हिने फाईल स्पर्धेत ब्राँझपदक मिळवले.
  - नंदवंशी विश्वनंदा हिने फाईल स्पर्धेत ब्राँझ पदक प्राप्त केले.
  - गुट्टे कांचन स्पर्धेत इप्पी स्पर्धेत ब्राँझपदक मिळवले सुरनर मनीषा हिने सेबर प्रकारात ब्राँझपदक मिळवले.
  - रायभोळे प्रज्ञा हिने सेबर प्रकारात ब्राँझ पदक मिळवले.
  - शेख अल्लाफ याने फाईल प्रकारात ब्राँझ पदक मिळवले.
  - बनसोडे अमोल याने फाईल प्रकारात ब्राँझ पदक मिळवले.
  - सुरनर काकणाजी याने हातोडा फेक स्पर्धेत ब्राँझ पदक मिळविले.
  - कांचन गुट्टे हिने भालाफेक स्पर्धेत सिल्वर पदक मिळवले.
  - बडगिरे वैष्णवी हिने थाळीफेक स्पर्धेत ब्राँझ पदक मिळवले.
  - शिंदे प्रिया हिने थाळीफेक स्पर्धेत सिल्वर मेडल मिळवले.
  - बडगिरे वैष्णवी हिने स्पर्धेत हातोडा फेक स्पर्धेत गोल्ड मेडल मिळवले. लांडगे शीतल हिने आंतर महाविद्यालयीन जलतरण स्पर्धेत १०० मीटरची स्टाईल स्पर्धेत सिल्वर पदक मिळवले
  - लांडगे शीतल हिने आंतर महाविद्यालयीन जलतरण स्पर्धेत १०० मीटर स्पर्धेत बॅक स्ट्रोक स्पर्धेत सिल्वर पदक प्राप्त केले.
  - आमच्या महाविद्यालयातील खालील खेळाडूंनी ऑल इंडिया इंटर युनिव्हर्सिटी स्पर्धेत विद्यापीठाचे प्रतिनिधित्व केले
१. सुरनर काकणाजी, रस्सीखेच स्पर्धा जगन्नाथ युनिव्हर्सिटी, राजस्थान.
  २. अनुराग साळवे रस्सीखेच स्पर्धा जगन्नाथ युनिव्हर्सिटी, राजस्थान.
  ३. प्रज्ञा रायभोळे तलवारबाजी जम्मू युनिव्हर्सिटी, जम्मू.
  ४. शेख अल्लाफ तलवारबाजी जम्मू युनिव्हर्सिटी, जम्मू.
  ५. लांडगे शीतल जलतरण स्पर्धा के आय एस एस विद्यापीठ, भुवनेश्वर.
  ६. स्वप्नील नेटबॉल स्पर्धा कर्नाटका स्टेट युनिव्हर्सिटी, हुबळी, कर्नाटक.

७. शेख समीर नेटबॉल स्पर्धा कर्नाटका स्टेट युनिव्हर्सिटी हुबळी, कर्नाटक.
८. बुद्धभूषण नेटबॉल स्पर्धा कर्नाटका स्टेट युनिव्हर्सिटी हुबळी, कर्नाटक.
९. कविता राठोड रस्सीखेचस्पर्धा एम इ टी युनिव्हर्सिटी कन्नूर, चेन्नई.
१०. प्रिया रस्सीखेचस्पर्धा एम इ टी युनिव्हर्सिटी कन्नूर, चेन्नई.

आयोजन -

- 'ब' झोन स्पर्धेच्या तलवारबाजी स्पर्धेच्या महिला व पुरुष संघाचे कोचिंग कॅम्प आयोजित केले
- आंतर महाविद्यालयीन रस्सीखेच मुली स्पर्धेचे आयोजन महाविद्यालयात करण्यात आले.
- आंतर महाविद्यालयीन रस्सीखेच मुले स्पर्धेचे आयोजन महाविद्यालयात करण्यात आले.
- महाविद्यालयात 'ध्यानचंद' भितीपत्रकाचे उद्घाटन करण्यात आले.
- महाविद्यालयात योग दिवसाचे आयोजन करण्यात आले.

प्रो. डॉ. अभिजीत मोरे
क्रीडासंचालक

स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र

इसवी सन २०२२-२३

महात्मा फुले महाविद्यालयाचे प्राचार्य तथा महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध लेखक तसेच समीक्षक प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली महात्मा फुले महाविद्यालयामध्ये स्पर्धा परीक्षा केंद्र कार्यरत आहे. प्राचार्य साहेबांनी किसान शिक्षण प्रसारक मंडळ उदगीर यांच्या मार्गदर्शनाखाली ग्रामीण भागातील बहुजनांच्या, कष्टकऱ्यांच्या व मजुरांच्या मुला मुलींनी एमपीएससी व युपीएससी परीक्षा देऊन अधिकारी व्हावे व देशसेवा करावी यासाठी मोफत स्पर्धा परीक्षा केंद्र सुरू ठेवलेले आहे व त्याचा फायदा महाविद्यालयाच्या शेकडो विद्यार्थ्यांनी घेतलेला आहे.

महात्मा फुले महाविद्यालयामध्ये प्रत्येक आठवड्याला शुक्रवारी व शनिवारी दोन तास मोफत स्पर्धा परीक्षा तासिका महाविद्यालयातील अत्यंत उपक्रमशील प्राध्यापकांच्या मार्गदर्शनाखाली घेतल्या जातात. महात्मा फुले महाविद्यालयात स्पर्धा परीक्षा देण्यासाठी आवश्यक असलेली जवळपास सर्व प्रकारची पुस्तके, मासिके तसेच नियतकालिके उपलब्ध आहेत, याचा आम्हाला सार्थ गौरव वाटतो. दरवर्षी ग्रंथ खरेदी करत असताना स्पर्धा परीक्षेला आवश्यक ग्रंथ खरेदीवर विशेष लक्ष दिले जाते. या सर्व स्टडी मटेरियलचा उपयोग महाविद्यालयातील विद्यार्थी घेत

असतात.

महाराष्ट्र प्रशासन सेवा तसेच भारतीय प्रशासन सेवेत महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदवावा यासाठी महाविद्यालयात स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र कार्यरत आहे. तळागाळातील मजुरांची व शेतकऱ्यांची मुले राजपत्रीत अधिकारी व्हावेत म्हणून प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली हा विभाग वाटचाल करीत आहे.

आमच्या महाविद्यालयातील जास्तीत जास्त प्राध्यापक SET आणि NET परीक्षा उत्तीर्ण असून Ph.D. प्राप्त केलेले आहेत. कठोर मेहनत करून सर्व प्राध्यापक स्पर्धा परीक्षा केंद्राच्या मोफत तासिका घेतात व विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षा देण्यासाठी प्रेरित करतात. प्रत्येक आठवड्यात दर शुक्रवारी व शनिवारी स्पर्धा परीक्षा केंद्राच्या तासिका होतात. स्पर्धा परीक्षा केंद्रातर्फे वर्षभर विविध उपक्रम राबविण्यात आले. आमच्या स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्रात अभ्यास केलेले विद्यार्थी महाराष्ट्र व केंद्र शासनाच्या महसूल, पोलीस, परिवहन, मंत्रालय, दूरचित्रवाणी, एअर फोर्स, नेव्ही, मिलिट्री विविध विभागात कार्यरत आहेत.

कॉलेज आयडॉल परीक्षेचे आयोजन -

दरवर्षी महात्मा फुले महाविद्यालयात स्पर्धा

परीक्षा केंद्राच्या वतीने वार्षिक स्नेहसंमेलनाच्या अगोदर कॉलेज आयडॉल परीक्षा एमपीएससी परीक्षेच्या स्वरूपाप्रमाणे घेतली जाते. महाविद्यालयातील या परीक्षेत सर्वात जास्त भाग घेतलेल्या विद्यार्थ्याला वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये सन्माननीय पाहुण्यांच्या आणि माननीय प्राचार्यांच्या हस्ते कॉलेज आयडॉल पुरस्कार प्रमाणपत्र, शॉल आणि बुके याच्या स्वरूपात दिला जातो. कॉलेज आयडॉल पुरस्कारामुळे विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षेची तयारी चांगली करण्यासाठी प्रेरणा मिळते तसेच एक प्रकारचे हेल्दी स्पर्धात्मक वातावरण राहते. इसवी सन २०२२-२३ या वर्षामध्ये

बी. ए. तृतीय वर्षाची कुमारी शेख ज्युफीशा नाजरीन जैनुद्दीन या विद्यार्थिनीने महात्मा फुले महाविद्यालयाचा 'कॉलेज आयडॉल' हा अतिशय सन्मानाचा पुरस्कार प्राप्त केला.

अशा प्रकारे स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या परिक्षेत्रामध्ये आमच्या महाविद्यालयाचे स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र हे एक वेगळ्या प्रकारचे देशासाठी भावी प्रशासक निर्माण करण्याचे महान कार्य करत आहे. आज आमचे माजी विद्यार्थी राज्यात आणि देशात विविध पदावर कार्यरत असलेले पाहून त्याचा आम्हाला सार्थ अभिमान वाटतो.

प्रा. डॉ. बब्रुवान मोरे
स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्रप्रमुख

सांस्कृतिक विभाग

वार्षिक अहवाल २०२२-२३

सांस्कृतिक विभाग हा महात्मा फुले महाविद्यालयातील एक महत्वाचा विभाग आहे, कारण या विभागामार्फत वर्षभर विविध कार्यक्रमांच्या माध्यमातून महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांवर अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्वाचे संस्कार केले जातात. या विभागातर्फे वर्षभर विविध उपक्रमांचे व कार्यक्रमांचे आयोजन करून विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांना चालना दिली जाते. या विभागातर्फे २०२२-२३ या शैक्षणिक वर्षात विविध उपक्रम राबवून महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अनेक कार्यक्रम घेण्यात आले ते पुढीलप्रमाणे आहेत.

१. स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या 'युवक महोत्सवात' सहभाग -

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या युवक महोत्सवात महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी विविध स्पर्धात भाग घेऊन छाप पाडली. लावणी नृत्य, पोवाडा, वक्तृत्व, वादविवाद, मूकाभिनय, विडंबन, एकांकिका, रांगोळी, चित्रकला इत्यादी स्पर्धांमध्ये दमदार भाग नोंदवून प्रबोधनात्मक कार्य केले. तसेच शोभायात्रेत 'राष्ट्रीय एकात्मता' देखावा सादर करून सर्वांचे लक्ष वेधले.

२. विविध जयंत्या व पुण्यतिथी यांचे आयोजन-

महात्मा फुले महाविद्यालयात सांस्कृतिक विभागातर्फे विविध जयंत्या व स्मृती दिनांचे आयोजन केले जाते. माननीय प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनाखाली महात्मा फुले परिवारातर्फे अहमदपूर शहरात शोभायात्रा काढून शिवजयंती साजरी करण्यात आली. या 'शिवजयंती महोत्सवात' सामाजिक व सांस्कृतिक प्रबोधनाचे अनेक कार्यक्रम घेण्यात आले.

जिजाऊ जयंती, सावित्रीबाई फुले जयंती, शहाजीराजे जयंती, छत्रपती संभाजी राजे जयंती, अण्णा भाऊ साठे जयंती, पंडित जवाहरलाल नेहरू जयंती, लालबहादूर शास्त्री जयंती, महात्मा फुले जयंती, हुतात्मा दिन, छत्रपती संभाजी महाराज बलिदान दिन, शहीद दिन, महात्मा गांधी जयंती, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जयंती, बिरसा मुंडा जयंती, स्वामी विवेकानंद जयंती, राजमाता जिजाऊ जयंती अशा विविध जयंती व पुण्यतिथी कार्यक्रमांचे आयोजन सांस्कृतिक विभागातर्फे दरवर्षी होते.

३. विविध कार्यक्रमांचे आयोजन-

महाविद्यालयाच्या सांस्कृतिक विभागातर्फे वार्षिक स्नेहसंमेलन, विद्यार्थ्यांसाठी निबंध स्पर्धा, वादविवाद स्पर्धा, वक्तृत्व स्पर्धा, आयत्यावेळचे भाषण, रांगोळी स्पर्धा, माजी विद्यार्थी व पालक मेळावा इत्यादी

कार्यक्रमांचे आयोजन व नियोजन सांस्कृतिक विभागातर्फे करण्यात आले व विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना वर्षभर वाव देण्यात आला.

४. म. रा. व स्वा. रा. ती. म. विद्यापीठच्या आदेशानुसार विविध कार्यक्रमांचे आयोजन -

इसवी सन २०२२ -२३ या शैक्षणिक वर्षामध्ये महाराष्ट्र शासनाचे आदेश, जॉईंट डायरेक्टर नांदेड विभाग यांच्यामार्फत वर्षभर विविध कार्यक्रम घेण्याबाबत आलेले आदेश, तसेच स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड यांच्याद्वारे विविध कार्यक्रम घेण्याबाबत आलेले आदेश सांस्कृतिक विभागातर्फे तंतोतंत पालन करण्यात आले. महाराष्ट्र शासनाच्या व नांदेड विद्यापीठाच्या आदेशानुसार वर्षभर अनेक कार्यक्रमांचे आयोजन करून त्याचा अनुपालन अहवाल शासनाला आणि विद्यापीठाला सादर करण्यात आला. तसेच शासनाच्या आदेशानुसार 'आजादी का अमृत महोत्सव' या कार्यक्रमांतर्गत १५ ऑगस्ट २०२२ पर्यंत महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या विविध विभागांच्या वतीने विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करून 'आजादी का अमृत महोत्सव' या कार्यक्रमाची सांगता करण्यात आली व

त्याचा अनुपालन अहवाल महाराष्ट्र शासनाला सादर करण्यात आला.

५. वार्षिक स्नेहसंमेलनाचे आयोजन:

महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या सांस्कृतिक विभागातर्फे भव्य दिव्य अशा वार्षिक स्नेहसंमेलनाचे आयोजन महाविद्यालयाचे सन्माननीय प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आले होते. ख्वाजा नसीरुद्दीन महाविद्यालय शिराढोण येथील प्राध्यापक आणि महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध कवी व प्रेरक वक्ते प्रा. डॉ. अकबर लाला यांच्या प्रमुख उपस्थितीत वार्षिक स्नेहसंमेलनाचे उद्घाटन करण्यात आले होते. वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये निबंध स्पर्धा, वक्तृत्व स्पर्धा, आयत्यावेळचे भाषण, रांगोळी स्पर्धा, पोवाडा, लावणी इत्यादी स्पर्धा घेण्यात आल्या. वार्षिक स्नेहसंमेलनामध्ये दोन दिवस धावणे, गोळा फेक, थाळीफेक, रस्सीखेच, नेट बॉल, टेबल टेनिस इत्यादी क्रीडा प्रकारांचे आयोजन करण्यात आले होते. वार्षिक स्नेहसंमेलनाचा शेवटचा दिवस विद्यार्थ्यांच्या विविध कलागुणदर्शनाने तसेच साधे शेलापागोटे व म्युझिकल शेलापागोटे या अप्रतिम कार्यक्रमाने सांगता झाली.

प्रा. डॉ. बब्रुवान मोरे,
प्रमुख, सांस्कृतिक विभाग

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

अभ्यास केंद्र वार्षिक अहवाल २०२२ - २३

‘ज्ञानगंगा घोरोघरी’ हे ब्रीद घेऊन स्थापन झालेले यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक हे आज महाराष्ट्राच्या कानाकोप्रयापर्यंत शिक्षणाची ज्ञानगंगा घेऊन पोहोचलेली आहे. या विद्यापीठाचे अभ्यास केंद्र आपल्या महाविद्यालयास २०११ - १२ पासून मंजूर झालेले आहे.

शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्या तसेच अर्धवट शिक्षण सोडलेल्या गरजवंत विद्यार्थ्यांसाठी पदवी, पदविका आणि पदव्युत्तर शिक्षणाची संधी विद्यापीठाच्या आपल्या अभ्यास केंद्राद्वारे प्राप्त झाली आहे. नोकरी, व्यवसाय सांभाळून शिकणाऱ्यांना तज्ज्ञ व अनुभवी प्राध्यापकांच्या माध्यमातून मार्गदर्शन करून देण्यासाठी हे अभ्यास केंद्र सातत्याने प्रयत्न करत आहे. अहमदपूर तालुक्यातील व तालुक्याबाहेरील वाडी, वस्ती, तांडा येथील मुलांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचे प्रयत्न सातत्याने होत आहेत.

शैक्षणिक वर्ष २०२२ - २३ मध्ये पदवी, पदविका आणि पदव्युत्तर अभ्यासक्रमांना प्रवेश घेणाऱ्यांची संख्या जवळपास ५५० च्यावर होती. या विद्यार्थ्यांनी अभ्यास केंद्रात येऊन रितसर प्रवेश घेऊन वार्षिक परीक्षा देऊन उत्तीर्ण झाले आहेत. विशेष म्हणजे मुक्त विद्यापीठाच्या अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेण्यासाठी मूळ कागदपत्रांची आवश्यकता नाही. शिवाय प्रवेश शुल्कातच परीक्षा फीस व अध्ययन साहित्य देण्यात येतात.

आमच्या महाविद्यालयात कार्यरत असलेल्या यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ अभ्यास केंद्रात बी.ए., एम. ए. मराठी, हिंदी, पत्रकारिता,

योगा शिक्षक कोर्स, महिला व बालसंगोपन कोर्स इत्यादी पदवी व पदविका आणि पदव्युत्तर हे अभ्यासक्रम आपल्या सर्जनशीलतेला व कल्पकतेला वाव देणारे असल्याने ते येथे शिकण्याची सोय उपलब्ध आहे. मुक्त विद्यापीठाचे हे सर्व अभ्यासक्रम शासनमान्य असून नियमित विद्यापीठाच्या पदवीला समांतर आहेत. तसेच मागील वर्षीपासून मुक्त विद्यापीठाने महाविद्यालयातील अभ्यास केंद्रास राष्ट्रीय सेवा योजनेचे युनिट मंजूर केले आहे. खेळाडू, कलावंत विद्यार्थ्यांना देखील अभ्यास केंद्राद्वारे सोयी सुविधा पुरविल्या जातात व अशा होतकरू विद्यार्थ्यांना विद्यापीठ स्तरावर, राज्यस्तरावर खेळासाठी, कला सादरीकरणासाठी पाठवले जाते. यावर्षी नांदेड येथे झालेल्या विभागीय क्रीडा स्पर्धेत नागेश केंद्रे या विद्यार्थ्यांनी धावण्याच्या स्पर्धेत सर्वप्रथम क्रमांक पटकाविलेला आहे तर विभागीय युवक महोत्सवात समूहगीत गायन स्पर्धेत महाविद्यालयाच्या कु. प्राजक्ता कराड, कु. आकांक्षा गोणे, कु. वैष्णवी कराड या विद्यार्थिनींचा संघ सर्वप्रथम आलेला आहे.

आमच्या अभ्यास केंद्रात प्रत्येक विद्यार्थ्यांना वैयक्तिक लक्ष देऊन मार्गदर्शन केले जाते याचा लाभ आजपर्यंत हजारो विद्यार्थ्यांना झाला आहे. विशेष म्हणजे पदव्युत्तर शिक्षण घेत असलेले अजय मुरमुरे आणि गणेश चव्हाण हे विद्यार्थी नेट व सेट परीक्षा पात्र झाले आहेत.

भौतिकदृष्ट्या ऑनलाईन प्रणालीसह सर्व तांत्रिक सोयीसुविधा उपलब्ध असणारे अभ्यास केंद्र अनेकदा विद्यापीठाकडून गौरविण्यात आलेले आहे. दरवर्षीप्रमाणे यावर्षीही कॉपीमुक्त वातावरणात

विद्यापीठाच्या हिवाळी व उन्हाळी परीक्षेचे परीक्षा केंद्र तसेच ऑनलाइन मूल्यांकन केंद्र महाविद्यालयात होते. अभ्यास केंद्राचे केंद्रप्रमुख प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील हे महाराष्ट्रातील ख्यातनाम साहित्यिक

असून त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली केंद्र संयोजक प्रा. डॉ. अनिल मुंढे, सहाय्यक प्रा. डॉ. संतोष पाटील हे नियोजनपूर्वक कामकाज करत आहेत.

प्रा. डॉ. अनिल मुंढे
केंद्र संयोजक

तत्त्वज्ञान विभाग वार्षिक अहवाल (२०२२-२०२३)

किसान शिक्षणप्रसारक मंडळ उदगीर द्वारा संचलित महात्माफुलेमहाविद्यालय अहमदपूर येथे तत्त्वज्ञान विषयास २०२२ पासून नव्याने सुरुवात झाली या विषयासाठी सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून मी डॉ. सीमा उप्पलवार कार्यरत आहे दरवर्षीप्रमाणेया वर्षी देखील महाविद्यालयाचा निकाल उत्तम रित्या लागला. तसेच तत्त्वज्ञान विषयाचे विधार्थी देखील उत्तम गुण घेऊन उत्तीर्ण शैक्षणिक वर्ष २०२२-२३ सुरुवात झाल्यानंतर दि.१४.११.२०२३ रोजी तत्त्वज्ञान अभ्यास मंडळ स्थापना, संपादक मंडळ स्थापना ,पदाधिकारी निवडी संदर्भात बैठकीचे आयोजन करण्यात आले. अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, संपादकमंडळ, सहसंपादक व इतर पदाधिकार्यांची निवड करण्यात आली. यावेळी तत्त्वज्ञान अभ्यासमंडळाच्या अध्यक्ष पदी भालेराव कुलदीप या विद्यार्थ्यांची निवड झाली तर उपाध्यक्ष पदी लांडगे शितल या विद्यार्थिनीची निवड झालीतत्तु प्रकाश या भितीपत्रकाचे प्रकाशन केले जाते या प्रकाशनासाठी संपादक, सहसंपादक व इतर पदाधिकारीयांची निवड करण्यात आली ती पुढील प्रमाणे.

तत्त्वज्ञान अभ्यास मंडळ (२०२२-२०२३)

अ.क्र.	पद	नाव
१.	अध्यक्ष	भालेराव कुलदीप
२.	उपाध्यक्ष	कु. लांडगे शीतल
३.	सचिव	गोमारे गजानन
४.	सहसचिव	वाघमारे रितेश
५.	कोषाध्यक्ष	कु. चव्हाण भाग्यश्री

‘तत्त्व-प्रकाश’ भितीपत्रक संपादक मंडळ
(२०२२-२३)

अ.क्र.	पद	नाव
१.	संपादक	कु. मोरे रूपाली
२.	कार्यकारीसंपादक	कु. सातपुते संतुजा
३.	रेखाटन	मुलगे अविनाश
४.	मांडणी	भालेराव रितेश
५.	सदस्य	कु. केगादे मयुरी

तत्त्वज्ञान विभागाच्या वतीने विविध कार्यक्रमाचे आयोजन व नियोजन तत्त्वज्ञान अभ्यास मंडळाच्या सदस्यांनी व भितीपत्रकाच्या संपादक मंडळांनी वर्ष भर आनंदाने व उत्साहाने करण्यात आले.

तत्त्वज्ञान अभ्यास मंडळ उद्घाटन व भितीपत्रक प्रकाश दि १.११.२०२२ रोजी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार पाटील यांच्या अध्यक्षते खाली डॉ. सुवर्णा टेंकाळे तत्त्वज्ञान विभाग प्रमुख कर्मयोगी तुळशीराम पवार महाविद्यालय हाडोळती यांच्या उपस्थितीत तत्त्वज्ञान अभ्यासमंडळाचे उदटन करण्यात आले या वेळी पदाधिकारी व भीतीपत्रकाचे संपादकीय मंडळयांचा सत्कार माननीय प्राचार्य व प्रमुख पाहुणे यांच्या हस्ते झाला या कार्यक्रमात प्रमुख पाहुण्यांनी नीती शास्त्राचे मानवीजी वनातील स्थान या विषयी मार्गदर्शन केले इतर प्राध्य वर्ष भर विविध

भिती पत्रकाचे प्रकाशन

तत्त्वज्ञान विभागाच्या 'तत्व-प्रकाश' या भीतीपत्रक संपादक मंडळा तर्फे वर्षभर विविध विषयावर भितीपत्रकाचे प्रकाशन माननीय प्राचार्यांच्या प्रेरणेतून व त्यांच्या हस्ते करण्यात आले या भीत विचार पोहोचण्याचे कार्य उत्तमरीत्या करण्यात आले □ मार्च २०२३ रोजी जागतिक महिला दिना निमित्तच्या कार्यक्रमा नंतर भितीपत्रकाचे प्रकाशन करण्यात आले या वेळी प्रमुख पाहुणे म्हणून डॉ. बब्रुवान मोरे व प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार सर तसेच तत्त्वज्ञान विभागाचे विद्यार्थी उपस्थित होते.

प्रा. डॉ. सीमा उप्पलवार
तत्त्वज्ञान विभाग

मराठी वाङ्मय मंडळ पदाधिकारी

१. अध्यक्ष : कु. विश्वनंदा नंदवंशी
२. उपाध्यक्ष : भागवत भोसले
३. सचिव : कु. वैष्णवी मुंढे
४. सहसचिव : ज्ञानेश्वर जाधव
५. कोषाध्यक्ष : कु. कविता राठोड
६. सहकोषाध्यक्ष : कु. श्रीहरी रेचवाड
७. सदस्य : कु. वैष्णवी नागरगोजे
रोहन कांबळे

'आविष्कार' भितीपत्रक संपादक मंडळ

१. संपादक : कु. ऐश्वर्या रेचवाड
२. सहसंपादक : कु. सत्यशीला स्वामी
३. कार्यकारी संपादक : अमोल बनसोडे
४. रेखाटक : कु. वैष्णवी स्वामी
५. मांडणी व सजावट : कु. ज्योत्स्ना मचकंटे
६. सदस्य : कु. तेजश्री केजकर

वर्तमानपत्रातील प्रतिबिंब...!

आय विटनेस महात्मा फुले महाविद्यालयात मियावांकी वृक्षलागवड...

महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या ना प्रेक्षकांनी दिला उदंड प्रतिसाद

वतनवाला

शिक्षक दिनानिमित्त महात्मा फुले महाविद्यालयात प्राध्यापकांचा सत्कार

अध्यक्ष (प्रतिनिधी) भारताचे माजी राष्ट्रपती व पंतप्रधान श्री. डॉ. सर्वेपल्ली राधाकृष्णन यांची जवळी आणि शिक्षक दिनाच्या निमित्ताने श्रेष्ठ महत्त्वाचा फुले महाविद्यालयाच्या प्राचार्य डॉ. वसंत विरादार यांच्या मार्गदर्शनाखाली सत्कार प्रारंभ झाला.

वतनवाला

महात्मा फुले महाविद्यालयातून घनकरा व्यवस्थापन व प्लास्टिक बंदी समाहाचा प्रारंभ

अध्यक्ष (प्रतिनिधी) वेगवेगळ्या प्रकारे महाविद्यालयात किराड्यांसाठी घनकराचे सत्र व प्लास्टिक बंदी प्रारंभ झाला. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी घनकराचे सत्र व प्लास्टिक बंदी प्रारंभ झाला.

घनकराचे सत्र प्रारंभ झाले. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी घनकराचे सत्र व प्लास्टिक बंदी प्रारंभ झाला.

वतनवाला

विद्यार्थ्यांनी पालकांच्या डोक्यांतल्या भावना ओळखाव्यात - प्राचार्य डॉ. वसंत विरादार

अध्यक्ष (प्रतिनिधी) विद्यार्थ्यांनी पालकांच्या डोक्यांतल्या भावना ओळखाव्यात. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी पालकांच्या डोक्यांतल्या भावना ओळखाव्यात.

कार्यालयीन कामकाजाच्या गतिमानतेसाठी कर्मचाऱ्यांनी कार्यक्षमता विकसित करावी - डॉ. वि. रा. सोरे

गोदातीर समाचार

पांस्कृतिकता आणि बहुभाषिकता हेच समाजाचे बलस्थान - डॉ. मनोहर भंडारे

पांस्कृतिकता आणि बहुभाषिकता हेच समाजाचे बलस्थान. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी पांस्कृतिकता आणि बहुभाषिकता हेच समाजाचे बलस्थान.

यशवंत

युवक मोहसय्यात महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी घर धर तिग्या या एकांकिकतुला दिना देणगीचीचा संदेश

युवक मोहसय्यात महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी घर धर तिग्या या एकांकिकतुला दिना देणगीचीचा संदेश.

वतनवाला

राज्यस्तरीय अण्णाभाऊ साठे साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी मारोती कसाब

अध्यक्ष (प्रतिनिधी) राज्यस्तरीय अण्णाभाऊ साठे साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी मारोती कसाब. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी राज्यस्तरीय अण्णाभाऊ साठे साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी मारोती कसाब.

कार्यालयीन कामकाजाच्या गतिमानतेसाठी कर्मचाऱ्यांनी कार्यक्षमता विकसित करावी - डॉ. वि. रा. सोरे

वर्तमानपत्रातील प्रतिबिंब...! (Circular graphic with text)

गोदातीर समाचार

जीवनाच्या वास्तवाच्या परिपक्व आहेत - डॉ. वंदना महाजन

जीवनाच्या वास्तवाच्या परिपक्व आहेत. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी जीवनाच्या वास्तवाच्या परिपक्व आहेत.

वतनवाला

विद्यार्थ्यांनी पालकांच्या डोक्यांतल्या भावना ओळखाव्यात - प्राचार्य डॉ. वसंत विरादार

विद्यार्थ्यांनी पालकांच्या डोक्यांतल्या भावना ओळखाव्यात. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी पालकांच्या डोक्यांतल्या भावना ओळखाव्यात.

वतनवाला

राज्यस्तरीय अण्णाभाऊ साठे साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी मारोती कसाब

राज्यस्तरीय अण्णाभाऊ साठे साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी मारोती कसाब. या सत्रात विद्यार्थ्यांनी राज्यस्तरीय अण्णाभाऊ साठे साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदी मारोती कसाब.

कार्यालयीन कामकाजाच्या गतिमानतेसाठी कर्मचाऱ्यांनी कार्यक्षमता विकसित करावी - डॉ. वि. रा. सोरे

कोमल पोले संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी

अहमदपूर : येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे. यावेळी कोमल पोले यांनी 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे. यावेळी कोमल पोले यांनी 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

यावेळी कोमल पोले यांनी 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे. यावेळी कोमल पोले यांनी 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

अहमदपूर - पुणे महाविद्यालयात महात्मा फुले महाविद्यालयात वसंतराव नाईक जयंती साजरी

महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या खेळाडूंनी दोन सुवर्ण, दोन रौप्य, आणि दोन कांस्य पदके...

अहमदपूर - वसंतराव नाईक जयंती साजरी

लोकामत

महात्मा फुले महाविद्यालयात अहमदपूर येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

Page No. 5
erelego.com

भूले महाविद्यालयाच्या खेळाडूंनी दोन सुवर्ण, दोन रौप्य, आणि दोन कांस्य पदके

अहमदपूर - वसंतराव नाईक जयंती साजरी

पुण्य नगरी

'भारतीय क्रियांची माँ जिजाऊंचा आदर्श घ्यावा'

अहमदपूर : आपले मातृभूमीला प्रिय ठेवून देशाचे स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी जिजाऊंनी अत्यंत धैर्याने आणि साहसासह लढाई लढविली. त्यांच्या या वीरकृत्यांचे आदर्श घ्यावेत, असे आहवाण यावेळी करण्यात आले. यावेळी कोमल पोले यांनी 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

लोकामत

महात्मा फुले महाविद्यालयात अध्यासन केंद्र

लोकामत न्यूज नेटवर्क
अहमदपूर : येथील महात्मा फुले महाविद्यालयात पुण्यश्लोक यादेवी होळकर यांच्या जयंतीचे तयारी साधून पुण्यश्लोक त्यादेवी होळकर अध्यासन द्राची स्थापना करण्यात आली. प्राचार्य डॉ. वसंत विरादार यांच्या मार्गदर्शनाखाली यापूर्वी छत्रपती शिवाजी महाराज अध्यासन केंद्र व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर अध्यासन केंद्र सुरू करण्यात आले आहे. या केंद्रांच्या संचालकपदी डॉ. पांडुरंग चिलगार यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. त्याबद्दल त्यांचा सत्कारण्यात आला.

Hello Latur
Page No. 3 Jun 08, 2023
Powered by: erelego.com

तनवाला

जून ०८
गुणव. दि. २३ जून २०२३
RNI No - MAH/MAR/2023/01806
गुणव. Thursday, 22 June 2023
RNI No - MAH/MAR/2023/01806

हात्मा फुले महाविद्यालयात अंतराष्ट्रीय योग दिन साजरा

अहमदपूर - योग दिन साजरी

अहमदपूरतील महात्मा फुले महाविद्यालयात अभिवादन

अहमदपूर : येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

प्रजापत्र

अहमदपूर - वसंतराव नाईक जयंती साजरी

वर्तमानवाला

जून ०८
गुणव. दि. २३ जून २०२३
RNI No - MAH/MAR/2023/01806
गुणव. Thursday, 22 June 2023
RNI No - MAH/MAR/2023/01806

प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार यांना लो टिळक पत्रकारिता पुरस्कार ज

अहमदपूर : येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

महात्मा फुले महाविद्यालयाची समीक्षा काढेक प्रथम तर कोमल पोले 'व्यारंती' विद्यार्थीगत तिसरी

अहमदपूर : येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

E-Tender Notice
The Executive Engineer (Urban Division) Mumbai, on behalf of MSEDCL (the Employer), invites Bids/Offers from various Bidders for Tender details are as below:
Sl. No. Tender No. Particulars of Works Tender Amount
1. TEENDNO/1482022/21 "Short E tender for supply of various sizes covered copper bus bars (L24) under UDSN" ₹ 1,00,00,000.00
The details about Tender Documents will be available on website: mahatmadep@latur.mahatmadep.com from 20.06.2022 to 27.06.2022. The last date for submission of tenders is 27.06.2022 upto 11.00 AM. The unapproved tenders are liable to accept or reject any or all conditions without assigning any reasons therefor.
PRO No-ND-501 DL20.12.2022 Executive Engineer MSEDCL Urban Division, Mumbai

रिपब्लिकन गार्ड

जून ०८
गुणव. दि. २३ जून २०२३
RNI No - MAH/MAR/2023/01806
गुणव. Thursday, 22 June 2023
RNI No - MAH/MAR/2023/01806

महात्मा फुले महाविद्यालयात महात्मा कालिदास जयंती साजरी

अहमदपूर : येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

अहमदपूर : येथील शाळात पुणे महाविद्यालयाचे विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्यात येथील कोमल पोले यांनी यशस्वीरीत्या 'संस्कृत विषयाच्या सुवर्ण पदकाची मानकरी' म्हणून प्रथम क्रमांकावर स्थान मिळविले आहे.

राष्ट्राच्या शाश्वत विकासासाठी इंधन संरक्षण काळाची गरज-केदार खमितकर

आजच्या (राष्ट्रीय) काँग्रेसच्या कार्यवाहीत अनेक महत्त्वाचे विषय उपस्थित केले. त्यात अर्थसंबंधीही महत्त्वाचे ठिकाण आहे. अर्थसंबंधीही महत्त्वाचे ठिकाण आहे. अर्थसंबंधीही महत्त्वाचे ठिकाण आहे.

अर्थसंबंधीही महत्त्वाचे ठिकाण आहे. अर्थसंबंधीही महत्त्वाचे ठिकाण आहे. अर्थसंबंधीही महत्त्वाचे ठिकाण आहे.

एन.डी.ए.च्या विकासासाठी... काँग्रेस विधानसभेतील कार्यवाही

एन.डी.ए.च्या विकासासाठी... काँग्रेस विधानसभेतील कार्यवाही. एन.डी.ए.च्या विकासासाठी... काँग्रेस विधानसभेतील कार्यवाही.

आंतर महाविद्यालयीन नेटबॉल स्पर्धेत महात्मा फुले महाविद्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर

आहमदपूर, (प्रतिनिधी) - वेथील महात्मा फुले महाविद्यालयाच्या स्पोर्ट्स विभागाच्या वतीने आयोजित झालेल्या आंतर महाविद्यालयीन नेटबॉल स्पर्धेत महात्मा फुले महाविद्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर राहिले. स्पर्धेत महात्मा फुले महाविद्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर राहिले.

संक्षिप्त 'जीवनानुभवांना शब्दरूपात साहित्यातून अजरामर करावे'

आहमदपूर : विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या 'जीवनानुभव' नावाच्या पुस्तकातून अजरामर करावे. विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या 'जीवनानुभव' नावाच्या पुस्तकातून अजरामर करावे.

संशोधन हा शैक्षणिक धोरणाचा चेहरा आहे - डॉ.सतीश ससाणे

संशोधन हा शैक्षणिक धोरणाचा चेहरा आहे. डॉ.सतीश ससाणे. संशोधन हा शैक्षणिक धोरणाचा चेहरा आहे.

अहमदपूर, (प्रतिनिधी) - पारितोषिकांच्या वितरण समारंभ

अहमदपूर, (प्रतिनिधी) - पारितोषिकांच्या वितरण समारंभ. अहमदपूर, (प्रतिनिधी) - पारितोषिकांच्या वितरण समारंभ.

नव्यादिशा

नव्यादिशा. नव्यादिशा. नव्यादिशा. नव्यादिशा. नव्यादिशा.

जाल. या साहित्य

जाल. या साहित्य. जाल. या साहित्य. जाल. या साहित्य. जाल. या साहित्य.

कै. अशोकराव एकंबकर यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त आरोग्य तपासणी शिबिर

कै. अशोकराव एकंबकर यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त आरोग्य तपासणी शिबिर. कै. अशोकराव एकंबकर यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त आरोग्य तपासणी शिबिर.

पुण्यनगरी

पुण्यनगरी. पुण्यनगरी. पुण्यनगरी. पुण्यनगरी. पुण्यनगरी.

महात्मा फुले महाविद्यालयीन नेटबॉल स्पर्धेत महात्मा फुले महाविद्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर

महात्मा फुले महाविद्यालयीन नेटबॉल स्पर्धेत महात्मा फुले महाविद्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर. महात्मा फुले महाविद्यालयीन नेटबॉल स्पर्धेत महात्मा फुले महाविद्यालय दुसऱ्या क्रमांकावर.

कै. अशोकराव एकंबकर यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त आरोग्य तपासणी शिबिर संपन्न

कै. अशोकराव एकंबकर यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त आरोग्य तपासणी शिबिर संपन्न. कै. अशोकराव एकंबकर यांच्या स्मृतिदिनानिमित्त आरोग्य तपासणी शिबिर संपन्न.

पुण्यनगरी

पुण्यनगरी. पुण्यनगरी. पुण्यनगरी. पुण्यनगरी. पुण्यनगरी.

आपल्या जीवनानुभवांना शब्दरूपात साहित्यातून अजरामर करावे

आपल्या जीवनानुभवांना शब्दरूपात साहित्यातून अजरामर करावे. आपल्या जीवनानुभवांना शब्दरूपात साहित्यातून अजरामर करावे.

यशवंत अहमदपूर चाकर
 संपादन: २२ ऑगस्ट २०२२
 निवृत्त यशवंत चाकर
 E-mail: yashahmedpuri@gmail.com
 महामा फुले महाविद्यालयात मनाद वेवफाचा अभिमत उपक्रम

महामा फुले महाविद्यालयात मनाद वेवफाचा अभिमत उपक्रम

राष्ट्रीय सेवा योजनेतून व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास होतो - प्रा. अनिल मुंदे

राष्ट्रीय सेवा योजनेतून व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास होतो, प्रा. अनिल मुंदे यांच्या मते. या योजनेतून विद्यार्थ्यांचा वैयक्तिक विकास होतो, प्रा. अनिल मुंदे यांच्या मते. या योजनेतून विद्यार्थ्यांचा वैयक्तिक विकास होतो, प्रा. अनिल मुंदे यांच्या मते.

वतनवाला
 महामा फुले महाविद्यालयाच्या साहित्यावर आज आंतरराष्ट्रीय ई-चर्चासत्राचे आयोजन

आज साहित्यावर आज आंतरराष्ट्रीय ई-चर्चासत्राचे आयोजन. महामा फुले महाविद्यालयाच्या साहित्यावर आज आंतरराष्ट्रीय ई-चर्चासत्राचे आयोजन.

वतनवाला

महात्मा फुले महाविद्यालयात रेगनाथन जयंती साजरी

अहमदपूर (प्रतिनिधी) - महामा फुले महाविद्यालयात रेगनाथन जयंती साजरी. अहमदपूर (प्रतिनिधी) - महामा फुले महाविद्यालयात रेगनाथन जयंती साजरी.

महामा फुले महाविद्यालयात क्रान्तिसिंह नाना पाटील जयंती साजरी

रिपब्लिकन गार्ड
 महामा फुले महाविद्यालयात क्रान्तिसिंह नाना पाटील जयंती साजरी

वतनवाला

प्राचार्य डॉ. नरेंद्र माळी यांच्याकडून 'मिया वाकी' उपक्रमाचे कौतुक

अहमदपूर (प्रतिनिधी) - प्राचार्य डॉ. नरेंद्र माळी यांच्याकडून 'मिया वाकी' उपक्रमाचे कौतुक. अहमदपूर (प्रतिनिधी) - प्राचार्य डॉ. नरेंद्र माळी यांच्याकडून 'मिया वाकी' उपक्रमाचे कौतुक.

प्राचार्य डॉ. नरेंद्र माळी यांच्याकडून 'मिया वाकी' उपक्रमाचे कौतुक.

वतनवाला

महामा फुले महाविद्यालयात आधारी लिक करून लोकाशाही बळकट करा - तहसीलदार मोरे

महामा फुले महाविद्यालयात आधारी लिक करून लोकाशाही बळकट करा. महामा फुले महाविद्यालयात आधारी लिक करून लोकाशाही बळकट करा.

महामा फुले महाविद्यालयात आधारी लिक करून लोकाशाही बळकट करा.

गोदातीर्थ समाचार
 महामा फुले महाविद्यालयात क्रान्तिसिंह नाना पाटील जयंती साजरी

रिपब्लिकन गार्ड
 महामा फुले महाविद्यालयात क्रान्तिसिंह नाना पाटील जयंती साजरी

वतनवाला
 महामा फुले महाविद्यालयात क्रान्तिसिंह नाना पाटील जयंती साजरी

महामा फुले महाविद्यालयात ऑगस्ट क्रान्ती दिन साजरा

महामा फुले महाविद्यालयात ऑगस्ट क्रान्ती दिन साजरा. महामा फुले महाविद्यालयात ऑगस्ट क्रान्ती दिन साजरा.

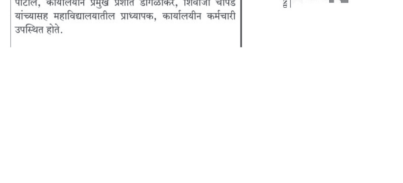
महामा फुले महाविद्यालयात 'हर गा' च्या उपक्रमाची जय्यत तया

महामा फुले महाविद्यालयात 'हर गा' च्या उपक्रमाची जय्यत तया. महामा फुले महाविद्यालयात 'हर गा' च्या उपक्रमाची जय्यत तया.

महामा फुले महाविद्यालयात बापूसाहेब पा. एकडेकर यांना अभिवादन

महामा फुले महाविद्यालयात बापूसाहेब पा. एकडेकर यांना अभिवादन. महामा फुले महाविद्यालयात बापूसाहेब पा. एकडेकर यांना अभिवादन.

छायांकित महाविद्यालय... !

महाविद्यालय परिसरात वृक्षारोपन करत असताना कार्यालय प्रमुख प्रशांत डोंगळीकर व इतर

महात्मा फुले व क्रांती ज्योती सावित्रीबाई फुले राष्ट्रीय पुरस्कार वितरण सोहळा

वार्षिक स्नेह समोलनात सांस्कृतिक कार्यक्रमात नृत्य सादर करताना

वार्षिक स्नेह संमेलनात नृत्य सादर करत असताना

महिलांचा गौरव दिन

पदवी वाटप समारंभ

महाविद्यालयात वृक्षारोपन करताना प्राचार्य डॉ. वसंत विरादार सर व इतर

जागतिक महिलादिनी निमित्त आपले मनोगत व्यक्त करताना माया कांबळे

छायांकित महाविद्यालय... !

बी.ए. पदवी परीक्षेत विद्यापीठात समीक्षा कांबळे प्रथम सत्कार

श्री. वर्ष २०२१-२२ मध्ये संस्कृत विषयात कु. कोमल पोलेही स्वा.रा.ती.म.वि.नांदेड मधून सर्वप्रथम येऊन सुवर्णपदक प्राप्त

संस्कृत विषयात विद्यापीठात सर्व प्रथम

कु. रेणुका मलकापुरे विद्यापीठात संस्कृत विषयात सर्व प्रथम

ग्रंथालय विभागाद्वारे आयोजित नव प्रवेशित विद्यार्थ्यांचे स्वागत करताना प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार व इतर मान्यवर

पदवी वितरण

ग्रंथालय विभागाद्वारे एक दिवशीय आंतराष्ट्रीय मल्टीडिसिप्लिनी कॉन्फरंसमध्ये मार्ग दर्शन करताना माजी कुलगुरु डॉ. मोहमद अली इब्बाल

ग्रंथालय विभागाद्वारे आयोजित एक दिवशीय आंतर राष्ट्रीय चर्चासत्रात प्रमुख पाहुणे म्हणून मार्गदर्शन करताना क्लॉन तोंग विदेशी भाषा विश्वविद्यालय चीनेचे डॉ. विवेकमणी त्रिपाठी